

Encyel. 0.

52.

42.

STAMPFEL-FÉLE
ANYOS ZSEB-KÖNYVTÁR.

52-53.

Boros Rudolf

STILISME

Ára 1 Kor. 20 fill. • 60 kr.

POZSONY-BUDAPEST
KIADJA
STAMPFEL K.

Stampfel Károly kiadásában Pozsonyban

megjelent és általa, valamint minden hazai könyvárustól megszerezhető

Tudományos zseb-könyvtár.

Minden egyes füzet 30 kr. = 60 fillér.

A „*Tudományos zseb-könyvtár*“ időhöz nem kötötten, 60 filléres kis füzetekben jelenik meg s a tudományok minden ágára kiterjeszkedik.

A „*Tudományos zseb-könyvtár*“ idővel mindazt felöleli, ami az általános műveltség körébe tartozik. A csinos külsejű füzeteket, rendkívüli olcsóságukra való tekintettel, bárki könnyen megszerezheti, aki pedig a hasznos tudnivalók ismeretét a legkényelmesebb módon akarja elsajátítani, az föltétlenül vegye meg a „*Tudományos zseb-könyvtárt*“. A jó magyarsággal és eleven stilussal megírt füzetek főbb vonásokban világos képet adnak az illető tudományról és megismertetik az olvasót mindazzal, amit az illető szakmából okvetlenül tudnia kell.

Eddigelé a következő füzetek jelentek meg:

1. **Földrajzi és statisztikai tabellák.** Összeállította Hickmann A. és Péter J.
2. **Arithmetikai és algebrai példatár.** Irta Dr. Lévy E.
3. **Kis latin nyelvtan.** Irta Dr. Schmidt Márton.
4. **Magyar irodalomtörténet.** Irta Gaal Mózes.
5. **Görög nyelvtan.** Irta Dr. Schmidt Márton.
6. **Francia nyelvtan.** Irta Dr. Pröhle Vilmos.
7. **Angol nyelvtan.** Irta Dr. Pröhle Vilmos.
8. **Római jog. I. Institutiók.** Irta Dr. Bozóky Alajos.
9. **Római jog. II. Pandekták.** Irta Dr. Bozóky Alajos.
10. **Egyházjog. (Kathol.)** Irta Dr. Bozóky Alajos.
11. **Magyar nyelvtan.** Irta Gaal Mózes.
12. **Magyar stilisztika.** Irta Gaal Mózes.
13. **Magyar retorika.** Irta Gaal Mózes.
14. **A sík trigonometriája.** Irta Dr. Lévy Ede.
15. **Római régiségek.** Irta Dr. Schmidt Márton.
16. **Magyarok oknyomozó története.** Irta Cseh Lajos.
17. **Kereskedelem története.** Irta Dr. Stirling Sándor.
- 18—20. **Egyetemes irodalomtörténet.** Irta Hamvas J.
21. **Nemzetközi jog.** Irta Dr. Gratz Gusztáv.
22. **Magyar poétika.** Irta Gaal Mózes.
23. **Planimétria példatárral.** Irta Dr. Lévy Ede.
24. **A római nemz. irod. tört.** Irta Márton Jenő.
25. **Német nyelvtan.** Irta Albrecht János.
26. **Oszmán-török nyelvtan.** Irta Dr. Pröhle Vilmos.

- 27—30. **Áruisme-lexikon.** Irta Dr. Koós Gábor.
 31—34. **Magyar magánjog.** Irta Dr. Katona Mór.
 35. **Számtán.** Irta Dr. Lévay Ede.
 36. **Logarithmustáblak.** Összeállította Polikeit Károly.
 37—38. **Magyarország őskora.** Irta Darnay Kálmán.
 39—40. **Magyar büntetőjog.** Irta Dr. Atzél Béla.
 41—42. **Bűnvádi perrendtartás.** Irta Dr. Atzél Béla.
 43. **Kis növénygyűjtő.** Összeállította Cserey Adolf.
 44. **Algebra.** Irta Dr. Lévay Ede.
 45. **A magyar helyesírás törvényei.** Irta Gaal Mózes.
 46. **Ábrázolástan. I. füzet.** Irta Dr. Kolbaí Arnold.
 47. **Ábrázolástan. II. füzet.** Rajzok az ábrázolástanhoz.
 48—49. **Növényhatározó.** Irta Cserey Adolf.
 50. **Stereometria.** Irta Dr. Lévay Ede.
 51. **Világtörténet. I. rész.** Irta Cseh Lajos.
 52—53. **Stilisme.** Irta Boros Rudolf.
 54. **Levelező gyorsírás.** Irta Bódogh János.
 55. **Magyar közigazgatási jog.** Irta Dr. Falsik Dezső.
 56. **Alkotmányi politika.** Irta Dr. Gratz Gusztáv.
 57. **Magyar pénzügyi jog vázlata.** Irta Dr. Bartha Béla.
 58. **Általános földrajz.** Irta Hegedűs István.
 59. **Ethika.** Irta Dr. Somló Bódog.
 60. **Ásványhatározó.** Irta Cserey Adolf.
 61. **Zene-műszótár.** Összeállította Goll János.

A „Tudományos zseb-könyvtárban“ legközelebb, de időhöz nem kötötten,
 a következő kötetek megjelenése van tervbe véve:

Aesthetika	Jogtörténet	Paedagógia
Államszámviteltan	Kereskedelem-isme	Pénzügytan
Anthropologia	Keresk. földrajz	Polg. perrendtartás
Áruisme és vegytan	Kereskedelmi jog	Phys. repetitorium:
Astronomia	Keresk.szokások ism.	Mechanika és akusztika
Chémia (szerves)	Közjog	Optika és hőtan [ség
Chémia (szervetlen)	Lélektan	Elektromosság és mágnes-
Egyházjog (Prot.)	Logika	A kosmograph. elemei
Egyháztörténet	Művelődéstörténet	Rajzolás
Észjog	Mythologia	Statisztika
Fejlődéstan	Német helyesírás	Természetrajz:
Fogalmazványok	Német irodalom tört.	Állattan
Földrajz (politikai)	Nemzetgazdaságtan	Bogárgyűjtő Növénytan
Földtan	Népisme	Rovargyűjtő Gombaisme
Geológia	Oktatási módszertan	Lepkegyűjtő Ásványtan
Geometria (analytica)	Olasz nyelvtan	Tornatanítás
Görög irod. tört.	Orosz nyelvtan	Váltójog
Görög régiségek	Ötvösség	Zeneelmélet és össz-
		hangzattan
		Zománcz.

 Minden egyes füzet 60 fillér.

Stampfel Károly kiadásában Pozsonyban

megjelent és általa, valamint minden hazai könyvárustól megszerezhető :

Földrajzi és statisztikai zsebatlasz.

Ezen zsebatlaszt mindenki élvezettel fogja tanulmányozni, mert közérdekű dolgok oly sokaságát közli világos előadásban, mint a mennyi ily alakban eddigelé egyáltalában még nem került nyilvánosságra.

Ára díszes vászonkötésben 5 korona.

Nemzetünk nagy költői.

Szerkeszti Gaal Mózes.

Ezen vállalatban a magyar szellem kiválóbb képviselőinek: a költőknek, a regény- és drámaíróknak élvezetesen és érdekesen megírt jellemképeik, műveiknek az életrajz keretébe foglalt esztétikai fejtegetései fognak megjelenni.

Eddig megjelentek: Tompa, Petőfi, Arany, Balassa, Gyöngyösi, Zrínyi, Csokonai, Berzsenyi, Kazinczy, Kölcsey és Kisfaludy S. élete és költészete. Ezeket követni fogják: Kisfaludy K., Vörösmarty, Jósika, Eötvös, Kemény, Jókai, Katona, Szigligeti és Madách élete és költészete.

A csinosan és izléssel kiállított füzetek ára egyenkint 40 fillér.

Életpályák.

Útmutató minden pályára, az arra előkészítő összes tanintézetek, tanfolyamok és vizsgálatok ismertetésével különös tekintettel a katonai nevelő- és képzőintézetekre, az ipari, kereskedői és általában kevésbé ismert pályákra.

Összeállította

Ferenczy István.

Ára füzve 4 korona, díszes kötésben 5 korona.

STAMPFEL-FÉLE
TUDOMÁNYOS ZSEB-KÖNYVTÁR.

— 52—53. —

STILISME.

IRTA ÉS RAJZOLTA

BOROS RUDOLF

TANÁR.

134 ÁBRÁVAL.

POZSONY, 1900. BUDAPEST.

STAMPFEL KÁROLY KIADÁSA.

MAGY. AKADEMLA
KÖNYVTÁRA

ELŐSZÓ.

A laikus minduntalan jut azon helyzetbe, hogy útközben, idegenben és otthon, városokban, muzeumokban, gyűjteményekben, tudni óhajtaná, vajjon azon tárgy, mely érdeklődését felköltötte, mely időből való, mely stilhez tartozik? Nagy és részletes munkákat nem olvashat el, csak a legfontosabbat, a legjellegzetesebbet akarná tudni.

Ezen szempontból írta és rajzolta szerző e dióhéjba szorított stilismét: segédkezet nyújtani az érdeklődőnek; a művészetnek ily úton is új érdeklődőket szerezni, mert közérdeklődésből lesz a művészet közérdekké.

Sok ábrát rajzoltam a szöveg közé; példáimat lehetőleg hazai művészetünkből vettem.

Forrás munkáim voltak: *Henszlmann*: Magyarország ó-keresztény, román, átmeneti stylű és Magyarország csúcsíves stylű műemlékei, *Huszkó*: Magyar diszítő stil, *Semper*: Der Stil, *Bach*: Die Baustyle, *Racinet*: L'ornement polychrome, *Soldern*: Das Stilisieren der Pflanzen, *Schmid H. S.*: Kunststilunterscheidung, *Heyberger*: ABC des romanischen und gothischen Baustils, a Sammlung Götschenből *Hartmann*: Stilkunde, *Seemann's* kunsthistorische Bilderbogen és a Pallas Nagy Lexikona.

Budapest, 1899. deczember.

A szerző.

A *helyes írást* illetőleg úgy jártam el, hogy a tulajdonneveket, ha oly nyelvből valók, mely a latin betűket használja, meghagytam eredeti alakjukban, más nyelvből valókat a kiejtés szerint átírtam. Azon görög tulajdonneveket, melyeket a rómaiak is átvettek (pl. abacus), latinos átírásukban használtam. Azon szókat pedig, amelyekről ujabban úgy látszik, hogy már átmentek a magyar nyelvbe (pl. esztetika), magyarosan írtam; ha valaki mégis következetlenségeket találna, vegye tekintetbe, hogy pl. a Pallas Nagy Lexikonának sem sikerült teljesen következetesnek maradnia.

Talán czélszerű, néhány leggyakoribb műkifejezést előre megmagyarázni. A szabadon álló, függőleges bolt- vagy menyezethordozó, ha keresztmetszete kör, *oszlopnak* neveztetik; az oszlop részei az *oszlopláb*, *oszloptő*, *oszlopfő*. A vízszintes gerenda, melyet az oszlop hord, az *architrav*. Ha az oszlop fele vagy negyede a falban van, neve *féloszlop* vagy *háromnegyedoszlop*; ha keresztmetszete négyszög vagy sokszög, *pillér* a neve; ha ez a falhoz van támasztva, *pílaszter*; ez pedig, ha nagyon lapos, *falszalag* vagy *lizená*. A falat, emeletenkint elválasztó gerenda a *párkány*, a legfelső a *koronapárkány*. Arkádok pedig oszlopokon nyugvó ívek sora.

BEVEZETÉS.

A mindennapi szükségletek előállítására az ősembert munkára szorította; a mindennapi szükségletek iránt való igények finomulásával a munka is nemesbedett; a legelső esztetikai nyilvánulások a vadászati-, halászati-, hadi-, házi- stb. szükségletek *idedínak* kiemelésében gyökereztek; a hajlék, a ház kimivelése a nomád népeknél sokkal később történt, még előbb a vallás, az istenség és a halottak kultusza követelte az első emlékszerű alkotásokat. Még a kulturnépeknél is minden időben a vallás és istenség eszméje az, mely a művészi tevékenységnek a legnagyobb feladatokat juttatta, az istenség kultusza, a templomépítészet volt a multban a művészi tevékenység központja.

S minthogy minden idő művészei ezen téren versenyeztek a tökély eléréseért, *az egyenlő cél és eszközök* természetes, hogy egyes időszakokban egyes népeknél egy bizonyos *idea és formakört* tettek uralkodóvá még a többi művészet ágára nézve is; *ezen formakört, ezen összhangzatos kiképzést stílnak* nevezzük. A stílt tehát legjobban az építészet és főleg a templomépítészet jellemzi, lévén a legrégibb ága a művészeteknek; az építészet emlékművei a nagy kultúrák határkövei.

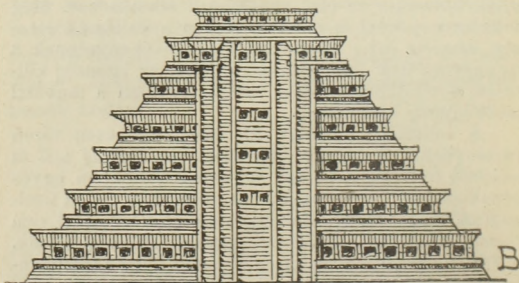
Ez a tágabb értelemben vett stílus, hisztorikus stílus; de természetesen minél jobban haladt a művészet, a nagy hisztorikus stílus keretében, az egyes művészeti ágakban kisebb és nagyobb individuális irányok, stílusok képződtek; sőt egyes művészeknek is egyéni stílusuk van; mindezekre kiterjeszkednünk nem lehet, csak annyiban fogunk róluk megemlékezni, amennyiben a bevégezett, határozott hisztorikus stílus jellemzésére alkalmasak.

1. Az ősnépek primitív stílus.

Az éghajlat minősége szerint bizonyára barlangok vagy lombsátrak szolgáltatták az első lakóhelyeket, egyszerű kő képezte az istenség oltárát, és kövek vagy halmok jelölték az elhunyt hős sírjának helyét.

Ilyenek az Azsiában, Afrikában és Európában szét-szórva talált *kelta- emlékek*, a mesterséges halmok, (*tumuli*), a Husvétszigetekbeli megmunkálatlan kövekből összehordott piramisok. Sokkal előrehaladottabb tevékenységet látunk fegyvereik, csónakjaik, szerzsámaik díszítésében; a *növény- és állatelem ritkassága*, a *rovátkolásra emlékeztető mértani formák*, *élénk színezés* jellemzi az ornamentációjukat.

Nagyobb fokát a díszítési és formaképzési hajlamnak az **amerikai** ősnépek mutatják. Leginkább Középamerikában, a mai Mexicóban és Peruban maradtak ránk jelentékenyebb emlékek; az előbbi birtokában egymást követő népek, az olmekék, toltetek

1. Középamerikai teokalli.

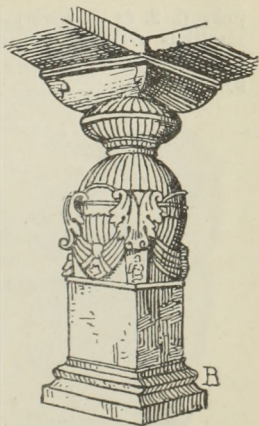
és aztekek egymás nyomdokaiban haladva, monumentális építészetet létesítettek; piramisalakú sírhalmok, vízvezetékeik, városaik, de főleg sokemeletű, lépcsőzetes templomaik, a *teokallik* (l. 1. ábrát) nagyarányúak, erőteljesek; a város közepén a főteokalli, körülötte a teokallik, arzenálok, kertek, kutak, papok lakásai voltak. Az építészeti részletek, a sok laposdombormű — noha szintén primitív karakterű — rendkívül gazdag kinézést kölcsönöz a falaknak. Vannak ez időkből az egyiptomiakéhoz hasonló koloszális szobrok is.

2. A keletázsiai népek művészete.

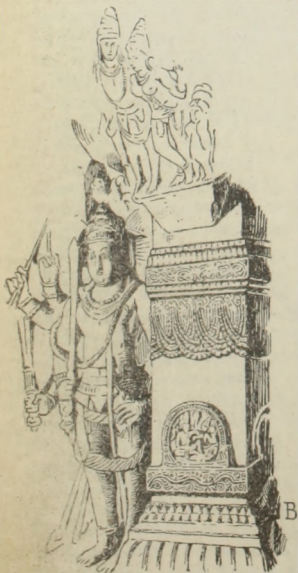
India lett az összes keletázsiai népek művésztének forrása; ezen a természet minden jótéményével megáldott országnak már őslakói is gazdag

fantáziájuknak megfelelő művészi tevékenységet fej-
tettek ki, de határozott,
egységes stíl csak a buddha
vallás elterjedése óta kelet-
kezett, bár nagyobb szá-
muak a brahma vallás
emlékei.

Nagyságra és pom-
pára nézve az indiai épít-
kezéssel csak az egiptomi
vetekedik, de éppen a nép
izzó, túlsapongó fantázi-
ája a díszítést túltengésbe
vitte és fejlődésében meg-

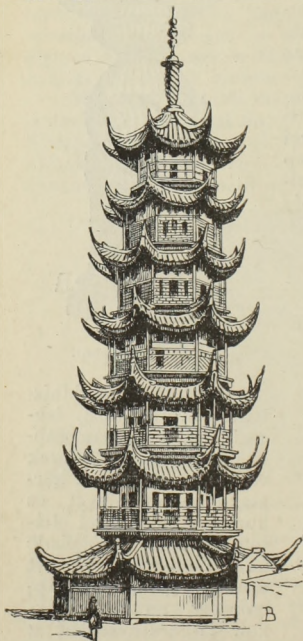
2. Indiai oszlop.

3. Indiai pillér a Badami-i szikla-
templomból.

akadályozta. A buddhiz-
mus emlékei közül leg-
régibbek és legszámosab-
bak a *topek*, a szentek
ereklyéi fölé épített, kör-
alakú alapformával és
kupolaszerű tetővel ellá-
tott kápolnák. A *pagódák*
nagy falakkal körül vett
épületek, toronyszerű, lép-
csőzetes piramis-kapuk-
kal. Legérdekesebbek a
sziklateplomok, nagy,
négyyszögű, két pillérsor
által három hajóra oszt-
ott, sziklába vájt üregek,
melyeknél a pillérsor ten-
gelyében a bejárattal
szemközt van egy fél-
körű zárásban a bálvány,
a buddhistáknál egy kis
tope. Az építészeti részle-
tek, a pillérek és oszlo-

pok, (l. 2. és 3. ábrát) a diszítménynek szinte fantasztikus felhalmozása, az ország buja természetére emlékeztetnek; nagyon gyakran fordul elő a gyöngydísz.

4. Khinai pagoda.

A szobrászatnál is túlhalmozott a diszítés; az alakok tartását és kifejezését azonban valami női lágyág, búbajos, naiv érzés jellemzi.

A khinaiak nem tudták a buddha vallással beszármazott indiai építészetet tovább fejleszteni. Gyakorlati észjárásuk inkább védelmi és közlekedési építkezéseket tanított; ők építették (Kr. u. III. században) a világ egyik legnagyobb csodáját, a 7 méter magas, 4 méter vastag és 3000 kilométernél hosszabb khinai falat a tatárok behatolása ellen; már ismerték a boltot, de azt nem tudták eléggé alkalmazni; építőanyaguk eleinte a kő volt, később a festett és lakkal bevont fa, sőt a bambusznád is, melylyel nagy hidakat építettek; nagy szerepet játszik az építőanyagban a porcellán is.

Építészetöket jellemzi a szegény képzelő tehetség, bizarr, de az ország talajalakulásaihoz, éghajlati viszonyaihoz alkalmazkodó formák, merev ragaszkodás a hagyományokhoz, óriási, sátorra emlékeztető tetőzetek, kiáltó színek, fantasztikus diszítványok túlhalmozása.

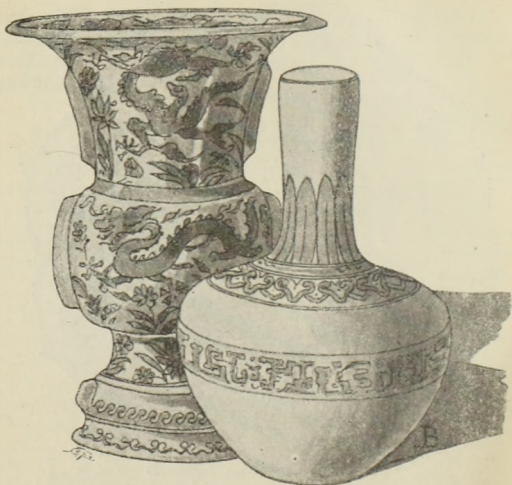
Templomaik és házaik típusa a kis toronyszerű, fából épült kioszk (l. 4. ábrát), fantasztikus, minden emeleten kiugró tetőkkel, melyek végei csengettyűkkel

5. Khinai tányér.

vagy virágdíszszel vannak teleaggatva; a fát mindenütt faragványokkal ékesítik, főleg sárkány-alakokkal. Nagy mesterek a khinaiak a kertek építészeti díszítésében is; nemzetük nagyjainak kertekben, udvarokon, utczákon diadalíveket emelnek ugyanolyan stílusban, mint a templomaik.

De az *iparművészet* terén ők — s mint látni fogjuk, még jobban a japánok — szinte utólréphetetlen fokát érték el a tökéletességnek; *porcellánjaik, ötvösmunkáik, zománczaik, selyemszörvéseik, himzéseik, fa- és elefántfaragványaik és lakkmunkáik technikája kitünő, mesteri*; formáik és díszítményeik persze nemzetiek, de a mi ízlésünkhöz képest *nagyon fantasztikusak és önkényesek*, és vagy mértaniai vagy a növény- és állatvilágból vannak véve; nagyon sokat szerepel itt is a sárkány (l. 6. ábrát). A khinai munka a japánihoz képest merevebb, stilizáltabb, a természettől távolabb álló, de technika tekintetében amannál nem marad hátrább; híres a 67 $\frac{1}{2}$ meter magas *nankingi porcellántorony* a XV. századból.

6. Elül khinai, hátul japáni váza.

A japánok indiai és khinai alapon kiindulva a formákat egységesen képezik ki, az ornamentationnak harmonikus jelleget adnak. Rendkívülien szeretvén a természetet, monumentális épületeket gyakran százados fák közé, kertekbe, a szabad természetbe állítják s igyekeznek azok formáit, színeit a körülötte levő természettel összeegyeztetni. Az építő anyag kizárólagosan a fa; a fal tömegében, többségben vannak az üres nyílások; legjellemzőbb az egész épületet uraló, *felkunkorodó sarku nagy tető*; a templomok sokszor kolostorteleppel vannak körülvéve; környékükön fölös számban mindenféle *fantasztikus állatok kőszobrai*. A nagyok diadalkapui itt sem hiányoznak. A részletek a legnagyobb gonddal és tökéletességgel vannak kidolgozva. Lakóházaik többnyire alacsonyak, belül elmozdítható válaszfalak által jól szellőztethető szobákkal; *minden festve és lakkozva van*.

Legerősebb oldala azonban a japáninak az ő sajátos, páratlan művészi felfogása. Kevés vonással merészen és mégis oly *jinoman* tudja a természetet

7. Japán művészet.

jelezni — mert utánzásról szó sem lehet — hogy sohasem tudjuk eléggé csodálni; *egy* festék és *egy* hegyes ecset elég a japáni művésznek, hogy remekmunkát alkosson (l. 7. és 8. ábrát).

Lényegben nagyon különbözik a japáni művészet a khinaitól, noha pagodáik, bronztárgyaik, porcellánjaik első tekintetre összetéveszthetőleg hasonlóknak látszanak. De a japáninak nagyobb az érzéke a természet és művészet iránt, azért ő kevésbbé stilizál, hanem naturalisztikusabb, kevésbbé jár el iparszerűen, hanem inkább egyéni fantáziáját működteti. A japáni szereti a természet aprainak életét, szereti a virágokat, madarakat, lepkéket, gyíkot, bogarat, vizet, hullámokat, felhőket stb. azokat szerepelteti mindenhol, amellet

szeretetreméltó humora is van. Ki ne ismerné a japán legyezőket, paraventokat, lakkmunkákat, melyeken a japáni élet és kedv oly biven tükröződik vissza. Noha a khinainak is sok szín áll rendelkezésére, leleményesebben mégis csak a japáni tud velők elbánni.

Az *ötvösség* terén különösen több fém hatásos összetételében, a zománcozásban és a mesterséges patinázásban mesterek.

Indiai befolyás alatt a **sziámi művészet** is, melynek legnagyobb példánya, a *nakhoni templom* hármass kő-terasszon, — az első 15, a második 30, a harmadik 60 m. magas — emelkedik egy középső 75 m., és a sarkokon négy egyenkint 46 m. magas lépcsőzetes kupolával.

8. Japán művészet.

3. Az egiptomi stilus.

Az ókor népei között az egiptomi tett szert legelőször megállapodott közmíveltségre és hatalmas művészi stilusra. A sivatag és a Nilus tulkapásai ellen való védekezés a népet szorgalmassá, de egyszersmind komolylyá tette, a papi befolyás pedig konzervatívá. A *komolyság* és *állandóság* tehát a művészi stílusoknak is jellemvonása. Építményeik óriási akaraterőt, kitartást és energiát árulnak el, bölcs alkalmazkodással az ország minőségéhez és éghajlatához; innen a kőnek és sziklának kizárólagos építőanyagul való felhasználása, a sötét, hűvös termék, *messze kiugró párkányok* és *erős polychromia*.

Egiptom művészete már 4000 évvel Kr. e. kezdődik. Összefüggést gondolván a holtaknak túlvilági szellemeivel, arra törekedtek, hogy a tetemeket minél jobban konzerválják. A *piramisok* királyaik óriási sírjai; sziklába vágott sírkamrák fölé négyzetes alapon 42—52° hajlással épített, eleinte lépcsőzetes, későbbi időkben sima burkolatú gúlák, melyek magassága a 145 m. is eléri. A legtöbb és legrégebbi gúlák *Memfisz* vidékén vannak szabályos csoportozatokban (l. 9. ábrát); belsejökben lépcsők és folyosók vezetnek a tulajdonképeni sírhoz. E memphiszi nekropoliszban (temetkezési hely) a *gizehi* gúlák mellett, mintegy azokat őrizve, áll velök egy időből való kolosszális

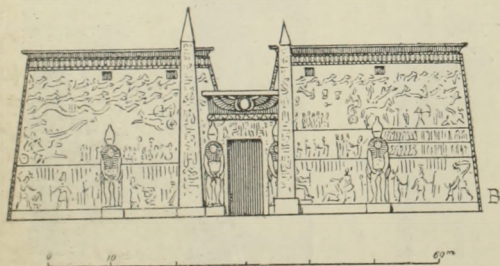

9. Egiptomi gúlák.

szfinx-szobor mintegy 50 m. hosszú és 21 m. magas egyetlen sziklából bámulatraméltó biztossággal kifaragva. Vannak még sziklába vájt sírok is, milyen a *Beni-Hasszán* melletti, mely azért nevezetes, mert benne találkozunk az *oszlop* kezdetleges formáival, az u. n. *protodor* oszloppal, mely 8–16 szögletű, láb nélküli, tulajdonképen inkább pillér.

A gulák óriási kőhalmazainál stílről beszélni ugyan még nem lehet, de a *ferde fal* már oly elem, mely átment az egész építkezésbe, különösen az uralkodó templomépítészetbe.

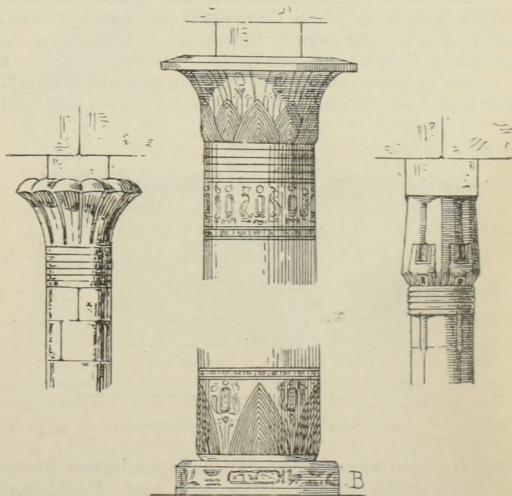
Az egiptomi *templomok* valóban monumentálisak. Két *szfinx-sor* (a bölcsesség és termékenység jelképei)

10. Egiptomi templom (Lukszor).

és ezek végén a homlokzat előtt álló két obeliszk utasít minket a bejárathoz, melyet két, a többi falnál magasabb, toronyszerű oldalfal, a *pilonok* (l. 10. ábrát), képeznek; a kapútól jobbra és balra kolosszális *szobrok* vannak, a pilonok előtt pedig a fal párkányzatába erősített nagy zászlós *árboczok*; a szűk ajtón át egy oszlopcsarnokos nagy nyitott előudvarba jutunk, hol tehát teljes napfény van. Az előudvarból egy földött, de fölülről megvilágított oszlopos terembe jutunk, melyben félhomály uralkodik és e teremből a földött folyosóval és sötét czellákkal körülvett *szentek szentjébe*, melyben már alig dereng valami világosság; végre a szentély mögött van az oszlopos, de teljesen sötét terme az istenségnek, hasonlóképpen sötét czellákkal körülvéve. Így jutottak a hívők okosan szerkesztett átmeneteken keresztül a külső

éles napfényből az istenség miszteriumaihoz. A templom kívülről hatalmas, kissé ferdén álló falakkal van körítve; a *tarka, jelképes írással és domborművű ábrázolásokkal borított falfelületet* ajtó-, vagy ablaknyílás nem szakítja meg. Minden falat széles, árnyékot vető, *homorúan vájt párkányzat* koronáz; e tipikus kiképzésből lett a görög koronapárkányzat. A templom

11. Egiptomi oszlopok (balra pálma-, közepén kehely, jobbra lotosz-bimbó o-fő).

bejárata felett sohasem hiányzik a szárnyas *napkorong*, a világosság istenének szimboluma.

Építészetileg jellemző alkotórésze az egiptomi templomnak az *oszlop*, mely itt már nem a kezdetleges protodór, hanem teljesen kifejlődött formákat mutat. Keresztmetszete vagy teljesen kör alakú, vagy több körszeletiből van összetéve; lába még egyszerű korong, de feje már a legváltozatosabb alakú. Vannak még ki nem nyilott lotosz-bimbóhoz hasonló oszlop-fők (l. 11. ábrán a jobboldalit), vannak nyílt virág-

kehelyalakúak, (l. 11. ábrán a középsőt), pálma-levelekkel (l. 11. ábrán a baloldalt), emberfejekkel stb. díszített oszlopfők. Az oszlopfő alatt kötést utánzó bevágások, fölötte abacus van; oszloptörzs, gerenda-párkány és koronázó párkány sokszínű jelképes írással (hieroglif) van díszítve.

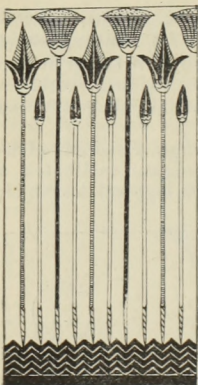
Karnak, Lukszor, Edfu, Philae, Dendrak, Abu-Szimbel, és még sok más helységben találhatók a reánk maradt egiptomi templomok legtökéletesebbjei;

12. Egiptomi falkép.

deszpotikus szigorúság, komor szimbolizmus jellemzi mindnyáját; évezredek át majdnem változatlanok maradtak a formák, migsem az izlam kultusz kiszorította őket, mint azt későbbi fejezeteinkben látni fogjuk.

A szobrászatnak tág tere nyílt a működésre; a templomkapuk előtt levő szobrok, óriási ülőszobrok (*Memnonszobrok*), szfinxek (oroszlányok emberi, női fejjel), mindmegannyi nagyszabású alkotások. A falak féldomború (relief) képein, valamint festményein tipikus az emberi alak tartása (l. 12. ábrát), a mennyiben a fej és a tagok profilban (oldalról), a széles mell en face (elülről) nézve van föltüntetve; az arcz-

13. Egiptomi ékítmény.

merevségével és erős, ragyogó színeivel nagy befolyással volt a görögre.

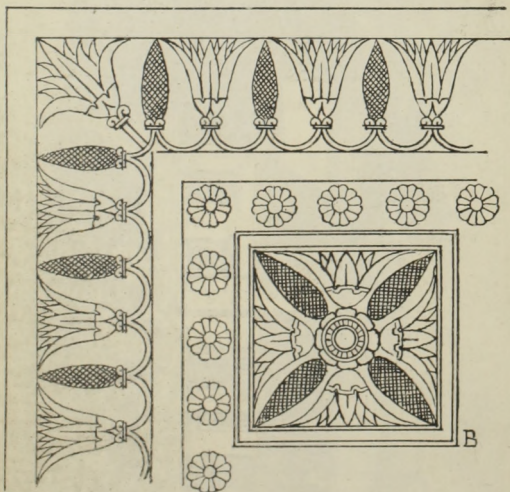
4. A nyugatázsiai népek művészete.

A nyugatázsiai népek féktelen fantáziája organikus stílus keletkezését szinte megakadályozta; inkább csak sajátosságok képződtek a művészet valamely ágában, rendszeren a plasztikaterén, melyek azonban a többi hisztorikus stílusokra befolyással alig voltak.

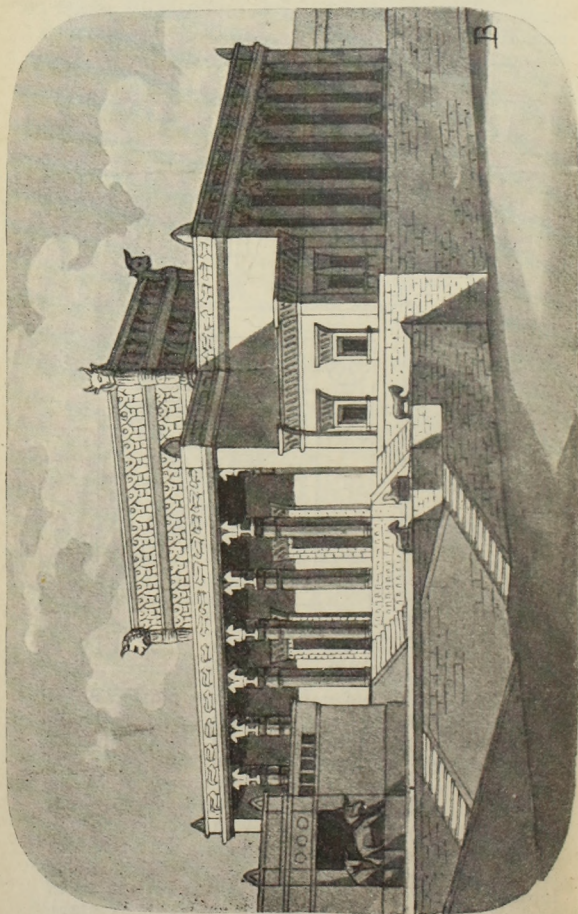
14. Asszír kapudisz.

Mezopotomiában, az Euphrates és Tigris közti természet áldotta vidéken, a **babiloniak-** és **asszi-roknál** egy, az egiptomival meglehetősen rokon művészet fejlődött, mely azomban monumentalitás tekintetében amannál hátrább maradt. Teraszszokon épült tompa gúlaalakú paloták feltalált maradványai kiváló luxust és pompát árulnak el. Az építészet

15. Asszír, kőbe vésett díszítmény.

főbb vonásai: a lépcsőzetes alap, vastag falak és színes zománczú burkolat, rajta egyszerű ékitményes minták, oszlopok hiánya. Mindezt pedig a vidék kő és fa hiánya okozta; az építőanyag tulajdonképen a száritott téglá volt, mely mint gyengébb anyag vastag falakat és felfelé folytonos súlykevesbedést követelt, mint az u. n. babeli toronynál. A házak több emeletek voltak, az ajtókat, kapukat érczből készítették; ismerték már a kapuboltot is. Nagyszerűek a kőből faragott, *férfi fejjel*, nagy szárnyakkal és *bika testtel bíró alakok* a kapuk előtt mint támasztékok alkalmazva (l. 14. ábrát), jellegzetes ezeken a haj fonása.

Nebukadnezar alatt, ki száz négyszögkilométernyi új várost alapított, teljes virágzásban állott az asszír művészet; ismereteseek a neje számára építtetett u. n. *Szemiramisz függő kertjei*, lépcsőzetesen fölfelé keskenyedő terasszok, melyek fokai növényzettel voltak beültetve.

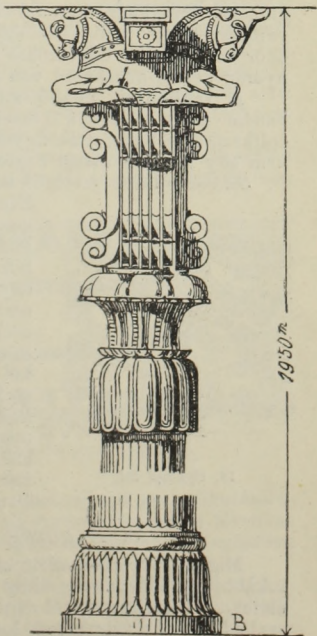
A merev *domborművek*, hasonlóan az egiptomiakhoz, az asszírok életmódját tükröztetik vissza.

Az *ornamentikában* a reliefalakokon, ékiráson kívül uralkodó elem a lotosz, toboz, rozette és az életfa. 15. ábránk egy köbe vésett és festett padlózat-lapot mutat.

A persák az egiptomi-, az asszír- és indiai formákat vették kölcsön és saját vallásuk és éghajlatuknak megfelelően alakították át. Temp-

lomaik nincsenek, mert szertartásaikat a szabad ég alatt tartották, de vannak nagyon díszes sírjaik, mint *Darius* sírja. A legnagyobb pompát a persák a királyi paloták építésében fejtették ki, mely paloták nem annyira lakásul, mint inkább ünnepélyek

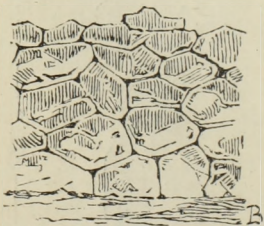
tartására, idegen követségek fogadására szolgáltak. E paloták *Persepolisban* voltak és lépcsőzetes alapon épültek. *Xerxes* oszlopcsarnoka az óvilág egyik legkolosszálisabb alkotása, mely nagyságra nézve még az egiptomi építkezéseket is felülmulja; ezen oszlopcsarnok mellett volt *Xerxes* és *Darius* palotája; az előbbi eszményileg restaurált képét 16. ábránk mutatja.

17. Persa oszlop *Xerxes* palotájáról.

A központban volt az u. n. 100 oszlopos csarnok. Igen érdekes az óriás *persa oszlop* kiképzése (l. 17. ábrát), a mennyiben a lábozat harangalakú, a törzs fölfelé vékonyodik és barázdás, az oszlopfő alját egy harang és kehelyalakú profil képezi, nyakán merőlegesen álló, a joniakhoz hasonló csigavonalas tekercsek vannak, teteje pedig két egymásnak háttal fordult ökör vagy lóalak előrészéből áll, az általuk képzett nyereg kettős koczkával van kitöltve.

A **feníciaiak** önálló stílust nem teremtettek, hanem mint elsőrendű kereskedők kikötő- és part-építkezésekre fordították figyelmüket; építészeik közül nem egy mestere akadt a görögöknek és **zsidóknak** is. *Salamon* híres jeruzsálemi templomának építését

18. Cyklopi fal.

Hiram feníciai építész vezette; e templomból azomban csak óriási kőkoczkákból épült alapfalainak egyes darabjai és egy díszes oszlopfő maradtak ránk; oszlopaik czédrusfából voltak, ércz- és aranylemezekkel bevonva. Vallásos tilalmak a zsidókat a diszítésben a leveles növény ornamentikára szorították; diszítéssel ellátott falfelületeik rendszeren ezzel vannak borítva.

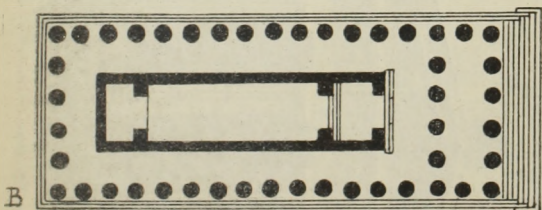
5. A görög stílus.

Mig az idáig szemlélt sémita népek művészete inkább szimbolisztikus, addig az árja fajé magát az életet, a természetet tükrözteti vissza, derültebb és szabadabb. Az árja népek legtehetségesebbje, a görögök, egy a természet által mintegy arra teremtett kis földdarabon rövid idő alatt oly remekművekkel ajándékozták meg az utókort, melyek a *formák nemessége* és *gazdagsága* tekintetében eddig páratlanul állanak; azért nevezzük kulturájukat és művészetüket *klaszszikus* (első osztályú)nak.

A görögök ősnépe a *pelazgok*; róluk csak kultur történeti értékkel bíró maradványok maradtak, milyenek a szabálytalan kövekből szorgosan összeillesztett u. n. *cyklopi falak*, (l. 18. ábrát) és Atreus sirja Mykenaeen.

De midőn 1100-ban Kr. e. a dórok a Peloponnesosba törtek s a jónokat mindinkább a szigetekre szorították, hol ezek új kulturéletet teremtettek, kezdődött e két törzs vetélkedése, mely a hellén művészet virágzását előidézte. Perikles korában, Kr. e. az 5-dik században, az u. n. aranykorban látjuk a dór és jón stilst, egymástól egészen függetlenül fejlődve, teljes fényben ragyogni. A legfiatalabb a korinthusi stilus, melynek azomban tulajdonképeni, eredeti alapformái nincsenek. A római uralom alatt (146-ban Kr. előtt) a dicső görög művészi tevékenység teljesen hanyatlásnak indul.

A görög *építészet* az olympiai istenek kultuszából fejlődött; az istenekben látták az ember testi és lelki

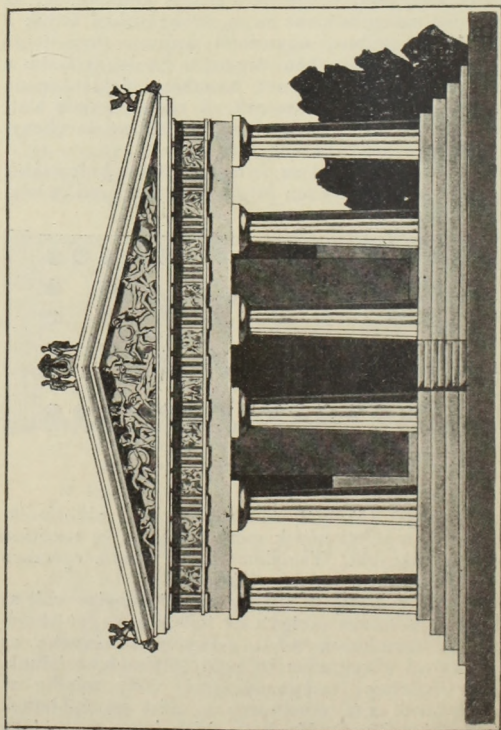
19. Görög peripteros templom alaprajza.

tulajdonságai tökélyét, ábrázolásaikban, alkotásaikban tehát a keleti népek monstruozitása és torzítása teljesen hiányzik. Templomaik és házaik egészen és részletekben a szépség tökélye.

A görög *templom* mindig csak lakóhelye volt az istennek, sohasem szolgált az imádkozók gyülekezésére; a templomok tehát aránylag kicsinyek; az egiptomival ellenkezően itt *nyílt* építészetet találunk, *magas fejlettségű oszloprendszerrel*, mely mindig az épület *körül* van elhelyezve s ezért az épületnek gazdag kinézetet ad. *Merőleges falak*, lapos nyeregtető, a tetőnek elül és hátul *háromszögű orom* által való elvágása, általában *egyenes vonalak* a görög templom tipikus vonásai.

A görög templom magas, falakkal körülvett helyen, egy 3 lépcsős, téglányalaku alapépítmény (*stereobates*) felett emelkedik; a tulajdonképeni magja

az épületnek a *nāos*, melyben az illető istennek, kinek a templom szentelve volt, képe fel volt állítva; a bejárat a nyugati rövid oldalra tétetett; a további fejlődésben a bejárat előtt egy oszlopos előcsarnok,

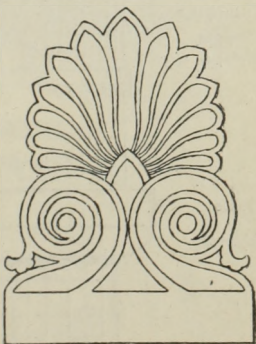

20. Athenei templom Eginában (restaurálva) dór stílus.

(*pronāos*), hátul pedig egy *posticum* képződött; a még fejlettebb templomot egészen körülvette egy oszlopsor (l. 19. ábrát) ez a *peripteros*, ha kettős az oszlopsor, *dipteros*, ha a *nāos*ban is van oszlopsor, *hypetrális* a templom. Ritkább a kis, többnyire nyitott, kerek-alaku templom, *monopteros*.

A fenn nevezett stereobatesen fekszik egy kőszik (*stylobates*), és ezen a templom (l. 20. ábrát). Az épület teherhordói az oszlopok (*styloi*), melyek az oszlopfővel (*kephalaion*) a gerendázat és tető terhének az alapzatra való átvitelét az oszloptő (*skapos*) és oszlopláb (*basis*) segítségével eszközlik; mint az a következő ábrákon is látható, az oszlopon nyugszik a gerendázat, melynek alsó része az *architrav*, közepe a képpárkány (*friz*), felső része pedig a messze kinyúló korona párkányzat (*geison*), közvetlenül a tető alatt pedig a kőcsatorna (*sima*), melyben a tetőről lefolyt víz összegyűl és a tető sarkain levő vízköpőkön át lefut.

A laposan ferde tetőt téglal- vagy márványlapok fedik, melyek közeit az orom széleivel párhuzamosan futó vájt téglacsatornák takarják; e csatornák fenn *palmetta* alakú koronázó díszítményben (*akroterion*), végződnek (l. 21. ábrát); sokszor a sima helyett is van ily akroterion dísz, mint az a 24. ábrán látszik. A sima végig fut a háromszögű oromzat (*tympanon*), szélein is; a tympanont gazdag szobrászati dísz borítja (l. 20. ábrát), jobb és bal sarkain, valamint tetején nagy *akroteria*, gyakran állatképek, sőt szobrok is vannak.

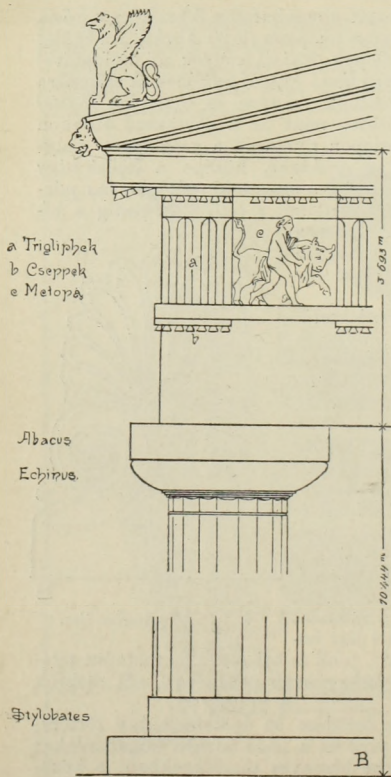

21. Görög palmetta dísz.

A vízszintes befödése az épületnek úgy történt, hogy az architravra és a naos-falakra kőgerendákat fektettek keresztbe bizonyos távolságokban, a közöket pedig négyszögű kőlapok (*kalymatia*) töltik be; ezek alsó lapjait, tehát a mennyezetet, gazdag rosette díszszel látták el.

Az ajtónak gazdag bélélete volt, az Erechtheionnál gazdag gyámköveken (*konzolokon*) nyugvó díszes koronapárkányzattal; ablakok nem voltak, csak az ajtó felett egy rácsozattal ellátott nyílás.

Szerkezetben nem, csak részletekben, formákban különböznek a dór, jon és korynthusi építési módok, legjobban jellemzik őket az oszlopfők.

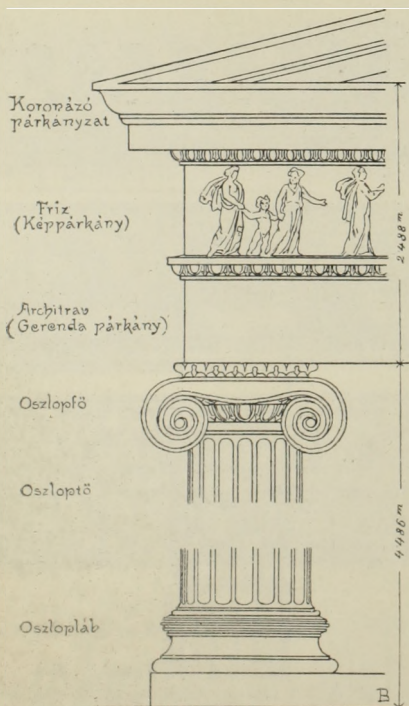

22. Dór oszloprend. (Theseus templom Athenaeben.) van disztíve; lába nincsen.

Csalhatatlan jellege még e stilusnak a frizben levő beosztás, hármassal kis pillérecskék (*trigliphek*), melyek alatt a lemezke (*regula*), és a cseppek (*guttae*), vannak; a közbülső mezőkben (*metopae*) festett dísz, leginkább alakok szoktak lenni, felettök szintén cseppek (*mutulae*).

A jon oszloprend finomabb, gazdagabb, szinte nőiesen lágy és kecses; főismertető jeleik megint az

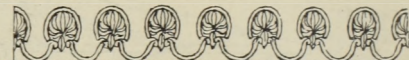
A dór stilusnak egyszerűség, komolyság, erő alapvonásai (l. 22. ábrát). Az oszlopfő primitív, négyszögű lemezből (*abacus*) és szélesre nyomott váncosból (*echinus*) áll; előbbi má-ander-szalag (l. 25. ábrát), utóbbit lehajló levéldísz, mintegy a teherhordást jelképezve fűdi; minden dísz festett, plasztikus dísz a dór stilusban teljesen hiányzik. Az oszlopfő fölfelé ifjodik, közepén megdagad (*entasis*), és 12–20 bárázdával (*kannelüre-ökkel*),

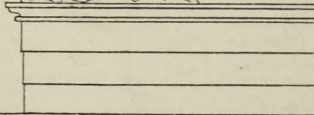
23. Jon oszloprend. (Hisszos melletti templom Athenaeen.)

oszlopfő (l. 23. ábrát), illetőleg annak két oldalán levő esiga-alakú tekercs (*voluta*), mely mintegy a középben lesülyedő, két végén pedig becsavarodó puha anyagból való vánkoshoz hasonlít; az oszlop itt is kanellürozott, de van már — még pedig gazdag — lábozat; az egész oszlop különben karcsúbb, mint a dóri; jellegzetes továbbá az oszlopfőn és a gerendázaton előforduló ökörszemdisz (l. 26. ábrát); az abacus itt nagyon vékony, lehajló levéldísszel ellátott *keymation* (l. 26. ábrát).

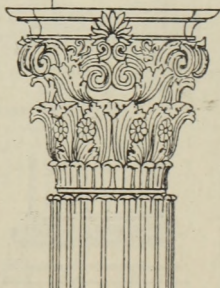
Aeroterium

Fogsor

Hármas
architrav

Voluta

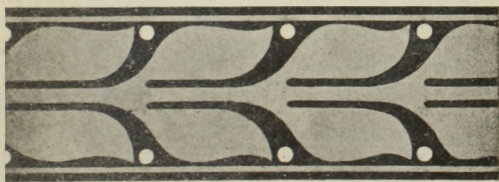

0.816 m

3.757 m

B

24. Korynthusi oszloprend. (Lysikrates emléke Athenaeiben.)

B

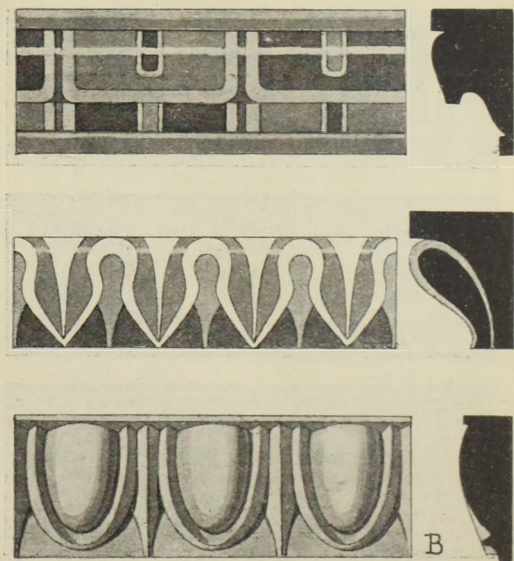
25. Görög díszítmények.

(Fenn Mäander szalag, középen hullámdísz, lenn babérlevél dísz.)

A jóni oszlopfőnél szemközt van két fő és két mellékoldal (a becsavarodás csak a főoldalon látszik), sarokképzésre tehát nem alkalmas, azért az építészek úgy segítettek maguknak, hogy sarokoszlopnál a két főoldalt egymás mellé, kifelé illesztették, a két mellékoldalt pedig egymásmellé befelé.

A jón stílusban már szabad pillérek (négyyszögű, erős oszlopok), és falpillérek, meg falszalagok, (a falból csak némileg kiugró pillérek), fordulnak elő; ezek lábozata azonos az oszlopokéval, fenn pedig gazdag frizt nyernek.

A gerendázat képpárkányzatát folytonos képsorozat díszíti, az architravtól és a koronapárkánytól gyöngysorok (l. 28. ábrát) és ökörszem választja el. A koronapárkányzatnak kétszeresen hajlított simája

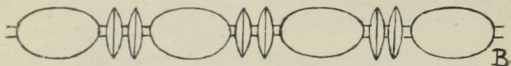
26. Görög párkánydiszek.
(Fenn dór kymation, közepén lesbiai kymation, lenn ökörszem.)

27. Görög anthemion szalag.

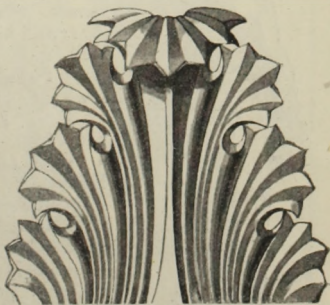
van, az u. n. *karnies*, melynek festett levéldíszé, *anthemion*-szalagnak neveztetik (l. 27. ábrát).

A **korynthusi stilus** részben a dóri, részben a jóni után van képezve, de még a jóninál is *gazdagabb és könnyebb*; fő jellege az új, *virágkosár-alakú oszlopfő*, mely *akanthus-levelekből* van alkotva. Az

28. Gyöngysor.

akanthus (barnes akánt), egy Görögországban és Italiában vadon tenyésző növény, melynek nagy és sokszorosan csipkés leveleit a görögök pompásan felhasználták díszítményelemnek (l. 29. ábrát). Csak két alakja van a korynthusi oszlopfőnek; vagy lenn 8 akanthus levél veszi körül a főt, ezek felett pedig ugyanannyi hegyes sáslevél, vagy a gyakoribb eset, midőn két egymás felett álló akanthus sor veszi körül az oszlopfő alját, felettök pedig 8 nagyobb és 8 kisebb inda nő ki, melyek közül az előbbiek páronként 4 sarokvolutát képeznek, az utóbbiak pedig palmettát fejlesztenek (l. 24. ábrát); az egész oszlopfő egy kosárhoz hasonlít, mely tele van levelekkel és virágokkal.

29. Görög akanthus levél.

A szabad és falpillérek hasonló tagozást kapnak, hasonló dísz és kanellürozást, mint az oszlopok. Gazdagabb formájú épületeknél, mint az *Erechtheion*-nál, oszlopok helyett emberi alakok, *atlantok*, *karyatidek* (l. 30. ábrát), hordják a terhet.

A gerendázat hasonló a jónihoz, az egyes részeket változnak, a mi a sorrendet illeti, de különös jellegről szó nem lehet.

I. A dór stilus (Solontól Periklesig, Kr. e. 1000—450) legkiválóbb emlékei: *Athenae temploma Aeginában* (peripteros), *Apollo temploma Delphiben*, az olympiai *Zeus temploma Athenaeben* és *Poseidonnak hypaethralis temploma Paestum mellett Alsó Itáliában*.

30. Karyatid az Erechtheionról.

II. *Perikles* idejében érte el, mind a dór stilus, mind a jóni és a korinthusi virágzását, ez az u. n. *aranykor* (Kr. e. 450—330). Ekkor épült a *Parthenon* az Akropoliszon Athenaeben (dór peripteros) *Iktinos* és *Kallikrates* által, a *Propylaeak* *Mnesikles* által, egy az Akropoliszhoz vezető díszkapuzat, a *Theseus templom* (dór peripteros); a legkiválóbb emlékmű tán az *Erechtheion*, *Athenae temploma*, melynél 6 remek athenaei szűz alakja, (karyatid) hordja a gerendázatot. Említendő még *Minerva temploma Prieneben* és *Apollo temploma Miletben*.

III. A makedon uralom beálltával hanyatlásnak indult a görög építészet (330—146 Kr. e.), az ellágyító keleti befolyás növekszik, a hellenek már nem bírnak ellenállani, a művészetből pompázás lesz, templomok helyett színházak, magánlakások, paloták, kisszerű emlékművek keletkeznek; a római uralom (Kr. e. 146) megsemmisíteni látszik mindent.

Párhuzamosan az építészettel fejlődött a *szobrászat* is; merészség nélkül lehet állítani, hogy a görög szobrászat teljesen páratlanul áll az emberiném művészi életében. Minthogy az istenekben az ember tökélyét látták, azért azok ábrázolása az *emberi alak szépségének látására tanította őket*, azért tudtak minden véletlent, időlegest kiküszöbölni s csak az állandót,

31. Hermes Praxiteles-től.

lényegest megtartani, miáltal a szobrászatuk klasszikussá vált. Szobraik inkább típusok, mint egyének; a lélekre és hangulatra kevesebb súlyt fektettek, mint az érzéki szép feltűntetésére. A szabad széles homlok a homloksík folytatásában levő orrháttal, az ezáltal mélyen fekvő szemek idézik elő azt a nemes vonást, melyet *görög profilnek* nevezünk.

A klíma természetesen a meztelen emberi test

ábrázolására utasította őket, s e tekintetben felülmulhatatlanok is lettek; tulajdonképeni varrt ruháik nem voltak, csak nagy lepleik, melyeket úgy öltöttek fel, hogy a derékzsinór felett kihúzogatták; a szövetbe bevarott apró kövecskék által érték el azt az ismeretes gazdag redőzetet, melyet mai napig csodálunk.

A fejlődés korszakai párhuzamosak az építészeti korszakaival. Egiptomi befolyásra emlékeztetnek a dóri építészettel párhuzamosan haladó első szobrászati emlékművek; rendkívül merevek. Az Aeginai Athenae templom *oromszobrai* és a *Discosdobó* már nagy haladást mutatnak.

Perikles idejébe esik *Phidias* működése (Athena Promachos a Parthenonon, Athena Parthenos ugyanott), *Polykletes-é* (Hera szobra elefántcsontból és aranyból), *Alkámenes-é* (Hera Ludovisi?), *Poionios-é*

32. Herma (görög vázáról).

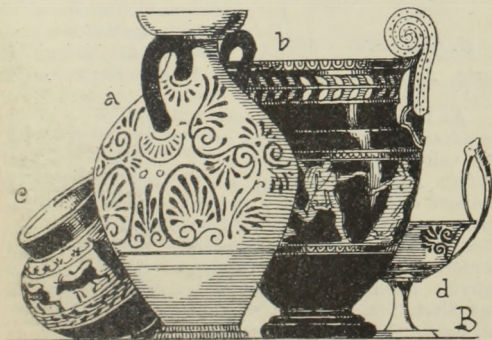
(az olympiai Zeus templom oromdísze), *Skopas-é* (Achilleus, Niobe?) *Praxiteles-é* (Aphrodite, Hermes, l. 31. ábrát) *Lysippos-é* (Herakles, Nagy Sándor) stb.

A harmadik korszakban már nem oly tiszta hellen, nemzeti a szobrászat; ide tartozik a *farnezi bika*, a *Laokoon csoport* (a fájdalom kifejezése, nyugodt, plasztikai hatás), *Sophokles szobra* s a 30 m. magas *Rhodosi kolosszus* (elfajulás).

A szobrászat kezdetleges korából valók az u. n. *hermák* eleinte az út szélén felállított Hermesnek

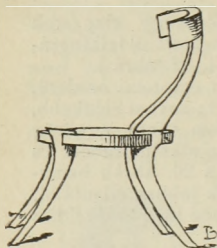
szentelt kövek, később kőoszlopok vagy alapzatok valamely isten fejével, a karok helyett oldalkiugrásokkal a koszorúk felaggatására (l. 32. ábrát).

A görög ornamentika szintén egiptomi eredetű, de teljesen átalakult, nemzetivé lett; sokkal élénkebb, noha a keménység egészen el nem tűnt; a görög diszitmény mindig az építészethez alkalmazkodik és *technikai funkciót* jelez, mint pl. a 26. ábrán bemutatott párkánydiszেকnél a tehernek jobban ellentálló, erősebb dór kymation, tehát kevésbé lehajló levéldisz

33. Görög edények. (a amphorá, b urna, c krater, d kyathos.)

és a lesbiai kymationnál egészen áthajló levéldisz; ismeretes a *Mäander szalag* (l. 25. ábrát), a tekervényes, kisázsiai Mäandros folyóról elnevezve, mint az abacus disze, és mint gyakori ruhaszegély disz is, a *hullám vonal* (l. 25. ábrát), a *babérlevélsor*, (l. 25. ábrát) és a *palmetta*, a *lotosz* meg egyéb virágok számtalan kombinációi, milyen a bemutatott (l. 27. ábrát) *anthemion* szalag. A görög diszitmény nemes formákkal, éles rajzzal, határozott *körvonalakkal* bír, mert messzire való tiszta hatásra volt szánva; a *színek élénkek, határozottak*, erősen emlékeztetnek az egiptomiakra; legtöbbet fordul elő mint a templomok alapszíne: a világos okkersárga, mely alapon az élénk kék és vörösbarna ékitmény pompásan hatott; gyakori szín még a cinóber, zöld,

34. Görög szék.

merete, *Zeuxis*, *Parrhasios* és *Apelles*, Nagy Sándor arczkép festője.

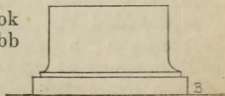
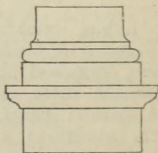
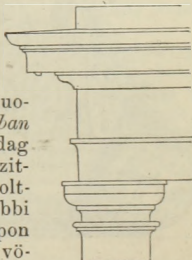
Az iparművészetben sem maradtak hátra a görögök; nem volt előttök ismeretlen a kővésés mindkét válfaja, a domború és homorú. Nagy virtuozitást azonban a *keramikában* értek el; *vázáik* egyrészt gazdag alapformáik, másrészt a disztiményeik finomsága és átgondoltsága által tűnnek fel; a régebbi származásuak vörös agyagalapon fekete alakokkal, az újabbak vörös alakokkal és disztiménynyel fekete alapon; ez utóbbiak igen gazdagok és szépek (l. 32. és 33. ábrát). A még későbbiekben fehér, sárga és egyéb színek is fordulnak elő.

34. ábra görög széket mutat.

6. Az etruszk vagy toszkani stilus.

A görög és római stilusok közti kapocs az etruszk, később u. n. *toszkáni stilus*; az etruriaiak Kr.e. a 7-dik században léptek fel, a mai Toszkanában s nagyon fogékonyaknak bizo-

fekete s a konturozó arany; a jón és korinthusi építészetben a festést plasztikus dísz szorítja ki, s azért innen a festészet felszabadul s *önálló művészetté* lesz. Viaszkeféket meleg állapotban kentek táblákra (*enkausztikus módszer*) s így állították elő a tulnyomólag mythoszokból vett, a falak díszítésére szolgáló festményeket; leghíresebb festők voltak *Polygnotos*, *Apollodoros*, ki már a fényhatást is kissé is-

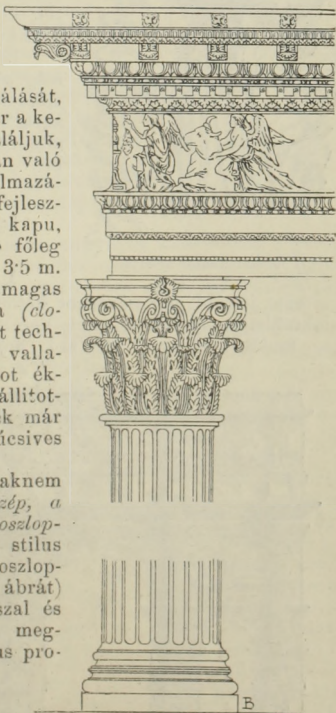

35. Toscani oszloprend.

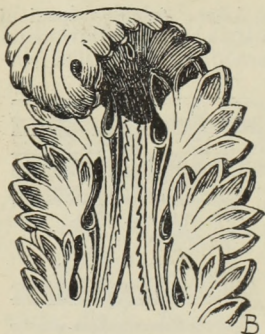
nyultak a hellén kultúra iránt; tulajdonképeni új irányt, új formákat nem találtak ki, de rendkívül praktikus gondolkodásuknál fogva új, az építészet jövő fejlődésére igen fontos szerkezeteket teremtettek. Nekik tulajdonítják a *dongaboltnak* ha nem is feltalálását, mert nyomát már a keleti népeknél is találjuk, de a gyakorlatban való nagyszabású alkalmazását és esztetikus fejlesztését. A *volterrai* kapu, a *Tullianum*, de főleg a 190 m. hosszú, 3·5 m. széles és 4·5 m. magas római főcsatorna (*cloaca maxima*) érett technikai tudásra vallanak. A boltozatot ék alakú kövekkel állították elő; ismerték már a lapos és csúcsíves boltot is.

Ezenkívül csaknem *dísznélküli*, de szép, a dórihoz hasonló oszloprend a toszkáni stilus ismertető jele; az oszlopfő abacus-a (l. 35. ábrát) egy kis karnies-szal és lemezkével van megtoldva, az echinus profilje negyedkör alakú s domború ökörszemmel van fődve; az oszlop nyaka alatt *gyűrű*

(*astragal*) van, a nyakát gyakran rosettek díszítik; a tő többnyire sima, a láb négyszögletes alapon (*plinthus*), nyugszik, e fölött köralakú *gyűrű* (*torus*), és lemezke van; a gerendázat nem nagyon új, eltérő csak az első triglyph sor, mely itt az oszlop tengelye

36. Római-korinthusi oszlopfő.

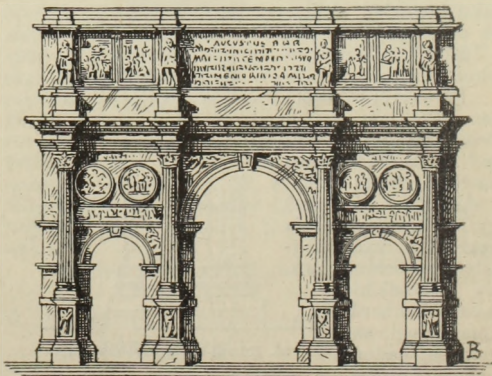
37. Római akanthuslevél.

fölött fekszik, miáltal egy fél sarok metopa keletkezik; a metópák rosettek, áldozati állatok koponyáival, jelvényekkel töltenek ki.

Etruszk találmány még az oszlop talapzata, *postamentum*, is (l. 35. ábrát). A párkányzat mindig nemes profillal bír.

7. A római *stilus*.

A rómaiaknak a művészet inkább pompázáshoz kellett, mintsem hogy velökszületett hajlamból keletkezett volna. Eleinte igaz, midőn még arról volt szó, hogy a megszerzet-

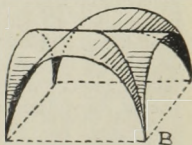

38. Konstantin diadalíve Rómában.

tet meg tudják tartani, gyakorlati igényeiknek nagyon megfelelt az etruszk építészeti tudomány, azért ez időből védműveket, hidakat, vízvezetékeket, alag-

utakat, kapukat találunk, melyek a felhasznált kitűnő anyagnál és munkánál fogva évezredeknek tudtak ellentállani.

De a 2-ik századtól kezdve Kr. e. az állami hatalom növekedésével nőtt a kívánság nagyobb luxust kifejteni s a luxusnak művészi színezetet adni; azért mint azelőtt az etruszkok-ét, most a görögök művészetét veszik át, csak hogy anélkül, hogy emennek formatisztaságát meg tudták volna óvni; történtek változások de koratív ujitások, de minden csak azért, hogy a külső pompa minél hatásosabb legyen.

39. Római keresztbolt.

A római templom annyiban különbözik a görög-től, amennyiben első fele oszlopos előcsarnok, másik fele a cella, ugyanazon tető alatt, négyszögalakú,

40. Római fresztón.

3 hajóra osztott, elül 3 bejáratral bíró zárt falu tulajdonképeni templom; feljárt, lépcső csak elül van, oldalt a lépcső magasságáig fal, a lépcsőfoglaló van; a cella falai némelykor féloszlopot nyerne díszül, úgy hogy a templom peripteroshoz hasonlít s pseudoperipterosnak is nevezetik. Később előfordulnak tiszta peripteralis és dipteralis templomok, négyszög alapon és kör alapon is.

Részletekben a jóni és korynthusi stileket vették mintául, úgy hogy meg kell különböztetni a római-jóni- és római-korynthusi oszloprendet a tulajdonképeni görög-jóni és görög-korynthusitól. A római-jóni oszlopfő megkülönböztető jele, hogy a váncos alsó középső része itt nem süllyed alá, hanem egyenes és hogy gazdagabb díszítményekkel bír. A

római-korynthusi oszlopfő a pompát szerető rómaiaknál természetesen nagyon gyakori alkalmazást talál, 2 válfajban fordul elő; az egyiknél (l. 36. ábrát) 8—8 akanthus levél két sorban veszi körül a főt, a levelekből 2—2 tekercs fejlődik, melyek közül a nagyobbak a sarokvolutát képezik, a kisebbek az abacus támasztják, mely utóbbi *horonyból* (vált abacus) és felette lemezekéből áll; középen a kis tekercsek felett rosette van. A második válfaj az u. n. *komposita* vagy *összetett oszlopfő*, a mennyiben az előbbi-

41. Római ékítmény.

B

hez a jóni voluta, ökörszem és egyéb jón részletek járultak, mi természetesen túlhalmozást idéz elő.

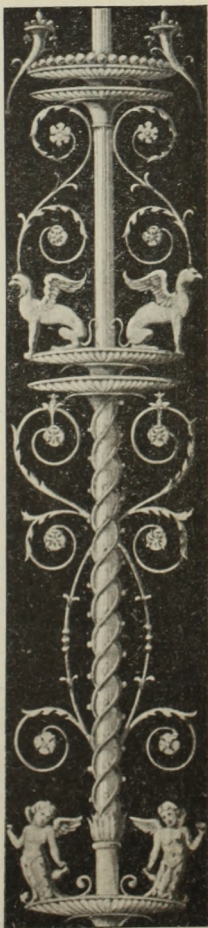
Az *oszlopláb* majd minden része *domború dísz* nyer; gyakran a tő alsó része is; ez esetben a kanel-lürozás a tőnek csak felső 2 harmadára terjed. Az architrav 3 részre van osztva, a részeket gazdag gyöngysorok és levéldíszek választják el (l. 36. ábrát). A képpárkány igen gazdag. Új a messze kiúgró koronapárkányzatnak *gyámkövek*, *konzolok* által való alátámasztása; a gyámkövek igen finom profilizálásúak, kettős volutából állanak és gazdag levéldíszszel vannak fődve; a gyámkövek közeit a párkány alsó

lapján gazdag ornamentatiójú *casetták* töltik ki. Így az épületet koronázó főpárkány szinte már fokozhatatlan díszben pompázik.

Mint látjuk a szerkezeti elv mindinkább elvész, minden csak dísz lesz, így az oszlop is; elveszti eredeti tényleges funkcióját s tisztán decoratív elemmé, nemsokára fél és háromnegyed oszloppá lesz, a fal elé jön annak élénkítése végett, s ekkor talapzatot, *postamentumot* kap (l. 35. ábrát). A gerendázat pedig az oszlop felett kiugrik és így természetesen a párkányzat is derékszögben körülfut; ez a *kiöbítés*, melyet legjobban *Konstantin diadalívén* látni (l. 38. ábrát). A gerendázat fölé már nem jó a háromszögű orom, hanem egy harmademelet magasságu *falsík*, az *attika*; ezen az alapok annyiban folytatódnak, hogy kisebb finom profilú talapzatokra szobrocskákat állítottak, a mezőket pedig gazdag szobrászati ábrázolásokra és feliratokra használták (l. 38. ábrát).

A *falpillérek* az oszlopokkal egyenlő tagozást kapnak, kanellürozást, vagy pedig ehelyett gazdag *karnies keretekben élitményt*, ez utóbbi nagy szerepet fog majd a renesszánsz stílusban játszani.

Míg azomban az építészeti *alakítás* tekintetében egészen a görögökre támaszkodtak, addig a *szerkezetre* nézve rendkívül nagy, új

42. Pompeji-i indaékitmény.

lendületet adtak az építészetnek; igaz, hogy még e tekintetben is az alapot az etruszkoktól kölcsönözték, de a *bolt* tovább fejlesztése által ők az eddig szűkkörű, egyoldalú, térbeli tevékenység helyett a legnagyobb, ma is csodálatra méltó ideákat tudták megvalósítani és ebben van a római művészet súlypontja.

A derékszögű tereket eleinte félhenger alakú *dongabolt*tal födtek, később két *dongabolt* derékszögben való metszése által a *keresztbolt*ot teremtették; ennél a súly a négy metszővonalban a négy sarok-

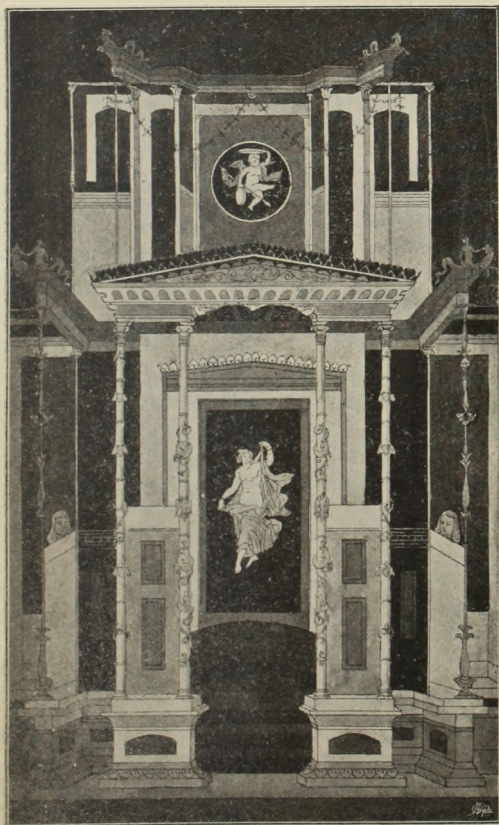
43. Római domború mű.

pontra, melyeket erős pillérek támasztanak, van átvive (l. 39. ábrát). Továbbá a *kupolát* — körfalnak félgömb által való befödését — is hatalmas arányokban alkalmazták. A római *Pantheon*, (Kr. u. 25-ben épült, átlója 45 méter) kupolájának belseje igen hatásos *stucco gipszmű* által *cassetta* díszszel van befödve.

A *boltozat* és a *hellén forma-*

gazdagság összeköttetéséből áll a római rendszer, mely azután alapja lett az egész későbbi építészetnek. A *boltozat* könnyítette az emeletek építését; az emeletek kívül is kaptak kifejezést *párkányzatok* által; egy épületen is többféle *párkány* és *oszloprendszer*t alkalmaztak; a rendes szokás az lett, hogy a földszinten és első emeleten volt a *dori*, a második emeleten a *joni*, a harmadik emeleten a *korinthusi oszlop*, s ha negyedik emelet is volt, oda *korinthusi pilaszterek* jöttek.

Az *oszlopok* és *pilaszterek* által a fal mezőkre oszlott az *ablakok* és *ajtók* számára; ezek most már *ívekkel* *boltoztattak* a vízszintes *architrav* helyett,

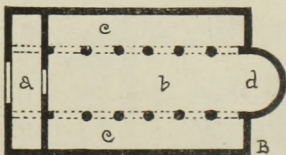
44. Falfestmény Pompeji-ből.

mely ez alakban *archivoll*nak neveztetik; az archivolt egy az épület körül futó *boltvállon* nyugszik (l. 38. ábrát).

A belső dekoráció alkalmazkodik a külsőhöz.

A római építészet tulajdonképpen csak jóval Görögország leigazása után lesz önállóvá és éretté.

I. Az első időszakban egészen a császárkorig uralkodó a görög befolyás; ez időből való a *Fortuna virilis* temploma (jon pseudoperipteros), *Vesta* temploma Rómában és Tivoliban (kör alakú peripteros); ugyanez időből való a *bazilika*, a római vásár és törvénykezési csarnok, mely később a keresztény templom mintája lett; egy derékszögű négyszög alapon 2 sor oszlop az épületet egy fő és két mellékhajóra osztja; az egyik keskeny oldalra jött a bejárat és előcsarnok, *porticus*, a másikra félkörű fülkében a *tribuna* a törvényszék számára.

45. Ókeresztény bazilika alaprajza.
(a előcsarnok, b hosszahajó, cc mellék-
hajó, d apsis.)

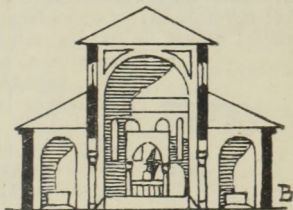
II. A második korszakból (Kr. e. 31—Kr. u. 260) a római császárok legnagyobb szerűbb építkezései valók; a *Pantheon*, melyről már fenn szóltunk, a *Colosseum*, egy elliptikus arena négy-

emeletű arkadfal által körülvéve, hossza 185 m., szélessége 48 m., továbbá számtalan *palota*, *színház*, *fürdő*, *diadalkapu*, *szobor* stb. mindannyian ma is csodálattal töltenek el a rómaiak építészeti talentuma iránt.

A harmadik korszakban (260—476 Kr. u.) kezdődik a hanyatlás; túlnyomó lesz a külső, szertelen disztítés; a tevékenység ugyan nem kisebbedik, sőt áttérjed a meghódított területekre is, ujitások is történnek, mint az arkádoknak szabad oszlopokra való helyezése, a kupolarendszer fejlesztése; a vezérszerepet azomban már nemsokára átveszik az északról bevándorolt népek.

A római ornament minden ezetre szélesebb alkalmazást talál az építészetben, mint a görög; eredete természetesen szintén görög, de sokkal gazdagabb és lágyabb; már az akanthus is kerekesebb, szinte kanálalakú (l. 37. ábrát), tekervényesebb, némelykor már túlzottan komplikált (l. 41. ábrát); disztítő elem még a *babér*, *szőlő*, *borostyán*, *rosette*, *pálma*, *fenyő*-

toboz, továbbá virágfüzér, kerek koszorúk és mint új, tipikus alak a fesztón (l. 40. ábrát): virág vagy gyümölcsfüzér két végén szegre akasztva s így súlyánál fogva szép lendületes vonalban alácsüngve; továbbá állatkoponyák, oroszlány, farkas, sas, griffmadár, sphynx, centaur, (félíg ember, félíg ló); a függőleges mezőkben kandelaber, váza és lámpaformák, sípok, hadi jelvények stb. indák által összekötve (l. 42. ábrát).

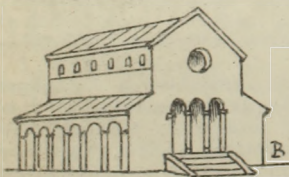

A görögök által ismert mozaik technikát a rómaiak teljes fejlettséghez jutatták; nemcsak geometrikus mintákat, hanem teljes virág és indadisztéményeket, sőt emberi alakokat és festményeket is tudtak mozaikba rakni; e mozaikokat nemcsak a padlózatra, hanem a falakra és boltozatokba is rakták.

A szobrászatban is ha nem is oly formailag klasszikusat, de még is sokszor egészen tökéletes

is teremtettek, miről a vatikáni alvó Ariadne, a farnezi Herkules, a Dioscurok Rómában, továbbá a képmások, mint

Augustus császár szobra, Antinousszobra a Vatikánban, Agrippiná-é Nápolyban stb. tanuskodnak; e szobrok gyak-

47. A basilika semája.

ran több különböző színű kőből vannak egybeállítva.

A görög idealizmussal szemben áll a római realizmus, a részletek természetű visszaadása; Augusztus császár szobrán a vértézet relief ornamentikája remekmunka; ilyen relief munkát mutat 43. ábránk is.

A festészet terén a pompát kedvelő római szellem egy egészen új stílust teremtett, amennyiben a falakat

perspektivikus és gyakran fantasztikus, festett építészettel díszítette; ezek a világhírű *pompejii fal-festmények* (l. 44. ábrát) a Kr. u. 79-ben a Vezuv kitörése által eltemetett Herculanium és Pompeji városokból. A festett építészet középső mezeit tájképekkel vagy figurákkal, többnyire lebegő műzsákkal töltötték ki; az egész fekete vagy vörös (pompejii vörös) alapot és gazdag színezést kapott; az ornamentatio a római és görög között állott, leginkább indák, és a későbbi reneszánsz díszítőművészet alapját képezi (l. 42 ábrát). Gyakran mythologikus ábrázolásokat találunk lugasokban virág koszorúkkal és távlati kilátással kertekre és berkekre.

48. San Apollinare Ravenna melletti ókeresztény bazilika.

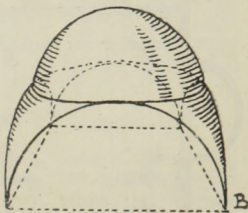
Az *iparművészetben* különösen a *bronztárgyak*, mint kandellaberek, lámpák, háromlábok (üstök, edények állványai) főző-, evő- és ivó eszközök, finom, átgondolt formákat mutatnak anélkül, hogy a czélszerűség el volna hanyagolva. A *kővésés*, az *agyagművészet* terén oly gyönyörű tárgyakat találunk, hogy szinte azt hinnők önálló művészetekkel van dolgunk; nagy *alabastromvázák*, temérdek *terracotta szobrocskák* mindmegannyi nagy formaszépséget mutatnak.

8. Az ókeresztény stílus.

Ugyanazon időben, midőn Róma világhuralma, hatalma, fényének tetőpontján állott, midőn a római művészek a hazai stílust messze országokba, ahová csak a legiók hatottak, kiterjesztették, szép csendesen

az ország szívében egy egészen új művészet csirázik, mely eleinte ugyan még nagyon primitív a római palotákhoz képest, de mely alapja lesz a következő *ókeresztény templomépítészetnek*, ez pedig egy évezreden át az egész építészeti tevékenység kulminációja. Eleinte a római alapot közvetlenül átveszi, de azt nemsokára új tartalommal tölti meg és a kereszténység államosításával (Nagy Konstantin alatt 313-ban) határozott stílust pendít meg, mely a 10-dik századtól kezdődő középkori román művészethez vezetett.

A keresztény vallás már eleve új irányt szabott a templomépítészetnek; most a templom már az imádkozó hívők gyülekező helye lévén, a *belsejére*, annak nagyítására és díszítésére irányul a figyelem. Eleinte, midőn még csak titokban üzhették vallási szertartásaikat, a *katakombák*, földalatti barlangok és folyosók voltak a keresztények gyűlő- és temetkezési helyei; később már nyíltan, házakban jöttek össze, végül a tágas, római *basilikát* választották

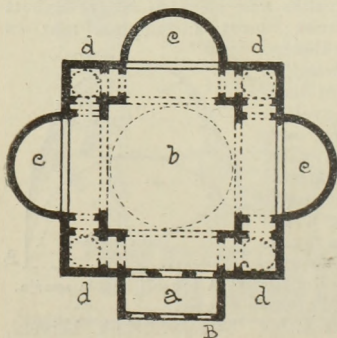
49. A byzanci kupola semája.

összejöveteleik helyéül, mert annak beosztása egészen megfelelt kívánságaiknak, úgy hogy jövőbeli templomuknak mintája lett.

A *basilika* alaprajza csak úgy, mint a római, téglányalaku, mely hossz tengelyével nyugatról keletre van fordítva; a nyugati oldalon van az *előcsarnok* (*porticus*), (l. 45. ábrát). Keleti oldalán félkörű fülke (*apsis*, tribuna, concha, exedra), a szentség befogadására; a templomot két oszlopsor egy nagyobb *főhajóra* és két *mellékhajóra* osztja, néha az utóbbiak is kaptak keleti végükön kisebb szerű *apsisokat* (*absidiola*) (l. 46. ábrát). A főhajó magasabb, mint a mellékhajók s ezek felett ablakokkal bír (l. 47. ábrát); az *apsis* félkupolát, az egész templom pedig vagy vízszintes, alul casettákkal díszített famenyezetet vagy egyszerű fatetőt kap belül látható, festett szarufagerendázattal. Később hozzájárult a főhajó és *apsis* közé egy az előbbivel egymagasságú kereszt-hajó, miáltal a *kereszt* az alaprajzban is kifejezést nyert.

A főhajó és kereszthajó metszésénél *diadalívet* alkalmaztak a kereszténységnek a halál felett való győzedelme jeléül; minthogy a basilikákat lehetőleg egy mártír sírja felé építették, ennek a földalatti *kryptában* adtak helyet, mely később gazdag kiképzést nyert; a krypta fölé jött az oltár, egy asztal (*mensa*), melyen oszlopokon nyugvó baldachin (*ciborium*), alatta a szentség volt.

Részletekben eleinte a rómaikat másolták; a hajófalak eleinte vízszintes architravot kapnak, ké-

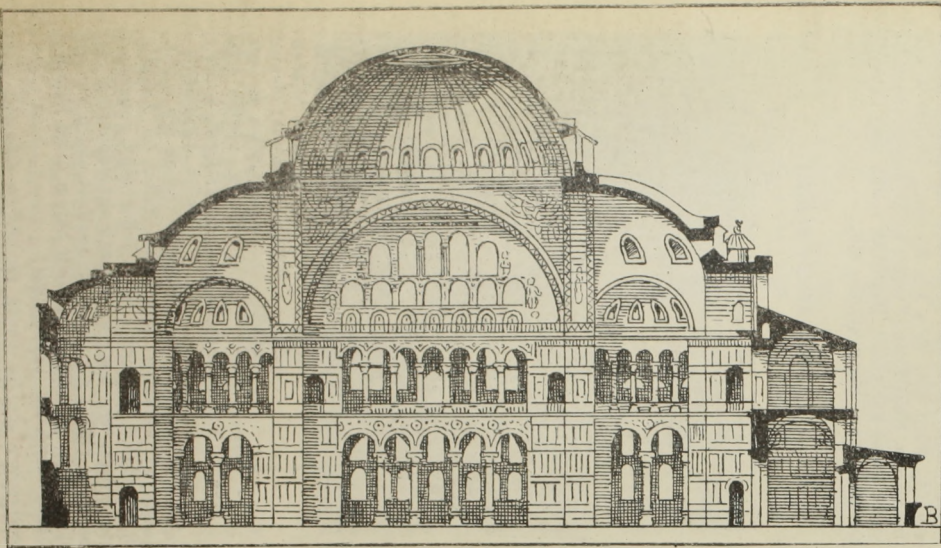
50. Byzanci templom alaprajza.

(a elősarnok, b főkupola, c, c, c félkupolák, d kis kupolák.)

e képek primitívek, naivak; *esetlen rajz* jellemzi; sok a *szimbolikus* ábrázolás, kereszt, bárány, szőlő, hal, állatok és Krisztus monogrammjá; *domború dísz ritka*, a hol van, rendkívül primitív és *esetlen*, fájdalommal emlékeztet a megsemmisült antik plasztikára. A templom külseje dísztelen, egyszerű és komoly; az ablakok mindenkor félkörű ívzárást kapnak. Később az épület mellé, avval semmi organikus összefüggésben, *harangtornyot* (*campanile*) emelnek (l. 48. ábrát).

A Magyarországon épült első templomok, bár jóval régebbek az olasz basilikánál, mégis azoknak mintájára épültek; sőt minálunk némileg új elrendezés történt, a mennyiben az egész épülettel szerves összefüggésben *négy tornyot* adtak hozzá; így a Szent

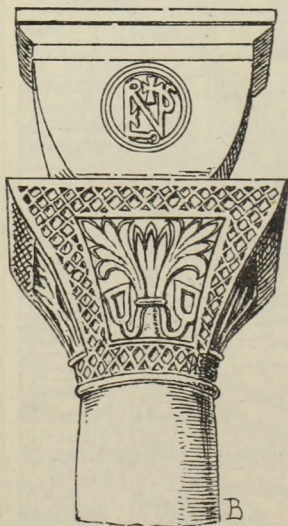
sőbb *félkörű ívekkel* kötötték össze az oszlopokat, így ezek régi, eredeti rendeltetésüknek megfelelően megint *tulajdonképeni teherhordókká* lesznek; az oszlopok fölé a falakra *aranyalakra mozaikok és freskók* jönnek, melyek hosszú ciklusokban az olvasni nem tudóknak a keresztény legendákat és a bibliát mesélték el;

51. A Zsófiatemplom Konstantinápolyban. (Keresztmetszet.)

István által épített székesfehérvári bazilikának az előcsarnok felett két, és a két kis apsis mellett is két tornya van. Henszlmann*) ezért külön magyar basilika építési stílust konstataált. Bazilikák voltak még Pécsen, Esztergomban, Nagyváradon stb.

9. A bizanczi stílus.

52. Bizanci oszlopfő. (Ravenna.)

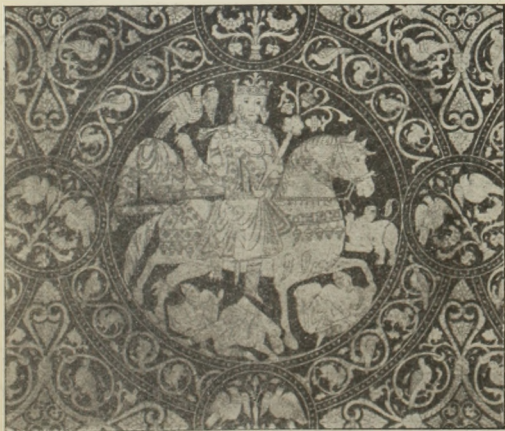
A nagy római birodalom kettéosztásával (Kr. u. 395.) a keleti rész főhelyén Bizanczban — melyet Nagy Konstantinról Konstantinápolynak neveztek — a római művészet keleti befolyás alatt újból feléled, de csakhamar bizonyos túlkonservatív szellem miatt megmerevedik.

A bizanczi építészet a római kupolarendszer továbbfejlesztése, jellemző vonása tehát a központi elrendezés; ezt egyrészt a keleti befolyás tette, részben a fahiány is; eleinte nyolczszögű és kör alapra, később már négyszögre — négy félkört *pendentifek-*

kel (pálha, csegely) egészítvén ki és az így keletkezett új kör alakú parkányra tették a kupolát (l. 49. ábrát). A négy nyitott ívhez négy dongabolt van építve, úgy hogy az alaprajz egyenlőkarú görög keresztet alkot; a nyugati keresztbólt elején van az előcsarnok és bejárat, a többi három oldal félkupolával végződik (l. 50. ábrát).

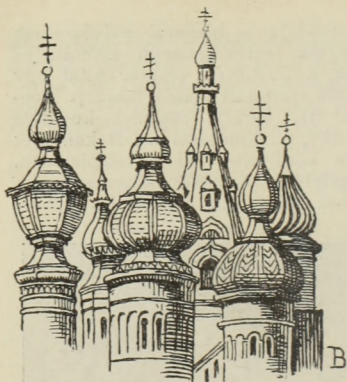
*) Legnagyobb magyar műtörténészünk.

Legremekebb példája a bizanczi művészetnek és egyszersmind egyik legtökéletesebb alkotása az emberi geniusznak a Justinian császár által egy leégett templom fölé építtetett *Zsófia templom* Konstantinápolyban (l. 51. ábrát); melynek kupolája $57\frac{1}{2}$ m. magas és $34\frac{1}{2}$ m. átmérővel bír. Rokonságot a bazilikával azon körülmény ad e templomnak, hogy a hossz tengelylyel (keletről nyugatra) párhuzamosan futó ívek alatt több emelettel s 100-nál

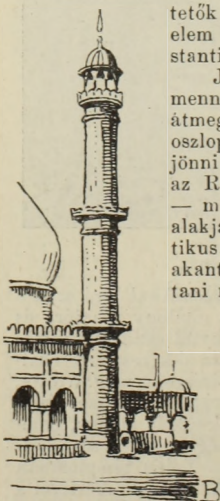

53. Bizanczi szövetminta.

több igen finom monolith szobrocskákkal bíró arkádfalak (*emporium*) a templomot mintegy főhajóra és 2 mellékhajóra osztják. Az aranytól csillogó, színekben gazdag mozaikdísz, mely az ó-keresztény bazilika belsejét jellemzi, a bizanczi építészet is megtartotta, sőt annak fényét még inkább fokozta. Drága márvány, mozaik, nemes kövek, festmények arany alapon, pompázó fényt, de egyszersmind fenséges komolyságot adnak a falaknak. A festmények a Zsófia templomban ezidőben be vannak meszelve. A templom mesterei a *trulllesi Anthemios* és a *miletosi Isidoros* (Kr. u. 527—542.). Második ugyancsak remek alkotás a veneziái

54. Orosz-bizanci kupolák.

55. Minaret Delhiben.

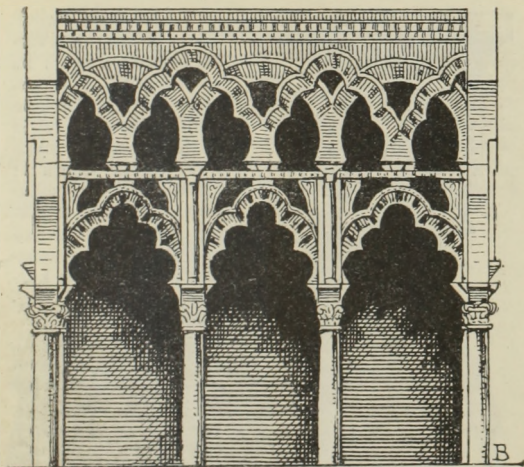
Szt. Márk templom, (976-ban megkezdve, de csak a XII ik században befejezve) öt kapujával és páratlanul díszes színpompájú belső díszítésével; (a homlokzat újabb).

Hasonlóan bizanczi befolyás alatt készültek a *ravennai, milanoi, san lorenzoi s aacheni* templomok, A külső mindig egyszerű, a kupolák és sík

tetők által van jellemezve; mint uj elem szerepel a *félkörablak* a konstantinápolyi *Theototos* templomon.

Jellemző az *oszlopfő* képzése, a mennyiben a köralakú tő *közvetlenül* átmegy a négyszögű felső lapra. Az oszlopfő fölé még *boltváll* szokott jönni — legtipikusabban fejlődött az Ravennában, a kis Byzanczban — még pedig fordított csonka gúla alakjában (l. 52. ábrát). A plasztikus díszítmény a római és görög akantlusból indul ki s egészen mértani mintáig sülyed le (l. 52. ábrát).

Híresek azomban a bizanczi zománczok, kő- és elefántcsont szobrászati munkák; az alakok még mindig *primitívek*, hosszú testtel és vékony tagokkal bírnak. A bizanczi ruházat gazdagon hímzett, gyöngyökkel és drágakövekkel szegélyezett. Az ornamentatio túlnyomóan keleti *hímzésekre és szőnyegekre* emlékeztet (l. 53. ábrát).

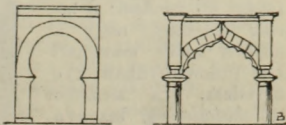
56. Arkád fal Cordorából.

Bizanci munka és stílű a *magyar szent korona* alsó része is.

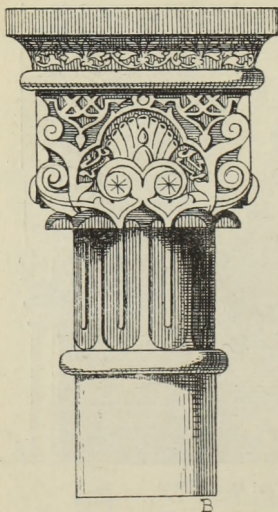
Oroszországban a bizanci stilus ázsiai befolyás által sajátságos kiképzést nyer, melyet leginkább a *kupolák és sisakok felhalmozása* jellemez; a tornyok sok érdekes feladat megoldását mutatják a faserkezet terén, de művészi becsről nem lehet szó.

10. Az izlam művészete.

Midőn Kr. u. 600-ban Mahomed Arábia nomád népeit vallása általegyesítette és oly birodalmat alapított, mely nagyobb lett, mint Nagy Sándor és a római császároké, az új tannal új művészi stilus is keletkezett, mely nem csekély befolyással lett még a középkori építészetre is.

57. Patkó alakú és kettős görbületi ív.

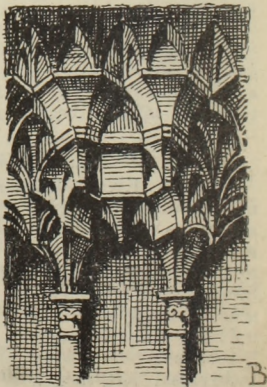

58. Mór oszlopfő.

Karcsú tornyocskák, a *minaretek*, (l. 55. ábrát) melyekről a műezzin imára szólította a híveket, kiegészítik az épületet.

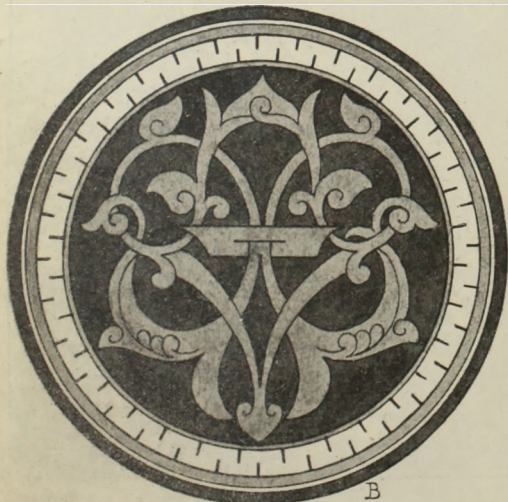
A mohamedán népek között legrégebb az arab építészet; az ebből fejlődött mór művészet érte el a tökély legnagyobb fokát; fő vonásai: a *merész szerkezet*, mely az arabok mély matematikai tudományában gyökeredzik, és *technikai előrehaladottság* bizonyos iparágakban, (így a mázas téglák és burkoló lapok, a gipszornamentek, szta-

Az irányt természetesen megint a valóság határozta meg: az új templom, a *mecset*, eleinte a bizanczi központi rendszert, majd az ó-keresztény bazilikát kapta mintául; tipikus alaprajz sohasem fejlődött, lényeges részei azonban mégis egy négyszög-alakú előudvar a kúttal (mint az a legrégibb keresztény templomoknál is volt), egy nagy csarnok (a *mihrab*) az imádkozó közönség számára, melynek mindig díszes kupolája van, és egy külön, a főtengelylyel Mekka felé fordított fülkével, a *Kiblah*-hal, a Korán megőrzésére.

59. Sztalaktit boltozat.

laktit boltozatok alkalmazása), *leleményes formaérzék, szövevényes gazdag ornamentika, harmonikus polikromia.* A római félkör-ívből a *fölemelt félkörív, a csúcsív, a patkó-, lóhere-alakú ív* stb. (l. 57. ábrát) keletkezett. Ezeket egészen önkényesen egymás mellé és fölé helyezik (l. 56. ábrát) vékony oszlopokra, melyeknek, több gyűrűből álló talapzatuk és magas, sokféle formájú oszlopfőjük szokott lenni; az 58. ábra a rendes alakot mutatja.

60. Arabs disztmény.

A patkóalakú ív erős abacust vagy külön bolt-válat igényel; az utóbbin sokszor megint kisebb pillérek állanak, melyek megint új, másféle ivezetet hordanak, a köztük levő fal pedig hasonló ívvég-ződést kap, úgy hogy gyönyörűen kiképzett, arkád fal keletkezik (l. 56. ábrát). Az oszlopok pompás márványból valók, az iveket felváltva széles, vörös téglákból és fehér kövekből építették.

Az arkádfalak hordják a gerendázatot vagy inkább a kupolát, mert az utóbbi a gyakoribb. Új,

tipikus forma a *sztalaktit-bolt*, vagyis apró kupolácskák és boltocskák egymásfölé és mellé sorozva (l. 59. ábrát), úgy hogy cseppkőbarlang részleteket vél-nénk látni; e kupolácskák többnyire fából valók és stuccoval vannak borítva.

Minthogy a Korán a figurális ábrázolást tiltja, plasztikus dísz nincsen; mindazonáltal a mecsetek

61. Mór stílű díszítmény.

belseje rendkívül gazdag ornamentatiót mutat; a falak mintegy gazdag színezetű szőnyegekkel fődve látszanak; frizszerű szalagok az ornamentationnak beosztást, befejezést és keretezést adnak; a díszítmények maguk sík felületű márvány-relief munkák vagy pedig ragyogó színű üvegmozaikok; a tervezésben, az arabok kifogyhatatlan fantáziát, leleményességet fejtettek ki; remek geometriai síkmintákon kívül u. n. *arabeszkéket* látunk, szintén lapos reliefek, melyekben igen szigorúan stilizált és sematizált páfránok,

fenyőtobozok, gránátalmák stb. indaszerű szárazon egymást minden irányban keresztezik és fedik, s össze-függő kúszónövények gyanánt a geometriai alaphálózatot átjárják; az egész mező egyenletesen van kitöltve (l. 61. ábrát); *sehol sincs üresség, sehol túltömöttség; az életmény mindig annyi területet foglal el, mint az alap; a formák tömegei mindig nyugodtak, egyszerűen vannak elosztva, úgy hogy fővonalai*

62. Perzsa stílusú díszítőmenny.

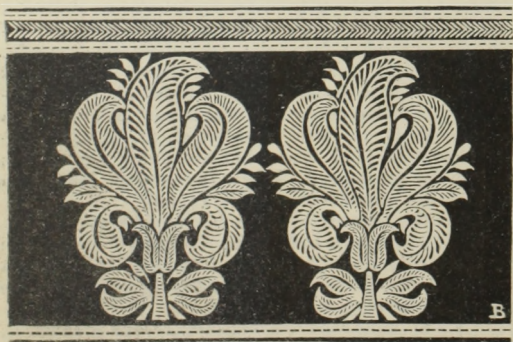
első pillantásra könnyen érthetők; ha közelebbről nézzük, látjuk a részleteket, de a szövevényes fonalak és a kivitel finomságai csak egészen közelről nézve tűnnek föl. Az arany és ragyogó, telített színezés a sötét színű üvegmozaikok, az arany alapon sötétbarna vagy fekete körvonalí fehér márványreliefek, a gazdag sztalaktit boltok, a ragyogó színű falak, az ezüst lemezekkel borított padozatok, mikhez még tizezer ezüst lámpácska fényét kell hozzászámítani, szinte *meseszerű, más nép által el nem ért hatást adnak a belső architektúrának.*

A legrégibb mecset a VII. század második feléből való és Szíriában a hajdani Salamon templom helyén épült; de mint említettük a harcziarabok csodálatos gyorsasággal tudták az izlam vallást három világrészre, Persiára, Indiára, Szyriára, Törökországra, Egiptomra, Palesztinára, Észak-Afrikára, Szciziliára és Spanyolországra kiterjeszteni; a béke beálltával — minthogy saját önálló bevégzett építészetök eredetileg nem volt, az illető nemzet alapformáit az új czélnek megfelelően igyekeztek átalakítani; és ebbeli törekvéseiket világra szóló hatás kísérte különösen az *iparművészet* terén; így keletkezett a *spanyol-mór* — az *új persa, új török, új indiai, új egiptomi* stílus.

A *spanyol-mór* stílus Spanyolországban az Afrikából bejött arabok uralma alatt keletkezett (VIII.—XV. század). Nagy kultura fejlődött ezen idő alatt, és a művészet — a spanyolok romantikus szelleme által még fokozva — *meseszerű* fényt ér el. A granadai *Alhambra* palota (XIII. és XIV. század) az *emberiség szinte egyik legsodálatra méltóbb alkotása*; a szerkezetbeli tisztaság hiánya daczára a rendkívülien kecses oszlopok festői fejeikkel, a formás ívek, a csipkeszerű sztalaktit boltozatok, mindennek ragyogó színezése felejthetetlen benyomást tesznek a szemlélőre. Legszebb részei e királyi palotának az Alberca (Myrtus) udvara, melynek északi oldalán az aranytól, ezüsttől és kék színektől ragyogó Comarestorony van; innen egy gyönyörű kapu a remek menyezetű követségek termébe, más kapu a híres *oroszlánudvarra* vezet; ez utóbbiból egy gyönyörű kapun át jutunk a palota legszebb részébe, az *Abenceragok* két nővérenek termébe, mely alul négyszögű, fenn nyolczszögű és egy kupolán

keresztül nyer gyér világosítást; a falak színpompája a szoros értelmében fölülmulhatatlan. Másik remeke a spanyol-mór stílusnak a *cordovai mecset*, melyből egy arkád részletet 56. ábránk mutat.

Az iparművészetben az arabs-mór *fayence*-oknak — mint a persáknak és indiaiaknak — pompás aranyos fémhatásuk van, ép úgy a *falborító lapoknak* (*azulejos*). A — rendesen mértani — dísz mélyítve

63. Indiai stíliú díszítmény.

van, hogy a színek (kék, zöld, sárga és barna fehér alapon) össze ne folyjanak; a tónusok határozottak, féltonusok ez időben nem fordulnak elő.

Az új persa művészetben a síkdiszitmény és a gazdag színezés iránti előszeretet látszik meglegjobban.

Itt is leginkább a *fayence*-ok előállítása volt az iparművészeti tevékenység kiindulópontja. Persa tálak, korsók, vázák, kancsók hatásos színezésökkel az egész világon a műértők kedvencei. Rajzuk egyszerű, uralkodó szín a kék, azonkívül zöld és téglavörös, leggyakoribb elem a csillagforma, (l. 62. ábrát).

A *fayence*-ok mellett a *fém munkákat* kell kiemelni; a damaszkuszi aczélból készült fegyverek igen keresettek lettek; a díszítmény rendesen *niello* (arany és ezüst berakása vasba vagy más fémbe)

A persa szőnyegek nyugodt, kis mintáikkal és széles szegélyeikkel ma is a legszebbek; a legrégebbi időkben túlnyomó volt a mértani elem, azután az arabeszk, végül a virágminta, de ez utóbbi is természetesen szigorúan van stilizálva és szimmetrikusan elosztva; a rajz különben mellékes, a színek azok, melyeknek nagy tartósságuk és kiváló mélységök van.

Nagyon közel a persához áll a **török** iparművészet; a török fayence oknak még nagyobb a szín hatásuk; a vörös szín tüzesebb, azonkívül jön még zöld, kétféle kék és fekete hozzá, az utóbbi a fehér alapon való konturírozáshoz. Leginkább *naturalisztikus* virágokat festenek; legkedveltebb a szegfű, tulipán, rózsa, jáczint és persa indázat. Az *építészet* terén, midőn a törökök 1453. elfoglalták Konstantinápolyt, minden bizanczi templomot, még a Zsófia templomot is mecsetté alakítottak át, s az így átalakított lett jövő mecsetépítészeteknek mintaképe; a kupola megmarad, köréje minaretek jönnek, a belső falak ornamentális díszet kapnak.

Sajátságosan fejlődött a mór építészet a XIII. és XIV. században **Indiában**, a mennyiben fölveszi az ott levő tipikus szerkezeti formákat, különösen a monumentális gazdag homlokzatot, de az ékítménybe figurális elemeket is veszít.

Az új indiai iparművészet hasonlóan alakult át, mint a persá; de míg az indusok egészen bevonták tárgyaikat ugyanazon diszítménynyel, addig a persák csak egyes részeket, melyeket jobban ki akartak emelni.

Fő diszító elem a *pálma* minden diszítményen, szövésben, niellóban (l. 63. ábrát); mindenütt a formák buja felhalmozása, mint azt a régi stilben is láttuk. A szövőipar terén India még ma is számottevő helyet foglal el, tanuskodnak róla az indiai szőnyegek. De ki ne ismerné az indiai *shawl-okat* (főleg a kaschmiriakat), melyeknek mind a rajza, mind a színezése oly finom és gazdag, hogy nem győzzük csodálni; itt is a növényelem, a pálma, az uralkodó; és ki ne ismerné az indiai fegyverek, és más fémtárgyak végtelen gazdag, berakott ornamentációját?

Egiptomban az izlam formák a nép komoly jellemével egybefolyván, bizonyos monumentális, komoly építészeti kiképzéshez vezettek, különösen Kairóban.

Mély befolyással volt az izlam művészet még a zsidó templomépítészetre is; a zsinagogák még ma is ily palesztinai-izlam stílusban épülnek.

A mór építési és díszítési mód még ma is virágzik ott, hol az izlam vallás uralkodik, így Európában is *Törökországban*, *Boszniában* stb.; alkalmas mindenütt, hol komoly, csendes, magába szálló szemlélődés hatását akarjuk elérni. A maga nemében szinte páratlan, modern mór ízlésű a Stuttgart melletti *Wilhelma* királyi villa (1842—51); a gyönyörű kioszkok aranyozott kupolákkal, remek oszlopcsarnokokkal frescokkal és mozaikokkal, nemkülönb a stílszerű kertek a tervező *Zanth* építész igen finom ízléséről tanuskodnak. Modern mór stílus — de már újabb törekvésekkel vegyest — a budapesti *vigadó*, a jelenlegi *Urániaszínház* s a Lipótvárosnak néhány magánháza.

11. A román stílus.

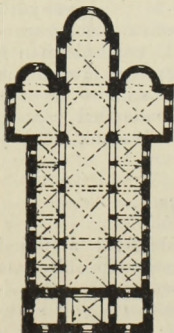
A nyugatrómai birodalom bukásával a római művészet is megsemmisült, de megsemmisült vele egy egész — minden esetre teljesen megromlott — világnézet. Új eszmékre, új világnézetre volt szükség, hogy új élet keletkezhesen; ezért tudott a kereszténység oly rohamosan elterjedni. Az új eszmékkel új kultúrélet jött, evvel új művészet.

Mindez azonban csak lassan történhetett, ily átalakulásokhoz sok idő kellett. Még Nagy Károly óriási birodalmában új életre vélte kelthetni az antik kultúrát azáltal, hogy az új igényeknek megfelelően átalakítja; fáradozásait azonban siker nem jutalmazta, de a mag el volt hintve, 200 év kellett, míg a gyümölcs megérhetett.

Az új keresztény tan egyesítette Nagy Károly óriási birodalmának népeit, a rómaiak utódait: az olaszokat francziákat, és a németeket egy közös kultúréletben; általa egyforma lett a gondolkodás, egyformák a törekvések, egyforma a vallás, egyforma a művészet; ezt a korszakot, mivel tulajdonképpen a római tradíciókból indult ki, *románkornak* nevezzük, a benne nyilvánuló egységes, bevégzett művészi irányt, formakört *román stílusnak*. Kr. u. a 900-ik évből datálódnak az első határozott, a római építészeti formákkal már semminemű összefüggésben nem levő

művek. Ez időtől kezdve a művészet majdnem kizárólagosan egyházi lesz, nemcsak azért, mert a templomépítés az uralkodó, hanem mivel művelői az egyház emberei, a klastrom lakói, a szerzetesek.

Mint már hangoztattuk, az ó-keresztény bazilika volt a román templom mintaképe, csakhogy az alaprajzban a téglány helyébe a latin kereszt-alak lépett, hogy a keresztény eszme így is kifejezésre jusson; megtartották a hosszhajót, — mely egy fő és két

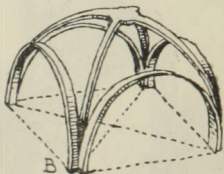
64. Román templom alaprajza.

mellékhajóból állott — és a kereszthajót, az előbbi nyugatról keletre, az utóbbit északról délre irányítva; de hogy a kereszt még jobban érvényesüljön, a főhajó a kereszthajón túl is folytatódott (l. 64. ábrát); a fő- és mellék-, illetőleg kereszthajó a keleti oldalon félkörű *apsis* ban (l. 79. ábrát) záródik a fő- és mellékoltárok befogadására; a kereszthajón túl levő keleti rész *szentélynek* vagy *karnak* (kórus) nevezetik. A fő- és két mellékhajó a hívőknek volt fenntartva, míg a kórus, meghosszabbodásával és a négyezettel, vagyis a hosszhajó és kereszthajó találkozásával a papságé maradt. A négyezet felett

kupola emelkedik, melyet kívül torony jelez. A két mellékhajó fél olyan magasságú és szélességű, mint a főhajó, a kereszthajó pedig a főhajóval egyenlő magasságú; nagyobb templomoknál a négyezet és kórus alatt beboltozott *krypta* van az alapító püspökök és apátok nyugvóhelyéül, ilyenkor a templom padozatának ezen része néhány lépcsővel magasabb (*presbyterium*, főpapság helye). A krypta a négyezet alatt egyhajós és dongaboltos, a kórus alatt háromhajós és keresztboltos. A nyugati oldalon gyakran *előcsarnok*, u. n. paradicsom jött; a keleti apsisokhoz pedig — különösen Franciaországban — *kápolnakoszorú* (l. csúcsíves stílust). *Egészen új a tornyoknak az épülettel való organikus egyesítése*; a négyezet felett emelkedő kupolatornyon (huszártorony) kívül a nyugati előcsarnok fölé még két nagyobb és a szentély és kereszthajó sarkaiba két kisebb négyzetalapú, fennebb nyolczszögbe átmenő tornyot tettek.

Ismervén már most nagyjában a templom beosztását, rátérhetünk annak legfontosabb szerkezetére, a *keresztboltra*. Hogy az égfelé emelkedés, fölfelé való törekvés által jobban kifejezhető legyen, a vízszintes mennyezet helyett a boltozatot képezték ki; a sima ó-keresztény oszlopot kiszorították a boltok hordására alkalmasabb *pillérek*, melyeket fölvezettek egészen a bolt kezdetéig és még azon is túl olyformán, hogy a boltot pillérszerű kiugró ívekkel, *bordákkal* látták el (l. 65. ábrát); ez azomban csak a románkori derekán történt, eleinte, pl. a speieri domban nincsenek bordák, hanem a keresztbolt pálhái *élekben* találkoznak (l. 66. ábrát). A keresztboltot úgy állították elő, hogy először a hosszajó hosszában kötötték össze a pilléreket szélesebb ívek által, ezek a *falívek*, azután a szemközt állókat a hajóval keresztben, ezek a *boltívek*, ezáltal az alaprajz négyezetei a bolton is kifejezést nyertek; végül összekötötték a pilléreket a négyezetek átlói irányában is, ez ívek a *bordák*, melyek már sokkalgyengébbek; a bordák közti pálhákat egészen könnyű építőanyaggal töltötték ki.

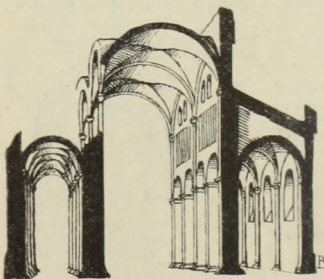
Ily keresztbolt volt a négyezettől nyugatra a főhajóban három, keletre egy; a kereszthajóban északra és délre szintén egy-egy (l. 64. ábrát). A hosszajó mellékhajóiban, minthogy ezek csak fél oly szélességűek voltak, mint a főhajó, két kisebb keresztbolt jutott egy-egy főhajóbeli nagy mellé, s ezáltal a fő- és mellékhajók minden második pillére kevesebb terhet hordván, gyöngébb szerkezetű is lehetett; így a tömegek elosztásában kellemes elrendezés jöhetett létre. A bordák, mint a súlyt átvivő elemek, lefelé folytatódtak a pilléreken, azaz már ott jól kiszámított arányok szerint előkészítést nyertek az által, hogy a pillért a bordák folytatásában szintén kiugró kiképzésekkel, féloszlopokkal (*dienst*) erősítették; az így keletkezett új pillér keresztmetszete már nem négyszög, hanem az elébe tett féloszlopocskákkal gazdagabban tagozott nyolczszög, vagy sokszög (l. 67. ábrát).

65. Román keresztbolt
sémája.

Legerősebbek persze a négyezet pillérei, mert ezeknek feladata a keresztboltok hordásán kívül a *kupola* támasztása is; ez utóbbi már nem a bizanci félgömbalakú, hanem a keresztbolthoz hasonlóan van bordák által kiképezve; a bordák a kupola tetején *zárkőben* végződnek.

A templom *külsején* történt változások nem annyira a díszítésben, mint a szerkezeti kiképzésben jöttek létre. A *tornyoknak* az egész épülettel való szerves egyesítése nem csak azon czélból történt, hogy nagy tömegüknél fogva a hajók boltozatának

66. Román templom belsejének sémája.

sztatikai ellensúlyozói legyenek, hanem bizonyára a külső impozáns festői hatás kedvéért is. A jáki (Vasm.) templomnak csak a nyugati oldalon vannak tornyai (l. 68. ábrát), de fennebb mondtuk,

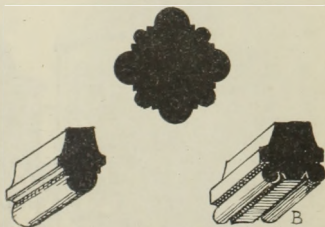
hogy rendesen, mint a speieri dómnál, a szentély mellett is szokott két kisebb és a kupola

felett egy nagyobb torony lenni. A négyszögű tornyok többemeletesek, — az emeleteket kívülről is párkányok és frizek jelzik, — fönt pedig *sisak-tető*kben végződnek 8 szögű piramist alkotván; a piramis oldalaihoz gyakran kis *ormok* támaszkodnak.

Az orom (l. 76. ábrát) egyáltalán nagy szerepet játszik a román templomnál, mert a hosszahajót és kereszthajót, továbbá a mellékhajókat és azok teteit az egyes homlokzatokon zárja, illetőleg a zárást hangsúlyozza. A *tetők* eleinte laposak, később azomban nagyon meredekesek lesznek; a főhajó teteje nyereg-tető, a mellékhajók-é *féltető*, mely a főhajó oldalfalaihoz támaszkodik (l. 68. ábrát).

Az egész templomon az attikai oszloplábbal rokon *faltőpárkányzat*, a belső keresztboltok magasságában pedig *koronapárkányzat* fut körül. Részben a falak élénkítése, a függőleges vonal hangsúlyozása, de főként a belső pillérek erősítése czéljából az ezeknek

megfelelő helyeken a külső falon kiugrásokat, falszalagokat, *lizenákat* alkalmaztak, melyek alul vagy külön talapzaton, vagy a faltőpárkányzaton nyugosznak, fenn pedig a *félköríves frízben* végződnek. E *félköríves fríz* (l. 68. és 76. ábrát) főismertető jele a román stílnak. A fal élénkitésére szolgálnak az *arkádszerű vakfalazások* is, midőn tudniillik a falszalagok helyett kisebb pillérek vagy oszlopok vannak nagyobb félkörökkel összekötve. A nagyobb, díszesebb templomoknál, a milyen a worms-i és speieri dóm, a tetők alatt *galériák*, vagyis keskeny folyosók apró oszlopokkal és arkádokkal futnak végig, mi mindenestre igen festői hatású díszet kölcsönöz az épület külsejének. A falszalagok közötti mezők mélyítve látszanak, a bennök levő *ablakok* rendszeren kicsinyek, fenn mindig *félkörívesben* záródnak (l. 69.

67. Román pillér és bordák keresztmetszetei.

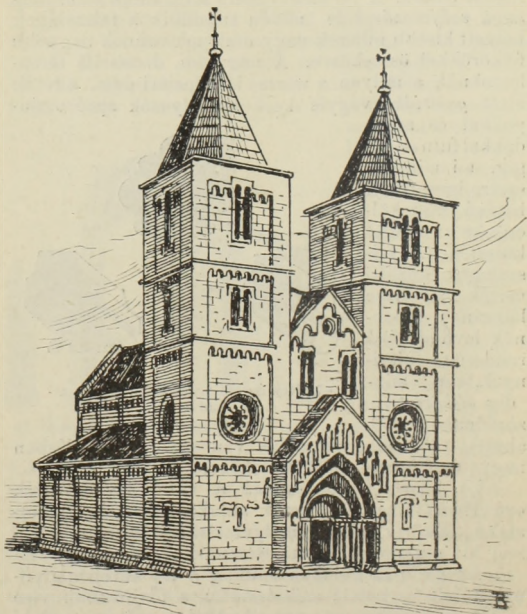
ábrát), többnyire két ablak van egy ablaknyílásban nagyobb félkörív által összekötve.

Új forma a *rózsa-ablak* a fő- és kereszthajók ormaiban; nagyobb kerek ablakok ezek, belül köralakú félkörív frizzel, melyet küllőalakban elhelyezett kis oszlopocskák támasztanak (l. 70. ábrát).

Az *ajtók* és ablakok mindig a fal közepén nyílnak kifelé és befelé *szélesbednek*; a főajtó többnyire a főhomlokzaton a nyugati oldalon volt, a mellékajtók a mellék-hajókba és a kereszthajó északi és déli oldalába vezettek. Az ajtók és ablakok elhelyezésében a szimmetrikus elosztás volt az irányadó, és ha mégis ettől eltértek, csak fontosabb helyzeti körülményeknél fogva tették, különösen a lakóházaknál védelmi célból történt ez leggyakrabban.

Az építészeti *szerkezetnél* nem kevésbé jellegzetesek a román stíltre a *diszító részletek*. Már az *oszlop* erősebb, mint az antik, amellet nagyon változatos; zömök oszlopok mellett egészen karcsuak vannak,

sőt gyakoriak a falhoz vagy pillérekhez támasztott féloszlopok, melyek a tő közepén gyakran gyűrűpárkánnyal, az erő összetartásának kifejezéséül bírnak. A *tőnek* mindig köralakú keresztmetszete van és rendszeren síma, csak ritkán, díszesebb templomok

68. A jáki templom.

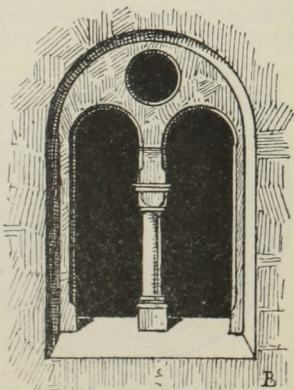
bejáratainál van körülsavarodó barázdákkal, szalag, fonott- vagy zeg-zug ékítménynyel fődve (l. a jáki templom kapuját a 75. ábrán). Az oszlopfőhöz való átmenetet *gyűrű* közvetíti. A régi román *oszlopfő* az antik minta után készült, amennyiben a magot gazdag levél-, virág- és indaéki tmény takarta; az újabb, tiszta román oszlopfő a *kockaformája*, mint a hengerből a négyzetbe való legegyszerűbb átmenet.

Mint a 71. ábránkon látni, ez, a román építészet annyira jellemző koczkaformájú oszlopfő nem más, mint a négy alsó sarkán lekerekített koczka; többnyire pusztán jelenik meg, de nem ritkán fonott szalagdíszszel. A román építészet különben végtelen sorát alakította az oszlopfőknek, kehely és bimbóalakúakat, alakosakat stb. 72. ábrán kitűnően komponált magyar oszlopfőt mutatunk be. Előfordulnak egymás mellett álló oszlopok közös fedőlemezzel bíró *társított oszlopfőkkel*. Az *oszlopláb* hasonló az antikhoz, csak sokkal magasabb, majdnem $\frac{2}{3}$ -a az átmérőjének, és laposan van profilozva, később alacsonyabb és meredekebb profilú lett; az alsó lap (plinthus) sarkait *saroklevél* fediatmenetként a fölötte levő gyűrűhöz (l. 73. ábrát).

A román *pillér*-ről már fennebb szóltunk s mondtuk, hogy a boltozat bordái folytatódnak és végig futnak a pilléren is, csak azt kell még megjegyezni, hogy rendszeren a bolt diagonális bordája akadálytalanul fut le a pillér lábazatáig, míg a tőle jobbra és balra levő falívet és boltövet a pilléren oszlopfők szakítják meg. Némelykor a pillér sarkait rézsut lemetszik vagy ki-mélyítik (l. 74. ábrát); mind a pillérek, mind az oszlopok *vállkövet* kapnak az oszlopfő fölé; a pillérek lábazata azonos az oszlopokéval.

A főhajóban az arkádfalon végig párkányzat húzódik, mely azomban, hogy a pilléreknél fölfelé való törekvése jobban kifejeztessék, ezek féloszlopai által meg van szakítva.

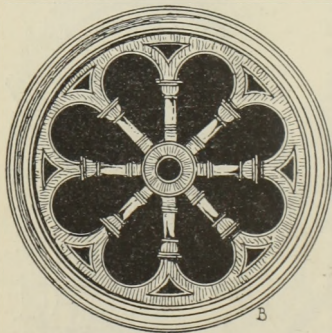
A *boltövek* keresztmetszete négyszög, mely később sarkain kerek kiképzést kapott; a *bordák* kereszt-

69. Román ablak.

metszeténél lenn a középben van a kerek kiképzés (*körte*), jobbra-balra pedig horony (l. 67. ábrát).

A *főkapuk* rendkívül gazdag *disztító* alakítást nyernek, különösen a *magyar templomainknál*. A kapuk befelé, de főleg kifelé szélesbednek, mintegy a hívők befogadását jelezve; a külső széles kapuoldalak lépcsőzetesen egymás mögé helyezett négyszögű pillérek által tagoztatnak; sarkaikba kisebb oszlopokat helyeztek, melyek még az oszlopfőn túl is fenn a félkörben gazdag ornamentatiójú ívekben folytatódnak. A *jáki*

70. Román rózsaablak.

kapu (l. 75. ábrát) kissé későbbkorú, már az átmeneti stilhez tartozik, de *diszével* versenyez a román kor legkiválóbb műveivel.

Maga az ajtó kisebb szokott lenni, fenn vállkövel van koronázva, az e felett keletkezett félkörmező (*tympanon*) szobrászati művek tere lett.

Később az ajtó lóherealakú zárást kapott. Az ablakok lenn ferde síkban végződtek a víznek lefutást engedve.

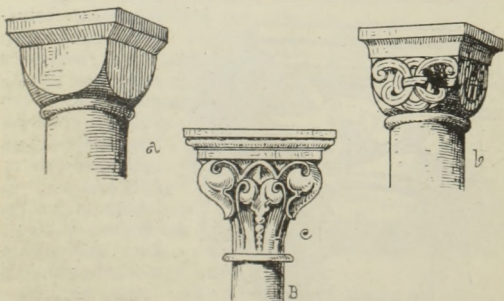
A román templomon sokszorosan előforduló *frizek* között vannak egészen egyszerűek, mint a *fogsor* (sarokkal kifelé fordított fogak (l. 13. ábrát), a *sakk-, pikkely-, zeg-zug-, kötél-* és főleg a *félkörív-fríz* (l. 76. ábrát) gazdag válfajai.

Az *ornamentatio* nagyon gazdag, *teljesen ment minden antik befolyástól*; erőteljessége, mely különösen az árnyékhatásban nyilvánul, eredetisége és frissége által hatalmasan kifejlesztette az egész román stílust. *Levél-elem ritkább, túlnyomó a szalag és fonott dísz* (l. 76. ábrát), azonkívül ember, állat és fantasztikus, szimbolikus alakok a *mythos-ból* (sárkány, törpék stb.).

A román templom egészben véve új benyomást tesz az emberre az előbb ismertetett templomokhoz

képest; a benyomás eredménye: *komoly hangulat*, melyet már a gazdag kapuzat előkészít. A tágas belső magasba törekvő pilléreivel s általuk hordott boltjaival, a harmonikus szerkezet fenséges komolyságot kelt, melyet a kis ablakokon beszűrődő gyér világosság még fokoz; a szem önkénytelenül a magas boltra tekint csodálandó az emberi géniusz alkotását.

A templomépítés mellett nemsokára szükségessé lett a *klastromépítés* is; e téren is egészen új alkotásokkal találkozunk, melyenek a *keresztfolyosók* a klastromlakók sétái számára; nyílt, boltozott folyosó-

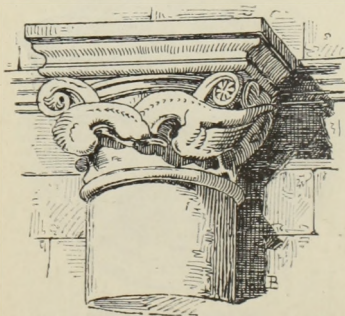
71. Román oszlopfők, a, b, koczkaformájú, c későbbi leveles.

csarnokok ezek, melyekből kecses oszlopokon nyugvó arkádokon át a négyszögű udvarra tekinthetni; vannak gyönyörű, román stilben épült *refectoriumok* (klastromi ebédlő), *tanácskozó termek*, *baptisteriumok* (keresztelő kápolnák) Maulbronnban, Heilsbronnban stb.

De természetes, hogy az új építési formák átmentek az úgyis oly vallásos lovagok és polgárok profán lakóházának építésére is; a legtöbb régi lovag vár román stíli (*Wartburg, goslári császári palota*), még a véderőművek is a román stíl tiszta formáit mutatják (visegrádi őrtorony, donjon), csak kár, hogy romban hever majd minden, mireánk alig maradt valami. A román lakóháznál arra törekedtek, hogy a homlokzatot gazdag ablak áttörésekkel élénkítsék és e tekintetben oly messze mentek, hogy a szimmetria és a gazdagság kedvéért még oly helyre is, hová

ablakot alkalmazni nem lehetett, legalább vak ablakokat tettek; az ablakok természetesen, mint a templomoknál, társítottak (l. 69. ábrát). A homlokzat oromzata fen lépcsőzetesen végződik, a lépcsőfokok apró tetőcskéket kapnak a víz lefutására; mindezeket még gazdagabb alakokban a csúcsives stílusnál fogjuk látni.

Noha a román építkezés *anyaga* kizárólagosan a kő volt, találni márványoszlopokat gazdag aranyozásokkal, aranyozott oszlopfőkkel is; a falakat sem nem vakolták, sem nem meszelték, hanem a kőanyagot a maga természetes színében hagyták meg.

72. Oszlopfő a jáki templomból.

A *festészet és szobrászat* ily szigorú, egységes stílnél, természetesen teljesen alá volt rendelve az építészetnek, ez jelölte meg a helyeket, határokat, melyekben mozoghatott. E szűk határok azomban egy később nagyszabásúvá lett falfestészetnek vetet-

ték meg alapját. Eleinte csak arról volt szó, az oszloptőket, -főket, a gerinczeket, a szentély falait szalag-, fonott- vagy szőnyeghez hasonló *mintákkal* bevonni; később a boltot és az arkádokat is befestették; még később már Krisztus és az apostolok alakjai egyszerű, primitív vonalakban és színezésben szerepelnek a falakon. Különösen az apsis díszítésére fektettek nagy súlyt s ritkán hiányzik ott Krisztus képe az életkönyvével egy, angyalok által tartott iven állva. Festményeiket úgy állították elő, hogy előbb megcsinálták a rajzot erős, többnyire fekete konturokban, csak azután színezték és némileg árnyékolták azt; a háttér nem levegős, hanem egyszínű, aranyozott vagy szőnyegmintás; az alakok, épületek, fák, tájképek stilizáltak. A képektől

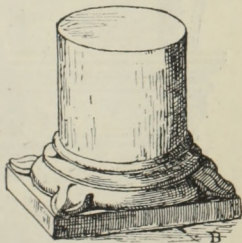
— primitív voltuk daczára — bizonyos *ünnepélyes komolyság* el nem tagadható; az arcvonások kifejezők, a redőzet az antik után készült, de a *merev*, sokszor bádogsövekhez hasonló *ránczok* csak azt bizonyítják, hogy a művészet minden természet után való tanulmány nélkül nem fejlődhetik, már pedig a keresztény szellem inkább megakadályozta semmint elősegítette volna a természet közvetlen tanulmányozását, a festményekkel és szobrászati művekkel tulajdonképen csak *tanítani* akarták a hívőket.

Uj irány a festészet terén a *táblafestés*, mely a XV. században keletkezett olajfestés előkészítőjének tekinthető; az oltárok számára fatáblákra enyves, krétás, vagy marhaepés alapon — tempera festékekkel — hasonló módon hasonló bibliai jeleneteket ábrázoltak, mint a falakra.

Az *üvegfestészet* először a X. században fordul elő, de ekkor még az árnyékolásnak csak egy — igen primitív — módját ismerték, t. i. egy szürke színt, az u. n. schwarzloth-ot, olvasztották be a különböző színű üvegekbe; olyan eljárás az, mint mikor egy rajzot előbb szürke színnel megárnyékolunk s csak azután színezzük ki. A különböző üveg táblákat ólom bélelettel kötötték össze. Kis, primitív felfogású alakok, határozott, nem tört színek, négyzetes vagy kör alakú mezők, kecses ornamentációjú szegélyek jellemzik a román üvegfestészetet. A régebbi üvegfestmények tisztán csak ornamentálisak.

A *kőmozaik* előállítása a templomok és csarnokok padozatainak fődésére csakhamar nagy tevékenységet igényelt. 78. ábránk egy padozatlapot mutat, melyen a nehézkesen mozgó, tömör román forma jellege szembetűnően érthető.

De különösen ki kell emelnünk az u. n. *miniatur*-festést (a minium vörös festékről elnevezve), melynek az egyházi könyvek díszítése volt feladata; a lezdöbetük fantasztikus díszítése és a sok figurális

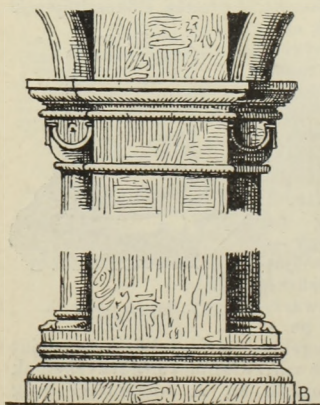
73. Román oszlopláb.

dísz, az utókornak szinte egyik legmegbízhatóbb történeti kúrforrása lett.

A legrégebbi román *szobrászati* művek vas- és ércöntések, vasszobrok, -oltárok, -ajtószárnyak; csak a XI. században jelennek meg az első kőszobrászati munkák, leginkább a templomajtó feletti tympanonban, az ajtókon, (Freiburgi aranykapu). Remek alkotások a már említett *jáki* apátsági templom kapuja felett levő Krisztus- és apostolszobrok megfelelő fülkében (l. 75. ábrát) azonkívül az ablak-

fülkében (l. 77. ábrát), szintúgy a *pécsi székesegyház* két lejáratainak falain levő szobrok.

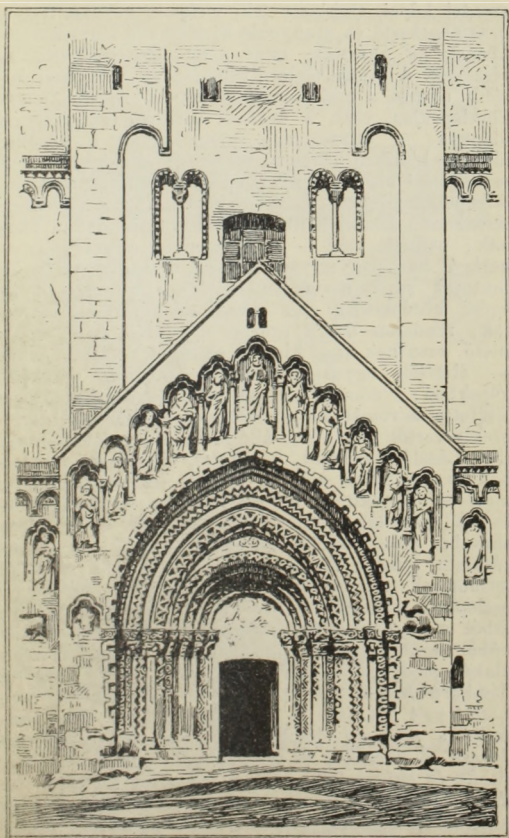
Stuccoból készült szobrászati dísz ritkább, annál gyakrabban alkalmazták a fát, melyet aztán megaranyozták és befestettek. Magától értetődik, hogy a plasztikus alakítások sem lehettek tökéletesebbek mint a festettek, hanem épp oly primitívek és naivak; de mindig szem előtt kell tartanunk, hogy itt egy korról van szó mely az antikot nem

71. Román pillér.

ismerte, melynek előképe nem igen volt, mely a természet tanulmányozásától szinte el volt zárva, mely művészetét önmagából kénytelen kiküzdeni; másrészt azomban az új vallás, az új templomberendezések, az egyházi eszközök előállítása, ha lassan is, de új és biztos alapon fejlesztette az iparművészetet, különösen a kis plasztikát.

Az *oltárok* eleinte egyszerűek, egy darabból álló kőlappal fedett asztalok, melyek magukban foglalták a templom védszentjének ereklyéit; később ez asztal lábai ércszobrok voltak, melyekben szintén ereklyéket és alapítási okmányokat rejtettek el. Az oltár fölé

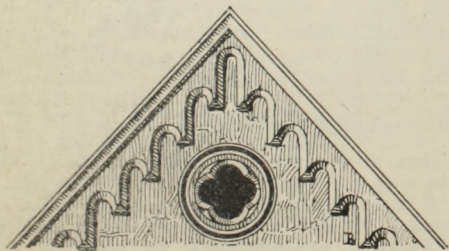
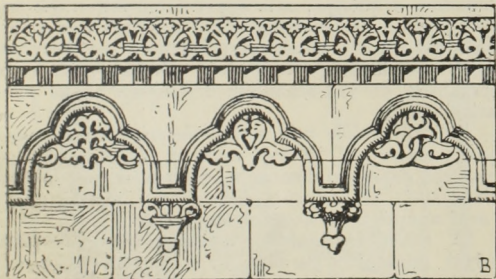
75. A jáki templom kapuja.

jött a szentségtartó, a ciborium, egy négy oszlopon nyugvó baldachin alatt, mely utóbbi felett rendszeren nagy kereszt vagy feszület emelkedett. Gyertyatartók,

szentek képei, ereklyetartók, virágok, gazdag, festett ornamentáció és aranyozás kiemelkedő fényt kölcsönöznek az oltárnak, mint a templom legfontosabb részének. A *kehely* eleinte füles edény volt, csak később nyerte a mai cuppa-alakját; a román kehely köralaprajzu, csak a későbbi időkben lesz polygon alapuvá; a *szentségtartó* (monstrancia) a későbbi időkben kicsiben felépített dóm vagy annak szerkezeti és díszítési elemeiből nyert építmény alakját mutatja, jelképezve mintegy, hogy ez Isten lakása; a *gyertyatartók* lenn állatalakokban végződő háromlábos állanak; vannak már — a jeruzsálemi minta után — hétéágú karos gyertyatartók és csillárok; nagyon fontosak ránk nézve az *ereklyetartók*, melyek az egész középkorban kis dómok-formájára alakítottak; rendesen drága érczből készültek és kívül az illető szentnek — kinek ereklyéit tartalmazták — életéből egyes jeleneteket mutattak domború képekben; e domború képek előállítása nagyban fejlesztette a román kis plasztikai művészetet; kisebb ereklyetartók szentek álló szobrainak, mellszobrai (Sz. László hermája), végtagjai, keresztek alakjaiban is fordulnak elő. A *szószék* (cancellia) eleinte, mint az ókeresztény időkben, csupán az evangéliom és az epistolák felolvasására szolgált és a kórus sarkain volt, később azonban, midőn a kórus zárófala gazdag kiképzést nyert, (a gót stilusnál lettner-nek nevezték), a szószéket egy főhajóbeli oszlophoz támasztották; eleinte kőből épült, később fából is szerkesztették. A *keresztelő medencze* szintén kőből épült, lépcsős, polygon alapja van, tölcser-alakú medenczével és érczfödővel, kívül gazdag domború frízzel bir; valamelyes távolságban vas-korlát volt felállítva a komaság számára. Említésre méltó a *porsonyi* dómban levő régi keresztelő medencze. A *karszékek* és templompadok ez időkben még ritkák és egyszerűek, csak a csúcsives stilusban találjuk belőlük a faszobrászat ama remekeit, melyek bennünket oly nagy csodálatra készítenek a mestereik iránt.

Legjobban fejlesztették a szobrászatot a *sír-emlékek*, melyek ezidőkben csupán fekvő vagy álló kőlapok voltak, s az illető eltemetett alapító vagy főpap alakjának féldomború mását mutatták, szárkofágok még ritkák.

A román stílus — az ókeresztény eszmékből fejlődve, — az idők folyamán oly éretté, tökéletessé lett, hogy benne rejlő erejénél fogva meghódította az egész keresztény Európát. A legegységesebb kiképzéseket természetesen Németországban, különösen a

76. Román félköríves frízek, az alsó a jáki templomról.

Rajna mentén találjuk; a *speieri*, *wormsi*, *mainzi*, *laachi* dómok a német és egyszersmind a román stílus minta alkotásai; a *mainzi* dóm arányai az akkori időkhez képest igen jelentékenyek, a főhajó szélessége 15·7 m., magassága 31·4 m., tehát szélesebb a kölni dóm főhajójánál, mely csak 14·5 m. széles; igen szép a *mainzi* dóm kupola-tornya remek kivitelű ablakaival és arkádjaival; itt, valamint a *wormsi*

dómnál, nagyon szépek a tető alatt és a templom belsejében előforduló arkád-folyosók, u. n. törpeoszlop galleriák; a wormsi dómot a mainzihez képest még nagyobb formatisztaság, finomabb tagozás, egység és tökély jellemzi; legfiatalabb és legkisebb a *speyeri* dóm, mely azomban tán a leggazdagabb, különösen a külseje; mintegy érczből öntöttek látszik; mind a három templomnál a nyugati és keleti oldalakon két-két, a négyezet felett egy-egy kupolatorony emelkedik; a *speyeri* dómnál gyakori a rózsablak és vak-arkáddisz különösen annak nyugati oldalán.

Felemlitendők még a *hildesheimi*, *braunschweigi*, *soesti*, *osnabrücki*, *trieri*, *wetzlari*, *kölner*, *limburgi*, *bambergi*, *augsburgi* dómok, a *königslutheri*, *paulinzelli*, *gelnhauseni*, *heisterbachi*, *heilsbronn*i, *hirsau*i, *maulbronn*i apátsági- és kolostortemplomok.

A többi országokban a tiszta román formák, melyek mintegy a germán faj szellemének őseredeti szüleményei, több átalakuláson mennek keresztül, idegen, ott talált elemekkel vegyülnek; különösen Olasz-, Francia- és Angolországban.

Észak-Itáliában, hová a germán-faj még többé-kevésbé befolyást gyakorolt, aránylag tisztán maradtak meg a román formák, de már *Veneziában*, mely kereskedelménél fogva a kelettel tartott összeköttetést, a bizanczi központi kupolarendszerrel kellett az új román formákat összhangba hozni; *Dél-Itáliában* a normannok az arabs formákat honosítván meg, ott megint más vegyület keletkezett.

A *veronai* és *paduai* dómok még vízszintes menyzetűek, de már a *veronai San Zeno* és a *milanoi San Ambrogio* keresztboltosak, ez utóbbinál sajátos a nyugati homlokzaton egymástól messze elhelyezett két négyszögű torony, az egész templomot egybefoglaló nagy nyeregtető és egy díszes előcsarnok (atrium) van.

A bizanczi befolyást (l. bizanczi stílust) legjobban tükrözteti vissza a veneziai *San Marco* templom (1043—1071), mely alaprajzban a görög keresztet mutatja a közepén egy nagy, a négy végén négy kisebb kupolával; a nagy és kis kupolákat oszlopon és emporiumokon nyugvó ívek, ezek között rövid dongaboltok kötik össze; a templom előtt díszes előcsarnok van, felette nagy erkély gazdag arkádok-

kal és tornyokkal; mindenütt pazar, a legkülömbözőbb stíleket mutató oszlopok és más disztitő elemek, helyenkint valóban barbár módon felhalmozva vannak; ha még ezekhez a ragyogó színhatást, a templom belsejében pedig a gyér világításból származó misztikus hangulatot hozzászámítjuk, elképzelhetjük e párját ritkító remekmű vonzóerejét.

Világhírű még a *pisai dóm* is, nemcsak a mellette levő 65 m. magas, egy véletlen hiba kihasználása

77. Domború mű a jáki templomról.

folytán 4 m.-nyire *ferde tornya*, hanem a rendkívül gazdag arkádgalleriáinál fogva is; e galleriák minden emeleten megszakítás nélkül körülveszik a templomot, váltakozva fekete és fehér márványból valók és kiválóan festői hatásuak.

A déli vegyületnek egy tipikus példánya a *monrealei monostortemplom* Palermo mellett, ebben felhalmozva látjuk a római, bizanczi, arabs és gót elemeket is, de nem minden összhangzatosság nélkül.

Franciaországban délen a római formák, északon a tiszta németek domináltak; délen találunk római oszlopokat, pilasztereket, pilléreket, párkányokat

vegyest a román szerkezetbe beillesztve; jellegzetes eleme a francia román stilusnak a *szentélynek kis szentélyekkel* (absidiola) *sugáralakban való koszorúzása*, mi mindenestre festői hatást kölcsönöz a templom keleti részének. Egészen eredeti módon fejlődött a román építkezés *Normandiában*, hol a magasba való törekvés, a nyulánk tornyok stb. a gót stilus előhírnökei gyanánt

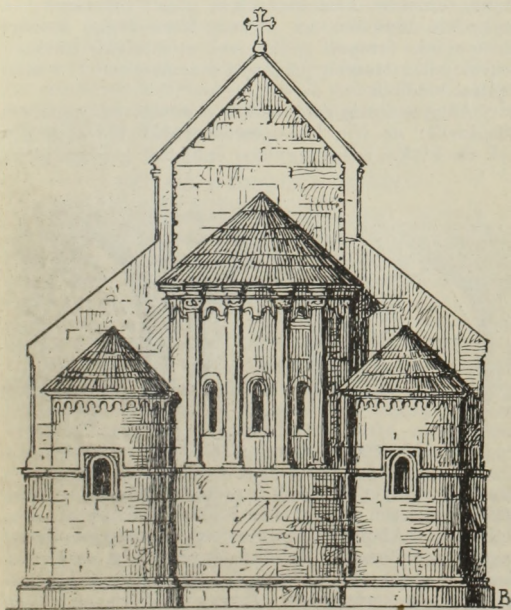

B

73. Román kőmozaik minta.

jelennek meg; gyakori itt egész falfelületeknek domború mértani diszítványokkal (sakk, pikkely, rostély stb.) való kitöltése, mi a templom belsejét természetesen nagyon diszessé teszi. A *Saint Denisi* apátsági templom — melyről még szó lesz — nem-sokára tényleg a gót stilus előmintája lesz. Fővonásai e templomnak, melyekben a román szerkezettől eltér, a 7 sugárkápolna a szentély körül, az ebből származó kettős folyosó és a támasztó pillérek, melyek

azomban még román módra vannak tagozva, tehát tornyocskákkal még nem bírnak. Az ajtók és ablakok körívvel vannak zárva; csúcsíves ablak még csak a szentélyben van. Ily átmeneti stílusú a párisi *Notre Dame* és a *Laoni* templom is.

79. A lébényi templom keleti zárásai.

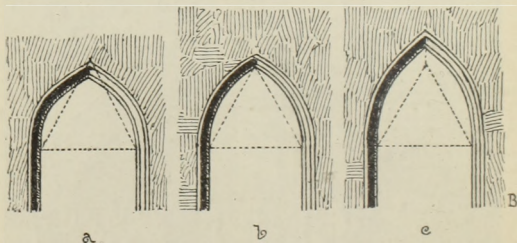
Spanyolországban hasonló kiképzéseket találunk, mint *Déli-Franciaországban*. Említésére méltó a *Burgos* melletti *huelgasi* keresztfolyosó.

Az *angol* román stílus, mint a normann építkezés folyománya, ugyanolyan formákat mutat, milyeneket a *Normandiában* találunk; természetesen itt is gyakori a *plasztikus, mértani diszitmény*. Ugy mint minden, a román építkezés központjától távolabb eső ország-

ban, itt is inkább a gót stilushoz átmenő formákat, tehát magát a csúcsívet is találjuk.

Egészen nemzeti alakot ölt a román építkezés északon, *Norvegiában*, a mennyiben az ott már rég kifejlődött nemzeti stilusú faarchitektúrával (Blockhaus) érdekes kombinációkra adott alkalmat; a *hitterdali* templom az ő sok fatetejével, huszár-tornyaival, faragott pilléreivel és falaival, faárkádjaival jellegzetesebb példánya e nemzetiesített román építési módnak.

Magyarország építészetének a román stilus alkotja fénykorát; az ifju hitbuzgalom rövid idő alatt oly sok és kiváló izlésű egyházi épülettel gazdagítja az

80. Csúcsíves, a tompa, b egyenlőszárú, c hegyes.

országot, milyeneket sem a román korszak előtt, sem utána, egészen a legújabb időkig, hazánkban nem építettek. Alaprajz tekintetében a magyarországi román templomokat feltűnő egyszerűség és *kicsiny beépített alapterület* jellemzi. A legkiválóbb emlékeken hiányzik a kereszthajó. *Torony rendszeren csak kettő van* a nyugati oldalon, és tipikus magyar sajáttság az, hogy ezek egészen a mellékhajók folytatásában épülnek föl és így a torony alatti csarnok mintegy a mellékhajóhoz tartozik. Kiváló előszeretettel és nagy díszszel képeztetnek ki a főkapuk és e tekintetben a legjelesebb külföldi emlékekkel is kiállják a versenyt. Ilyen a már többször említett *jáki templom*, mely ornamentális és figurális díszben (Krisztus és a 12 apostol az oromzat fülkéiben) oly gazdag kapujával párját a szó szoros értelmében ritkítja (l. 75. ábrát); ennek mintájára épültek a *zágrábi* és

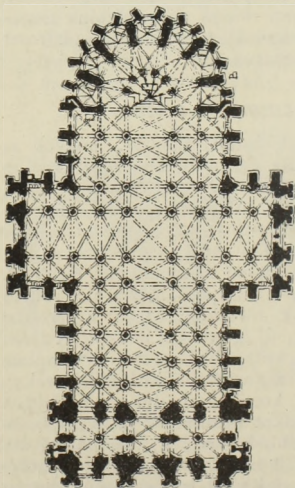
karcsai, továbbá az *iliai* és *horpácsi* templomok. Kereszthajó nélküli a *lébenyi*, *deákmonostori*, *jáki*, *zsámbéki*, kereszthajósak az *ócsai*, *apátfalvi*, *gyulafehérvári*, *arácsi* és *kisbényi* templomok; a jáki után leggazdagabb ornamentációjú a gyulafehérvári és horpácsi. Hogy mily nagy volt hazánkban a román-korbeli építés tevékenysége, kitűnik abból, hogy a nagy pusztulás daczára, eddig ismert román stíli építési emlékeink száma a négyszázat megközelíti. Az ezredéves kiállításban román műemlékeink másolatai egy egységesen komponált templomban és kereszt folyosóban voltak bemutatva.

12. Az átmeneti stílus.

Mindazon korszakok építési módját, melyek az egyik stílusból a másikba való gyorsabb vagy lassúbb átmenetet közvetítik, átmeneti stílusnak nevezzük; specziálisan azomban azon tulajdonképen késő román-korszakot értjük átmeneti stílus elnevezése alatt, mikor az építészet a félkörívet fölcseréli a csúcsívvel és formailag és szerkezetileg lassan a csúcsívesbe megy át.

Már a XII. század közepétől kezdve a román építkezésben változások történnek, mert a *keresztes hadjáratok* új formákat, új igényeket hoztak. A *keleti* befolyás csakhamar gazdagabbá tette a templom alaprajzát, karesúbbá, tagozottabbakká a pilléreket, eltüntette a nehézkes koczkaoszlopfőket, helyettök bimbó- és kehelyalakúakat hozott; a falak több *át-törést* kapnak, könnyebbek lesznek, az eddigi *kizárólagosan* használt félkörív helyét a lóhere-, patkó- és végre a *csúcsív* foglalja el, eleinte mint tompa, később egyenlőszárú, és mint legérettebb a meredek vagy hegyes csúcsív (l. 80. ábrát). A csúcsív alkalmazása azomban csakhamar követeli a szerkezet átalakítását is, mert általa a pilléreket és oszlopokat egymáshoz közelebb lehetett állítani, a nélkül, hogy magasságukat forszírozni kellett volna; a bolt, mely természetesen szintén a csúcsívesbe ment át, egyre karesúbbá, könnyűvé tette az egész belső — eddig nehézkes — kiképzést; a falivek, boltövek és bordák tagozása élesebb és változatosabb lesz és mikor az épület nagy *vízirányos beosztásait mindinkább a függőleges tagozás váltja fel*, az átmeneti stílus teljesen felolvad a csúcsívesben.

Ez az átmenet Európában nyugaton indult meg a lassan haladt keletnek. *Franciaországban*, a kereszt-hadjáratok folyton lángoló eszméinek földjén, már a XII. század első felének vége felé találjuk, Németországban csak a XIII. század elején lép föl (magdeburgi dóm, trieri Boldogasszony temploma), hazánkba pedig csak ugyanezen század vége felé jut. Már a román stílusnál felsorolt emlékeink egyikén-

81. A kölni dóm alprajza.

másikán találkozunk a csúcsívvel, anélkül azonban, hogy a szerkezetben a legcsekélyebb változást észrevehetnők; így a jáki templom kapuzata csúcsívben törik meg, az ócsai templom apsisa is közeledik az átmenethez. Egészen ide tartozik a *margitszigeti templom-rom*, a *szepešváraljai*, *zsámbéki* és a *budavári főtemplom*.

A román és átmeneti stílust egybefoglalva a következő korszakokat különböztetjük meg Európában:

I. *Korai román korszak* 900—1050; jellege a vízszintes

mennyezet, latin kereszt alaprajz, félkörív fellépte, a tornyoknak az épülettel való szerves kapcsolása (hildesheimi dóm).

II. *Középmán kor* 1050—1170. Keresztbolt borda nélkül (speieri dóm).

III. *Virágzás és átmenet* kora 1170—1250-ig. Bordás keresztbolt, csúcsív fellépte (bambergi, mainzi dóm, gelnhauseni császár palota).

Újból hangsúlyozandó, hogy mihozzánk minden később jött néhány évtizeddel; mikor minálunk legnagyobb volt az építészeti tevékenység, külföldön

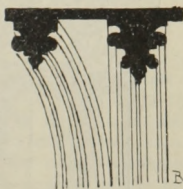
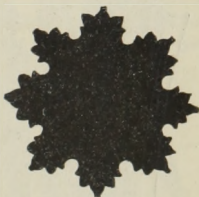
már erősen benne voltak a csúcsíves stilbe való átmenetben, azért emlékeink legnagyobb része nem tiszta román izlésű.

13. A csúcsíves vagy gót stilus.

Francziaország lévén hazája, legjelesebb műtörténészünk *Henszlmann* joggal nevezhette **francia stílnak** is. A *gót* elnevezés az olasz művészekről ered, kik az új építészetet, mert teljesen klasszikus elemek híján volt, barbárnak (gótnak) csúfolták. Újabb időben azomban mindinkább a *csúcsíves* elnevezést használják, mert éppen a csúcsív a legjellemzőbb saját-sága, nem mintha azt e kor találta volna fel, hisz már az ókorban is találkozunk vele, és a mohamedán építészet is ismerte, de inkább csak díszítésül használta és nem aknáztta ki szerkezeti sajátosságait.

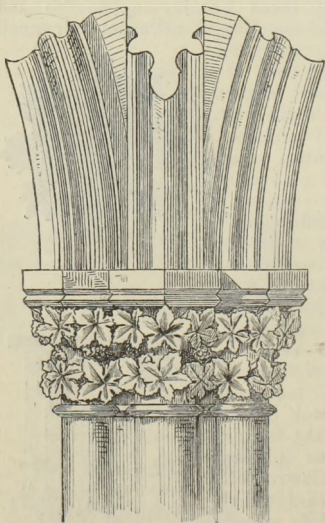
Mint fennebb mondtuk, a keresztes-hadjáratok új eszméket és új formákat hoztak, megszabadították az építészetet az egyoldalú, klostrombeli művelése által keletkezett megkötöttségtől. Szabadság, merészség, fenség az új építészeti eszmék, melyek legelőször Észak-Francziaországban, Isle de

France-ban, találtak termékeny talajra; a párisi *St. Denis* apátsági templomon látjuk legelőször az új eszméket megtestesítve; csak 50 év múlva szerepelnek Angliában és még 50 évvel később Németországban, hol azomban a faj mély vallásos érzületénél fogva megmérhetetlen becsű emlékeket létesítettek. A magasztos keresztény eszmék, az égfelé törés túlszárnyaltak minden technikai nehézséget, a tervezés merészsze, grandiózussá, szinte a lehetetlenséggel határos lett, úgy hogy nem egy eszme az építkezés alatt a kivihetetlenség áldozata lőn, befejezetlen maradt.

82. Pillérköteg és bordák keresztmetszetei.

A *csúcsíves templom* alaprajza még mindig a *latin kereszt*, csak gazdagabb kiképzésben (l. 81. ábrát). A hosszahajó egy fő és két, sőt négy mellék-hajóból áll, nyugatról keletre van irányítva; a keresztahajó is már háromhajós; a *szentély (kórus)* gazdagítva lett, a félkörű zárása helyett sokszögűt kap,

82. Pillérköteg a soproni Benedek templomból.

a mellékahajó a *szentély* körül is folytatódik és így valóságos csarnokká lesz, melyet a sugáralakban körülvevő

kápolnakoszoru még hatásosabbá tesz; a krypta elmaradván, a *szentély* már csak valamivel magasabb, mint a főhajó; a lépcső helyébe mindinkább a *karzárófal (lettner)* jön; a keresztbóltból *csúcsíves* bolt lett, melynek pálhái a főhajó hosszában ép oly szélesek voltak mint a

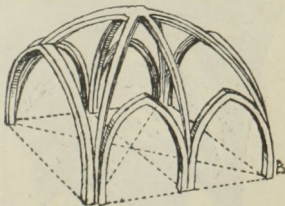
mellékahajóban, vagyis a mellék-hajókban és fő-

hajóban *egyenlő* számú *keresztbólt* volt (l. 81. ábrát).

A *belső új kiképzésben* rögtön leköti a szemlélőt a *mindent túlszárnyaló magasba törés tendenciájának megtestesítése*. A nagyformájú román pillér helyett nagyon gazdagon tagozott *pillérköteg* lép föl, t. i. sok karcsú kiugró féloszlop és gerincz sorakozik egy négyzetes vagy köralakú pillérmag körül (l. 82. és 83. ábrát); az oszlopfő helyébe *oszlopfő-koszorú* (l. 83. ábrát) jön, mely az egész pillérköteget körülveszi; e felett merészen mennek fel a gerinczek a bolt hordására; ez utóbbi eddig nem sejtett fejlődéshez

jutott. Nem elégedtek meg az egyszerű keresztbolttal, melynek csak 2 átlós gerincze volt, hanem *hatosztású boltszerkezetet* (l. 84. ábrát) létesítettek. A négyezet felett, mivel ennek boltrészei igen nagyok lettek volna, a csúcsba betoldottak csillagalakban szétosztott gerinczezetet, miáltal az u. n. *csillagboltozat* keletkezett, melyből ismét, midőn még gazdagabb kiképzés után törekedtek, a *hálóboltozat* lett (l. 85. ábrát); a *bolt* most már nem látszik egy a *pillérekre* nagyon ránehezedő tömegnek, hanem inkább a *pillérek által kifejezett, magasba törő erők elhangzó akkordjának*.

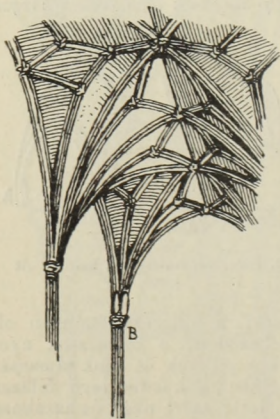
Az új boltszerkezet azonban kihatással volt az építkezés többi részére is. Lássuk előbb a nagy válaszfalakat; a bolt súlyának kevesbedésével az oldalnyomás is kisebb lett, az által pedig, hogy a fő- és mellék-hajók boltjaiegyenlő számuak és majdnem

84. Csúcsíves hatosztású keresztbolt sémája.

egyenlő nyomásúak lettek, a pillérekre minden oldalról *egyenletes súly* nehezedett, a boltozatok nyomását tehát már maguk a pillérek és azok támaszai majdnem egyedül fölfogták; a köztük levő falazat tehát szinte feleslegessé lett; azért nagy és hatalmas *ablakok* keletkeznek, melyek a csúcsíves templomokban nagyobb tért engedtek a bejövő világosságnak. Még az ablakok alatt is arkádós folyosókkal (*triforiumokkal*) törték meg a falakat, miáltal azok élénk tagozást nyertek. Szóval a cél most már az lett, a feleslegessé vált válaszfalat minél jobban áttörni, — a *feleslegességet kifejezni*, — míg végül egészen elhagyhatták; elősegítette őket szándékuk megvalósításában az, hogy gyakran a mellék-hajók a fő-hajókkal egy magasságba emelkedtek; az így keletkezett 3 vagy 5 egyenlő magasságú hajós templom a *gót csarnoktemplom* (l. 86. ábrát), szemben a magasabb főhajós és alacsonyabb mellék-hajós *gót bazilikával* (l. 87. ábrát). A csarnoktemplomoknál később az egyességég kedvéért egészen elhagyták a kereszthajót.

Tovább szemlélve az új boltszerkezetből folyó változásokat, eljutunk az új *támasztó pillér*hez, t. i. a fal külsején a belső pillérnek megfelelően alkalmazott falpillérhez, mely súlyával a bolt nyomásának ellenáll. E pillér fölfelé a boltozat oldalnyomása ellen-súlyozásának szükségéhez képest ifjodik, még pedig részsutos lemeteszések által, míg végül a tető fölött hegyes kis tornyocskákban (*fiale*) végződik (l. 88. ábrát); a gót *bazilikáknál* a támasztópillér feladata annyiban alakul át, hogy itt nem a falpillért kell

85. Hálóboltozat.

támogatnia, hanem tulajdonképen a fő- és mellékhajó válaszfalát tartó belső pillért, hogy ezt ne kelljen a magas főhajó boltjának nagy súlya miatt túlerőssé kiképezni; e czélt pedig az u. n. *támasztóívekkel* (*contre-fort*) érték el, melyek a főhajó boltjának súlyát a mellékhajók teteje fölé a támasztópillérekre viszik át (l. 87. és 88. ábrát). Kecses hidak ezek tehát a templomboltpillérei és külső támasztó pillérei kö-

zött, és mint ilyenek a súlyátvivést nemcsak tényleg eszközlik, de pompásan jelzik is. A támasztó pillérek a templom falait most már *merőleges mezőkre* osztják, melyekben a nagy és különösen a csarnoktemplomoknál rendkívül magas, impozáns *ablakok* nyílnak. Ezeket épen nagy terjedelmüknél fogva keskeny pillérek által részletezni kellett, fenn pedig a csúcsíves végződésben gazdagon áttört *kődíszművel* kitölteni. E tisztán geometriai, körzövel szerkesztett minta után faragott *ablak-kődíszmű* (*masszwerk*) a gót formák legtekélyesebbje (l. 89. és 90. ábrákat).

Az ablakok felett, a tető alatt — mint azt a 90. ábrán látni — igen graciózus galleriák futnak.

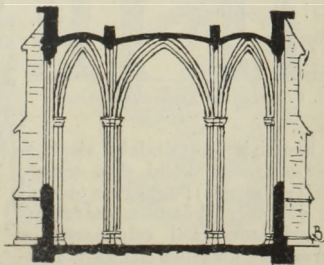
végig, s ez a párkányokon kívül az egyedüli vízszintes elem a gótikában. Rendesen három *párkány* van, egy a lábazatot alkotja, a többi az ablakok és a tető alatt fut végig; közös jellegök a felső *részútosan lefutó síklap* (l. 93. ábrát) s az alatta levő *mély horony*; a kiugró talapzatpárkány az egész épületnek erős, biztos alapot látszik adni, a másik két párkány feladata a víznek lefutást biztosítani, mely célra a tető körül a bizonyos távolságokban elhelyezett *vízköpők* is szolgálnak.

A *tetők* egyre meredekebbek lesznek, s mint-hogy ezáltal felületeik láthatókká váltak, színes cserepekkel kirakott mintákkal díszítették azokat. A kereszt-hajók áttört oromfalat kaptak.

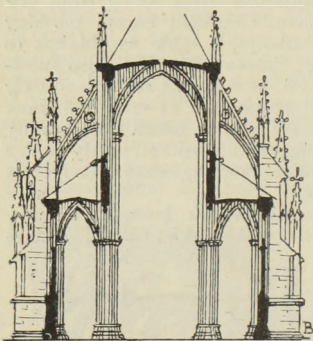
Leggazdagabb kiképzést a nyugati oldalon látunk; itt van a románhoz hasonlóan alakított kapú, felette az

oly nagyszerű ablakzat és a

gótika kulminációja, a *tornyok*. A kapuzatban a román időből való lépcsőzetesen egymás mögött álló oszlopok pilléralakot kapnak, de inkább dekoratív jellegűek; az általuk képzett fülkékben levő szobrok *talapzatokon* állanak, felettök *baldachin* van kis tornyocskával (*fialéval*); ily gazdag dekoratív kiképzésű kapuzata azonban nincsen minden csúcsíves templomnak. Az ajtó felett az ismeretes, domborművekkel díszített *tympanon*, e felett a gazdag, áttört kőornamentációjú *oromfal (wimperg)* (l. 90. ábrát), melynek élei kiálló *levélcsovánnyal* (krabbe) vannak csipkézve és a *keresztvirággal* koronázva (l. 91. ábrát); mind ezeket találjuk nagyobb szabású templomok *ablakainál* is. Az ajtó felett mint a román stílusnál, még óriási rózsablak van alkalmazva; a strassburgi dómé 15 m átmérőjű.

86. Csúcsíves csarnoktemplom keresztmetszetének sémája.

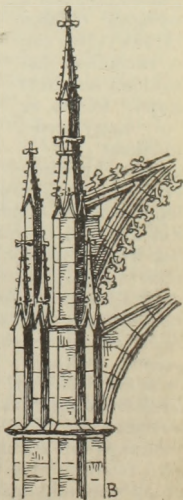
87. Gót bazilika keresztmetszetének sémája.

a meredek piramisalakú sisak tetőzi, és keresztvirág koronázza (a kölni dóm tornya 157 m. magas); az egész piramis át van törve kőornamentációval s levélsomókkal csipkézve. A toronyszerkezetben szinte a lehetőség végső határáig mentek, oly könnyű és mégis nagyszerű; jobban nem lehetett a kereszténység égbé törő eszméjét kifejezni (192. ábrát).

Az egész épület minden részében nagyszerű arányok uralkodnak, minden határozott következetességgel a tömegek és erők egyensúlyozására, feloldására, mintegy az anyag átszellemülésére látszik utalni. Sehol sincs erő-fölösleg, sem belül sem kívül, minden legkisebb részecske nélkülözhetetlen szerves része az egésznek. Mesterek voltak a gót építészek elméletben, szerkezetben és technikában.

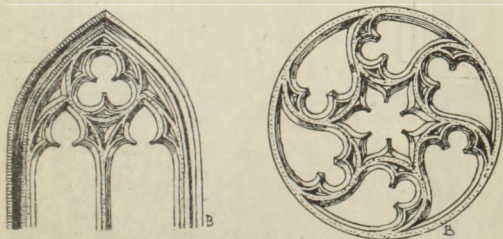
A részletek, illetőleg azoknak kifejlesztése is alá vannak rendelve az egész szerkezetnek. A pillérnek rendesen három tagozatú

A toronyok alaprajza mindig négyzet, de a tető felett átmennek a nyolcszögbe, ritkán más sokszögbe; a pozsonyi Sz. Klára templomnál ötszögbe, a mi szinte unikum; az átmeneteket a sarkokon támasztó pillérek fialékkal közvetítik, köztük nagyszerű csúcsíves ablakok és galleriák; a torony teste messze kiemelkedik a tető fölé, míg szédítő magasságban

88. Támasztó pillér.

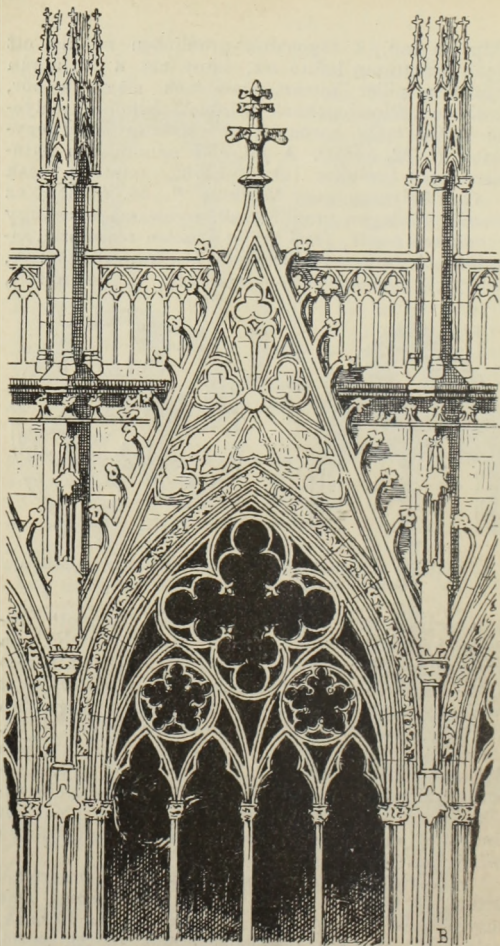
talapzata van, a tagozatok profiljében mindig ott van a rézsutosan lefutó sík, mint azt a 93. ábrán látjuk; a pillér keresztmetszetének magja a kör, körülötte a féloszlopoknak megfelelő félkörök, melyeket idővel mély horonyokkal választottak el egymástól (l. 82. ábrát). A *pillérfőt* mindinkább naturalisztikus levéldísz veszi körül, mintegy csak rá van helyezve vagy fektetve (l. 83. ábrát); az abacust gazdagon profilirozzák, nyolczszögüvé vagy sokszögüvé teszik, felső lapját a szélén rézsutosan elvágják. A *gerinczek* körteszerű átmetszetet kapnak, többnyire *gyámköveken* nyugszanak (l. 94. ábrát),

89. Csúcsíves ablakdíszmű, a baloldali a virágzás korából, a jobboldali u. n. halhólyag későbből való.

fenn pedig a bolt csúcsában díszesen faragott *zárkőben* végződnek. A csúcsív, mely legszebb, ha egyenszárú háromszögön van képezve (l. 80. ábrát) egyre hegyesebb lesz, majd mindenféle változatokat vesz fel, mint *fordított-, tompított-* vagy Angliában *Tudorív, hajlított és lapos lóherealakú csúcsív* (l. 95. ábrát). A késői gótikában a szerkezeti formák lassan elfajulnak dekoratívekké, a faragványok egyre cizkornyasabbak lesznek és egyszersmind megmerevednek. Ekkor előszeretettel építenek csarnoktemplomokat csak *egy*, de eddig el nem ért magasságú, karsú *toronnyal*.

Az *ornamentika* — mint azt már a pillérfőnél láttuk — naturalisztikus; lassan keletkeznek ama bütykös és eres, élesen konturozott levélformák, melyek a gótikára oly jellegzetesek (l. 93. és 96. ábrát); az elfajulás idejében sematikusak lesznek, szalagmódra össze-vissza fonva. Hogy az oly érett

90. Ablak áttört oromfallal a kölni dómról. (Virágzás kora.)

stilus, mint a csúcsíves, kihatott az *iparművészetnek* is minden ágára, tán magától értetődik; hisz az oromzatok diszítványai, a fialék, levélcsonkok, keresztvirágok, baldachinok a temérdek formájú kőornamentációk szinte kész iparművészeti tárgyak, csak a különböző céloknak megfelelően kellett átdolgozni őket, mint azt a román stílnél is láttuk; de nézzük csak egyenkint a templom belső felszerelési és berendezési tárgyait.

Az *oltár*, a gótikában mint *főoltár*, igen gazdag kiképzést nyer; rajta gyakran az összes iparművészeti ágak remekei vannak felhalmozva; a részletei természetesen pillérek, támasztó ívek, fialék, ormok, wimpergák, díszművek stb. A mellékoltárokból többnyire *szárnyoltárok*

lettek, mely nevüket onnan nyerték, mivel egy tornyos szekrényhez hasonlítanak, melynek ajtóira belül és kívül szentképek voltak festve. E táblafestés — melyről már a római stilusnál is volt szó — képezte a későbbi olajfestésnek alapját. A XVI. századig e képek primitívek, naivak és

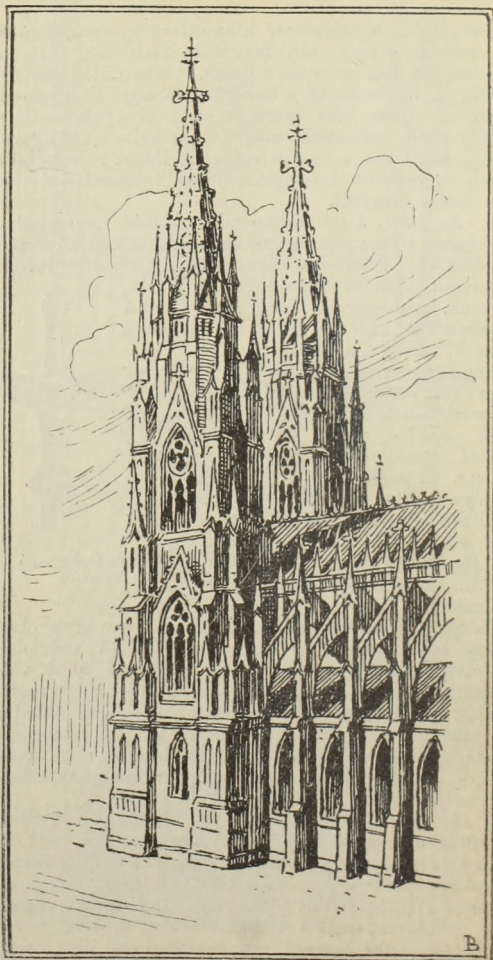

91. Keresztvirág és levélcsonk a virágzás korából.

ideális felfogásnak voltak; a háttér vagy aranyozott vagy szőnyegszerű mintás volt; de a XIV. századtól kezdve az olajfestésnek az *Eyk* család által való feltalálása óta új fordulat, új irány keletkezett; ekkor az olasz befolyás az antiknak és már némileg a természetnek tanulmányozására utalt, a formák határozottabbak, tartalmasabbak lettek, noha élességek, keménységek, különösen a ruházatnak szinte pléhszerűsége még sokáig el nem tűnik.

A román kornak fresco-festményei a gótikában majdnem teljesen hiányoznak, már csak azért is, mivel itt úgy sem állanak nagyobb falterületek rendelkezésre. De azért a templom egész belseje ki szokott festve lenni többnyire a szerkezeti részek, pl. gerinczek, zárkó stb. kiemelésével, míg a falterületek szőnyegszerű ornamentációval díszítettek.

Visszatérve a templom berendezéséhez, említenünk

92. Csúcsives templom nyugati tornyai.

kell még a szabadon álló, illetőleg oszlophoz vagy falhoz támasztott *szentségházakat*, melyeknek egyik legremekebben faragott példánya a nürnbergi *Szent Lőrincz* templomban levő *Adam Kraft*tól való; nagyon szép a *pozsonyi* domban levő is (l. Ortvyay: Pozsony történetét). Egészen hasonlóan vannak a *szószékek* is képezve, többnyire kőből valók, csak az újabb időből valók fából faragottak; szép gótikus szószék van a *freiburgi*, *bécsi*, *ulmi* domban.

A *síremlékek* vagy vésettek, faragottak (l. 97. ábrát.) vagy a padló felett levő szarkofágok, ilyen a híres nürnbergi *Sebaldusgrab Peter Vischert*től, mely azomban kevésbé nagy művészi értékű, mint inkább remek faragású.

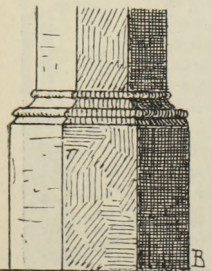
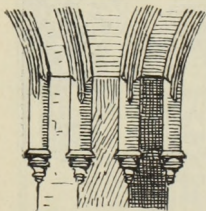
Mint hogy most az *üvegfestészet* pótolja a román *falfestészetet*, — amint a nagy ablakok a falterületeket kiszorították — természetes, hogy ezen művészeti ág rohamosan nagy lendületnek indult. Az ez időből való *üvegfestmények fényből és tűzből szőtt színdús szőnyegeknek látszanak, melyeken át a beszűrődő fény-sugár a belső építészeti rendszert, és ennek nagyszerűségét még emelni látszik*; az eddigi díszítményeket most már mindinkább figurális ábrázolások szorítják ki; megtanulták az egyes színes üveglapokat árnyalni is, miáltal az ábrázolások tökéletesebbek lettek; a háttér vagy szőnyegszerű díszítmény vagy interieur, tájkép stb. természetesen gyarló távlattal.

A *szobrászat* román alapon indulva — semmi *reminisczenziával* előbbi stílekre — hiven tükrözteti vissza az akkori világ mély vallásos érzületét; a fiatalos alakok arc-kifejezése lágy, érzésteljes tartásuk mindig ájtatos ságra vall; a redőzet — mint a festészetben — szögletes, kemény, pléhszerű, mintha csak az architektúra részlete volna (l. 97. ábrát); eleinte csak kőfara-

93. Csúcsives stíli oszlop a későbbi korból.

gások fordulnak elő, többnyire a templom egyes részeinek díszítésére, mint a *kölner dóm* 14 szentélypilléreinek, a főoltár falának szobrai, Magyarországon a *jáki* templom szobrai, de önállóan is mint a *nürnbergi Szépkúton* stb. A későbbi időknek *Veit Sloss*, *Peter Vischer* voltak nagy mesterei e téren. Később a fafaragás is nagyon fellendült; a faszobrokat nagyon kedvelték, a természet-hűség kedvéért befesteni és helyenkint bearanyozni; a húsrészeket természetesen színezték, a ruházatot aranyozták, a kifordított részeket megint színezték, haj és szakáll, továbbá ékítmény-részletek aranyozottak, a bemélyedések megint színesek.

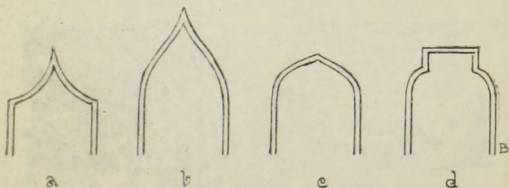
94. Gerinczhordó pillér a pozsonyi dómból.

A *kolostorok* a csúcsíves stílusnak inkább csak dekoratív részleteit használták építkezéseiknél, egészben véve azonban a románhoz ragaszkodtak. A *védelmi művek*, a *várak*, várkapuk és vártornyok szintén a masszívabb román stílusban maradnak, a könnyebb gótikából csak kevés díszítő elemet vesznek fel; de a *belső dísztermek*, a *városban levő épületek*, *városházak*, *gazdag lépcsőzeteikkel*, *hatalmas ablakokkal* rendszeren csúcsíves stílusúak és egy-egy virágzó város polgárainak módjáról, hatalmáról és izléséről tanuskodnak.

A nagyobb *lovagvárak* rendszeren két részből állottak, az elővárból, melynek erős, tornyos várkapuja volt és a melléképületeket magába foglalta; innen egy mély árok felett emelkedő felvonható hidon át a belső várba jutni; ennek rendszeren egy nagyobb önálló *vártornya* volt, mely az egész várat védte; mindenütt lőrések, kiugró erkélyek, folyosók védelmi czélokra. Egyik aránylag még legjobb karban levő lovagvár a porosz *Marienburg*, melynek nagy rendterme gyönyörű csillagboltozattal bír.

A városok kapui és falai gyakran még díszesebbek (pl. Prágában), mint a lovagváraké. A városban legszebb ház rendszeren a városháza, melynél ritkán hiányzik a földszinti lugasszerű csarnok; a *braunschweigi* városháznak a második emeletén van kiugró, erkélyszerű folyosója, támasztóívekkel, mértművel, falékkal gazdagon díszítve.

A lakóházaknál nagy szerepet játszik a faarchitektúra; a második emeletet rendszeren erkélyszerűen kiugrasztották és gazdag ablakpárkányokkal látták el; meredek tető, lépcsőzetes oromzat (l. 98. ábrát), önkényes ablakelosztás, gazdag ornamentációk erkélyek, szobrocskák egészítik ki a gót ház külse-

95. Késői csúcsívek, a fordított, b hajlított, c Tudoriv, d egyenes lóhere.

jének képét; benn is sok a faanyag; mennyezet, falak és padozat gazdag faburkolatot kapnak; a butorok — egy-egy darab architektúra (l. 99. ábrát) — gazdag faragványokkal, vasalásaikkal és ezüst vereteikkel pompásan illenek az egész keretbe.

Ki fogalmat akar magának szerezni egy középkori városról, járja be Nürnberg szűk utcáit, szabad tereit művészi díszkútjaival, magas, lépcsős oromzatú házaival, karcsú erkélyeivel, tornyocskáival, mindenütt mintegy a polgári élet számára teremtetett gót stílus nyomait fogja találni.

A csúcsíves stílus egyes korszakai a következők:

I. *Korai csúcsíves stílus* 1250—1300. Római bazilika alaprajz, a kórus (szentély) kiképzése, polygon zárás, kápolnakoszorú, csúcsív, a pillérmag látható az elébetett féloszlopok között, a gerinczek keresztmetszete gömbölyű végződésű (marburgi Erzsébet-templom).

II. *Virágzás kora* 1300—1400. Gazdag alaprajz kiképzés, pillérköteg, pillérek keresztmetszetében horonyok, hegyesélű gerinczek, csillagbolt, gazdag,

a

b

B

c

96. Gót ékítmények (a korai, b és c későiek).

áttört kőornamentáció, nagyszerű toronykiképzés (kölni dóm).

III. *Késői csúcsíves stílus*, (flambogant) 1400—1500. Kereszthajó elmarad, még jobban hornyolt pillérek és gerinczek, hálóboltozat, csúcsív variációk, fordított csúcsív, halhólyag a kőornamentációban (l. 89. ábrát),

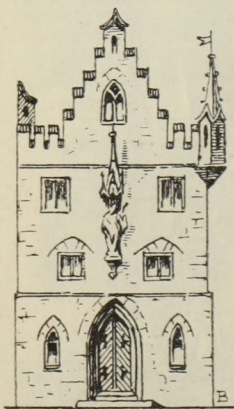

97. Schönberg György prépost szobra a pozsonyi Szt. Anna kápolnában.

a szerkezeti elem eltünése, klasszikus motívumok felkapása (Kilián-templom Heilbronnban).

Mondottuk, hogy a csúcsíves stílus céltudatos művelése *Franciaországból* indult ki; a *Suger* apát

által épített *St. Denis* templom az első, melyben a csúcsív mint szerkezeti elem szerepel. Virágzását itt a XIII. században éri el, míg Angliában, Németországban, Olaszországban sokkal később, tán épen azért a legnagyobb és leggyönyörűbb gót műemlékeket ez utóbbi országokban találjuk. A francia építészet dicsőségét hirdetik a *párisi Notre Dame* egyház (1163-ban elkezdve) a királyok híres galleriájával, a remek

93. Csúcsíves stílus lakóház.

Saint-Chapelle ugyanott, a *rheimsi székesegyház*, az *amiensi* templom, mely a kölni dómnak szolgált mintául. Jellemző francia specialitás a toronysisak hiánya, a gazdag galleriákban, vízszintes elmetzésekben nyilvánuló vízszintes vonal gyákorisága, a sugáralakú kápolnakoszorú, nyugati homlokzaton levő három dískapu, a pilléreknek oszlopok által való helyettesítése.

Angliában rövid idő alatt egészen nemzeti alakot ölt e csúcsíves építészet; jellege, hogy nem oly szerves, mint Franciaországban, de gazdagabb a tagozása, játzsibb az ornamentációja; többnyire két

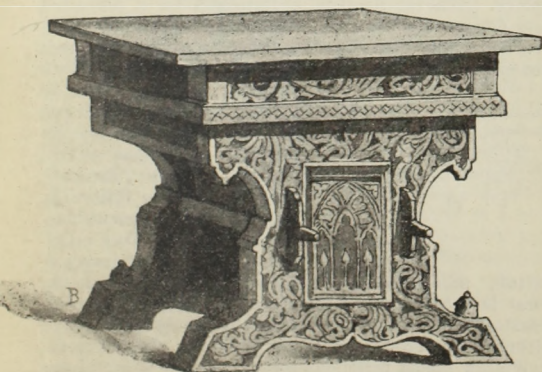
keresztalj van, a boltozatok csillag- vagy legyezőalakúak (szinte esernyőszerű gerinczezettel); az ablakok igen nagyok, a főpárkány gyakran lőrészerű alakot vesz fel; torony kettő szokott lenni a nyugati homlokzaton, de nem ritka a négyezet felett emelkedő nagy huszártorony.

E stílus legtekélyesebb építményeinek egyike a *yorki székesegyház* a XIV. század elejéről, és VI. Henrik mesésen gazdag díszítésű sírkápolnája Londonban a *Westminster* kápolnában; itt a csillag- és hálóboltozatot már sztalaktit boltra emlékeztető gazdagsággal képezték ki. Angliában van egyszersmind a legtöbb csúcsíves profán épület, kastély, urilak stb.

Németalföldön és Belgiumban különösen az egyházi emlékek sivárabbak, nehézkesebbek, de annál

gazdagabbak, szinte túlhalmozottan diszesek a nyilvános épületek, melyek minden más nemzetén túltesznek, ilyen *louwaini* és *brüsszeli* városháza. Általában a *francia és német gótikának vegyületét* látjuk itt, az előbbit a belső kiképzésben, az utóbbit a külsőben; a *rózsablak helyett nagy csúcsíves ablakot* találunk, felette *egy magas tornyot*.

Az ideálhoz legközelebb jutott a csúcsíves stílus Németországban, hol az egész eszme legkövetkezeteseb-

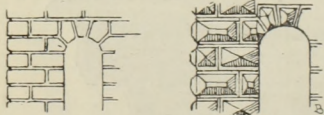
99. Csúcsíves stíli asztal.

ben, legtökéletesebben és legnagyobb méretben a kölni dómban lett keresztülvive (1248-ban kezdve); tornyai csak napjainkban fejeztettek be. Alaprajza egészen a franciaországi amiensi székesegyház mintájára készült; külső architektúrája azonban már egészen szakít a francia befolyással, a vízszintes galleriákat, a főkapu feletti kerekablakot elhagyja és a homlokzatot egyöntetűen és következetesen fölfelé törekvő függélyes tagozásokkal képezi ki. A *strassburgi münster* méltán nevezetes homlokzata és tornya *Steinbach Ervin* geniuszát dicséri (XIII. század vége); a *freiburgi* (Breisgauben) *münster* egytornyos templomáról és különösen annak szép, áttört művű toronysisakjáról híres; egyáltalán a Rajna mentén, hol a germánok a románokkal folytonos vetélkedésben

állottak, a legbüszkébb, legremekebb egyházak épülnek.

Fölemlítjük még a *nürnbergi Boldogasszony, Szt. Lőrincz és Szt. Sebald* templomokat, a *regensburgi, ulmi, prágai Teynn és bécsi Szt. István* templomokat. A kiválóan német jellegű csarnoktemplomoknak legelseje a *marburgi Szt. Erzsébet* templom, mely 1283-ban fejeztetett be. Németországnak északkeleti részeiben épített csúcsíves emlékek egyszerűbbek, igénytelenebbek, jóllehet óriási arányokban vannak építve. (Lübeck, Stralsund, Danzig.)

Olaszországban csak északon, hol állandóbb érintkezés volt a germánokkal, Lombardiában, emelkednek nevezetesebb emlékek, milyen a *milanói dóm* (1386-ban kezdve).

100. Rustica.

Az olasz gótika nem szerkezeti stílus, mint a német, hanem tisztán dekoratív.

Olaszországban, mint azt már többször hangoz-

tattuk, mindig az antik szellem marad uralkodóvá; most is a csúcsíves szerkezetet és formákat beleolvasztották az ő antik tradícióikba és építészetükbe; eltűnnek a tornyok, a magas tetők, a támasztóívek, helyettük széles terjedelmességet látunk a vízszintes vonal hangsúlyozásával; a csúcsívekkel, ormokkal, levélsomókkal, díszműekkel s a többi gót díszítő formákkal csak úgy játszva bántak el, oda illesztették, a hová az ő művészi érzések kívánta. Említendő a *firenzei, siennai dóm*, a *paduai S. Antonio*, mely azomban inkább átmeneti stílus.

Veneziában pedig a bizanczi és mór befolyás alatt rendkívüli érdekes homlokzatstílus keletkezett, mely főleg a vízre néző erkélyek és loggiákban nyilvánul. Impozáns alkotás a *Doge palota* (1301); e palota festőiesség és művészi szépség szempontjából ritkítja párját; az egész koncepciója bizarr, amennyiben egy gyönyörű kettős oszlopsor (az alsó 36, a felső 71 arkádból áll) felett egy nyugodt, sima falu építmény emelkedik, nem szimmetrikusan elosztott nagy csúcsíves ablakokkal, a középső gyönyörűen komponált oromzattal. Fennen bizanczi motívumos

koronapárkányt látunk; a sima fal szőnyegszerű mintával van befestve. A veneziai csúcsíves stíli paloták leggracziózusabbja a *Cà d'oro* (XIV. század) hajdan aranyozott homlokzattal.

Egészen hasonló hozzá a *spanyol gótika* (*burgosi székesegyház* 1221); csak hogy itt minden nehézke-
sebb, a templomok belseje pedig túl van rakva diszít-
ményekkel. A *batalhai* kolostorban a *portugál góti-
kának* kiemelkedő képviselője van.

Magyarországban a csúcsíves építés elterjedése
összeesik a tatárjárás után való nagymérvű német
bevándorlással, azért gótikánk inkább német. Nagy-
szerűsége nézve épületeink nem vetekedhetnek a
külföldiekkel legfeljebb részletekben; a külsejök
rendesen esetlen. Remek torony van az 1290-ből
való *pozsonyi sz. Ferencziek templomán*, mely méltán
vetekedhetik a freiburgival, a csúcsíves stílus leg-
szebb tornyával; ugyanott a *sz. János* kápolnát is
gyönyörű arányú architektúrája és ornamentális
diszítése a gótika gyöngyévé teszik. Kiváló az ar-
chitektúrája a *kassai* domnak (1260—1270) és a mel-
lette levő *sz. Mihály* kápolnának. Nevezetesek még
a francia befolyás alatt épült *soproni* benzés-tem-
plom, *sz. Jakab* kápolna, a XV. századból való ele-
gáns arányú *csötörtökhelyi* kápolna, a tökéletes be-
rendezésű *lőcsei* csarnoktemplom, a *bazini*, *nagy-
szombati*, *sz. Benedeki* stb. templomok. Profán mű-
emlékeink közül első helyen kell a *pozsonyi városi
házát* emlitenünk, különösen annak régi kapualját,
és a *vajda-hunyadi várat*, mely jeles volt mint erő-
ditvény és jeles mint építészeti alkotás; a millennium-
kiállításban láthattuk legszebb részeit csúcsíves
épületeinknek.

14. A renaissance stílus.

A középkor vége felé egész Európában a csúcs-
íves stíl divott, mely a XVI. században érte el teljes
kifejlettségét; a virágzást azonban — mint rendesen
— csakhamar a hanyatlás váltotta fel; a könnyű
szerkezet és hozzá simuló, átgondolt ornamentika
helyett teljes sívárságot és szárazságot, majd pedig
túlterheltséget és szövevényes formákat látunk; a fő-
súlyt arra látszottak fektetni, hogy minél mesterkélt-
ebb, komplikáltabb dolgokat létesítsenek; nem-

sokára az egész mechanizmus megmerevedik és megdermed. Minden megért stílusnak ez a sorsa, minden keltekezőnek ez az előkészítése.

De amint e korban a spiritualismust a humanizmus váltja fel, az egyház által monopolizált művészetet is új eszmék, új élet hatják át. Most az ó-klasszikus népekben kezdték az emberi tökélyt látni, a klasszikus műveltséget kívánták feléleszteni. Ezen új mozgalom Olaszországból indult ki, hol a csúcsíves stílus amúgy sem tudott soha teljes érvényre jutni; ott kezdték legelőször az antik tudományt és művészetet föl kutatni s az épen föltalált könyvnyomdászat segélyével terjeszteni; hozzá járultak a reformáció és a nagyszerű fölfedezések is, melyek szintén nagyobb pezsgést hoztak a kulturéletbe; a látókör egyre tágult, úgy hogy ez idők törekvései lettek a mi modern kulturánknak és műveltségünknek alapja.

Mivel ezen irány az ó-klasszikus kulturát fölélesztette és újjá teremtette, *újjászületésnek, Renaissance-nak* (Renaissance francziául újjászületést jelent) neveztetik, és nincs természetesebb, mint hogy épen Itália lett a bölcsője, mert itt az antik szellem sohasem halt ki egészen, az antik műkincsek rengeteg száma ezt sohasem engedé. Északon ez új irány sokkal nehezebben tudott gyökeret verni, mert meg kellett küzdenie az ottani fejlődött középkori művészettel, ezért északon egészen más alakulásokat is látunk.

Legtisztább, legnemzetibb a renaissance *Olaszországban*, és egyszersmind legönállóbb is; az olasz művészek nagysága abban van, hogy ők tanulmányozva a szemök előtt levő antik művészetet, nem estek szolgalelkű utánzásba, hanem önállóan és teljesen szabad szellemben tudták a meglevő formákat fejleszteni; minden egyes művész, köztük nem egy sokoldalú gigászi művészlélek, önálló iskolát alapított.

Az **olasz renaissance** — ellentétben az eddig ismertetett stílekkel tisztán *profán természetű*, nem a templomot, hanem a *palotát és a lakóházat* tekinti főfeladatának és ezek építésében fejti ki a legnagyobb teremtő erőt.

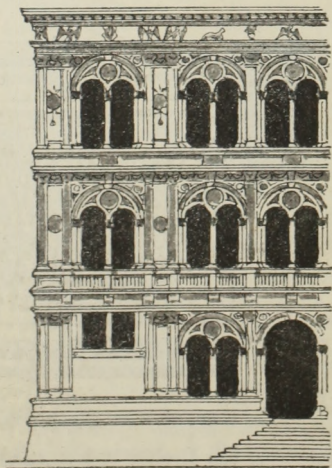
Az olasz Renaissance tulajdonképen már 1420 körül veszi kezdetét, eleinte még élénk összeköttetésben a középkori román és csúcsíves szerkezettel

és formákkal (Certosa di Pavia); de csak később lépnek fel az első önálló, elvileg és kizárólagosan az antikból kiinduló kreálások. Igaz, hogy most is sokáig még csak átvesznek egyes részeket az antik építészetből minden határozott arányozás, alapgondolat nélkül, de az a frissesség, melylyel oly sok, ragyogó fantázia szülte kombinációkat létesítettek, teszi azt, hogy azok valóban ellenállhatatlan vonzóerőt gyakorolnak reánk. Ugy vagyunk a Renaissance első műveivel, tehát az u. n. korai Renaissance-szal, mint a lelkes fiatalság kiforratlan, de eredeti alkotásaival.

Az első új palotát Firenzében, a hatalmas arányú *Palazzo Pitti*-t, a Renaissance atyja,

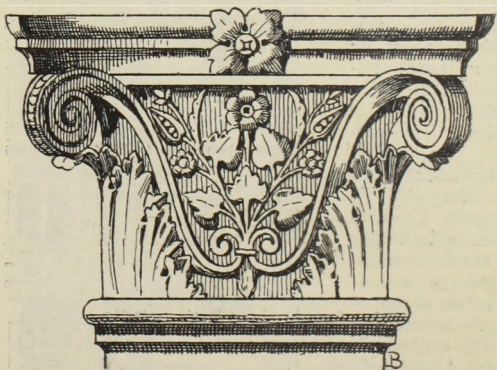
Brunnelesco (1377—1446) építette. Az alaprajz egy négyszögű udvart mutat, melyet minden oldalán a kétemeletes épület vesz körül; belül az udvari oldalon minden emeleten a római arkádokra emlékeztető nyílt *oszlopcsarnokok* láthatók, melyekhez széles lépcsők vezetnek fel.

A homlokzaton ekkor látjuk először az úgynevezett *rusticát* (l. 100. ábrát), vagyis érdes felületű, egymástól gondosan elválasztott, szabályos nagy négyszögek alkalmazását; az emeleteket erős párkányok választják el, a tető alatt gazdagon kiképzett koronapárkány van; az *ablakok elosztása egészen szimmetrikus*, maguk az ablakok rendesen kettősek, s

101. Palazzo Vendramin-Calergi
Veneziában.

a románokhoz hasonlóan *félkörrel vannak zárva* (l. 101. ábrát). A későbbi műveken a rusticát könnyű, de gazdag homlokzat szorítja ki; az ablakok és ajtók a római kereteken kívül még kis pilasztereken nyugvó *oromzatos* koronázást kapnak, az *ablakközöket félkérlekkel, szobrokkal, fesztonokkal töltik ki*. A pilaszterfő a korynthusinak átalakítása (l. 102. ábrát), a *töve* pedig a rómaihoz hasonlóan karniesek által keretezett mezőt mutat, mely gyönyörű, gondosan tervezett ékit-

102. Olasz renaissance pilaszterfő.

ménnyel van kitöltve (l. 103. ábrát); az ékitmény fő-eleme az *akanthus*, új gazdag alakzatokban (l. 103. és 104. ábrát); azonkívül üde és gazdag változatokban látjuk alkalmazva a klasszikus és középkori elemek legnagyobb részét, a szőlőt, borostyánt, babért, fantasztikus álarczokat, fegyvereket, vázákat, kandela-bereket, emblemeket, sárkányokat, madarakat stb. Mindig az volt a törekvésök, hogy gazdaggá tegyék a homlokzatot; legjobban tudták azt az u. n. *sgraffi-tóval* elérni, melynél a sötét vakolatalapra vékony mészréteg jön, hogy azon aztán hegyes vésővel — a fehér rétegnek vonalas eltávolításával — a rajzot előállítsák.

Mint Brunnelesco a Renaissance atyja, úgy Firenze annak bölcsője; itt építette ő e stilus mintáját,

a majesztózus Palazzo Pittit, azonkívül a vízszintes mennyezetű, oszlopos bazilikát, a *San Lorenzot*, a bájos *Capella Pazzit*, és itt fejezte be a 130 láb átmérőjű *dómkupolát*. Utódja *Michelozzo Michelozzi* a *Palazzo Ricardiban* a firenzei palotastilus egy jellemző vonását alkotta, amennyiben a boltíveket — középkori módon — közvetlenül a korynthusi oszlopokra helyezte. Hires a *Benedetto de Mayano* által épített *Palazzo Strozzi*, különösen annak remekül komponált koronapárkányzata.

Ez egyszerű komolyságúkkal és méreteikkel imponáló toszkáni palotákkal szemben a *veneziaiak* sokkal könnyebbek elegánsabbak és színesebbek. A helyzet, vagyis a lagunák, egy eredeti, festői homlokzat stílust szabadon csoportosított loggiakkal és erkélyekkel teremtett, mely stílus itt aztán egészen a XVI. századig uralkodó maradt; legjelesebb példánya a *Pietro Lombardo* által épített *Palazzo Vendramin-Calergi* (l. 101 ábrát) gazdag frizével, félköríves, díszműves oromzatu ablakaival. A *dogepalota belső udvara* a veneziai udvarépítés egyedüli, de egyszersmind nagyszerű műve.

A Milano melietti *Certosa di Pavia* (klastrom templom 1473-ból) homlokzatán az architektura a gazdag márvány reliefek, medaillonok, szobrok, fülkékben szinte felolvadni látszik. Méltán sorakoznak a fentiekhez *Bramante* és mások templomai *Milanóban*, *Paduában*, *Bolognában*, *Vicenzában*, *Venezianban* (a *S. Maria de' Miracoli*, egy kicsiny, de páratlan nemes részletekkel bíró templom), melyek mindegyütt az olasz korai Renaissance-ot, a Quattrocentot alkotják.

A XVI. század kezdetével azomban *II. Gyula pápa* idejében (Cinquecento) Perikles korához hasonló, még fényesebb és tevékenyebb művészi élet fejlődik most már *Rómában*. Az antik maradványok még lelkiismere tesebb tanulmányozása *szigorúságot*, *ritmikusságot* és *világosságot* hozott a tervezetekbe, de egyszersmind eltüntette az eddigi naiv, költői zománczot és csapongó fantáziát. Több palotatípus keletkezik: a *római* lényegileg ugyan firenzei marad, de még *nagyobb emlékszerűségre* törekszik, a fal pilaszterekkel tagoltatik, s így a fal maga csak mint pillérek közötti töltelék jön tekintetbe; egy másik típusban a pilaszteres architektura egészen elmarad, a

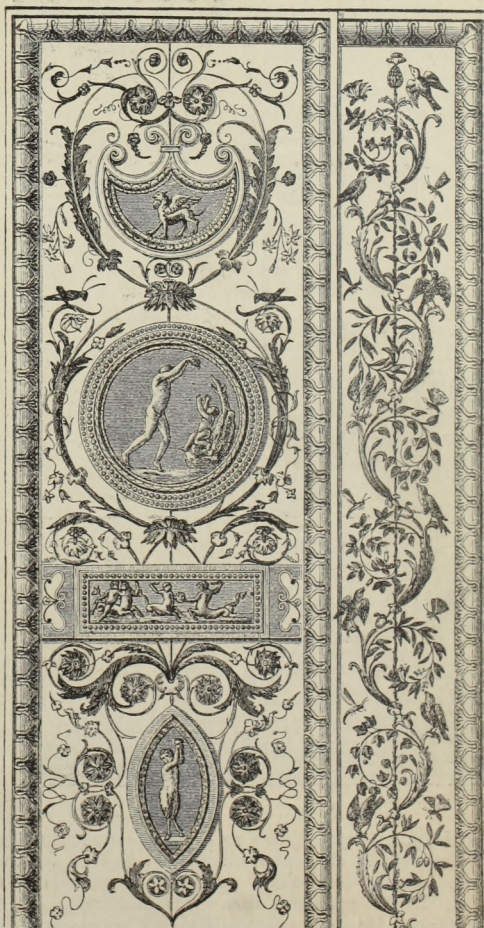

főszűlyt a nyílások disztízésére és az emeleteket elválasztó párkányok kiképzésére fektetik; a rustica csak a földszinten marad meg; az emeletek oszlopai és pilaszterei most is a római előírásához vannak alkalmazva; az ablakok az oromzatos koronapádkányon kívül még balluszterek (bábok, kis pillérecskék) által hordott talapzatot kapnak; ugyanílyen élénkítő elem a kagyló a fűlkékben és ablakoromzatokon; gazdag, domború frizek és nagy gonddal komponált koronapádkányzatok az egész épületnek hatásos, elegáns külsőt adnak. A palota belsejét még nagyobb művészi szépség és méltóság jellemzi. A falterületeket pilaszterek és párkányok mezőkre osztják, melyeket frizek és szalagdisztítmények kerekeznek; a technika a domború stucco és üde színezésűfestés szerencsés egyesítését mutatja; e fajta legnemesebb disztítmények *Rafaelnek* vatikáni loggiáiban vannak (l. 105. ábrát). Az ékítmény elemeiben új a paizsszerű keret, *cartouche*, melylyel később még többször fogunk találkozni.

104. Olasz renaissance ékítmények (fenn faintarsíák a veronai S. Maria in Organóból,
lenn homlokzatrészt).

Hogy a *templomépítés* az olasz *renaissance virágzás* korában a *cinquecento*-ban nem tudott felvirágozni, onnan van, mert az antik templomalak a kereszténység számára nem volt alkalmas; azért is inkább a bizanci *centrális* alaprajzot kedvelték, csak hogy azt a *bazilika* hozzátoldása által a latin

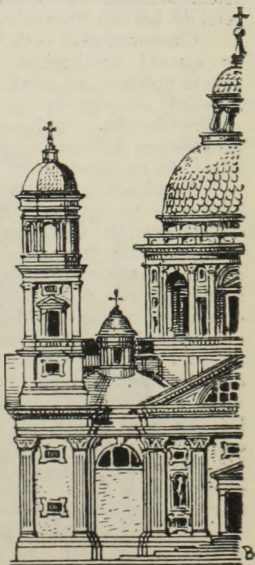

105. Rafael Loggiáiból való ékitmény.

keresztformára alakították át. A külső és belső beosztást és diszítést az előbb ismertetett profán építésből vették; nagyobb súlyt csak a *főkupolára* fektettek, mely a négyezet felett, egy pilaszterekkel diszített és ablakok által karcsúvá tett köralakú falon, a *tambour-on*, emelkedik és fenn egy nyitott arkádkoszorúban, az u. n. *laternakoszorúban*, végül magában a kis kupolás *laternában* végződik (l. 106. ábrát), hogy így fölülről is juthasson világosság a kupola belsejébe.

Legnagyszerűbb kupolája van a római *Sz. Péter-templomnak*, mely egyszersmind a Renaissance leg-hatalmasabb alkotása; a templom hossza 187 m, a kupola átmérője 42 m., magassága 117 m.; ez emlékművel (1506—1626) *Michelangelo* még a régi római mestereket is fölülmulta; az ő művészi ereje különben egyforma volt az építészetben, szobrászatban és festészetben, egyénisége befolyásolta a művészet egész jövő fejlődését.

A szt. Péter-templomának első tervezője és alapvetője egy másik gigász *Bramante*, a kupolaépítés mestere volt, mások, mint *Palladio* és *Vignola* a *teóriában* tűnnek ki, miért is az építészet törvényhozóinak neveztettek. *Sansovino* különösen *Veneziában* (Biblioteca San Marco stb.) jeleskedett, *Rafael* Rómában, *Sammichele* Veronában. Hogy e lángeszű művészek egyénisége nem nagyon fért össze az antik művészetnek most *Palladio* és *Vignola* által újjá alkotott törvényeivel, hanem kitört és határt nem ismerő, önkényes diszítésekbe csapott át, csak természetes; így keletkezett

106. Olasz renaissance templom.
(Madonna di Carignano
Genuában.)

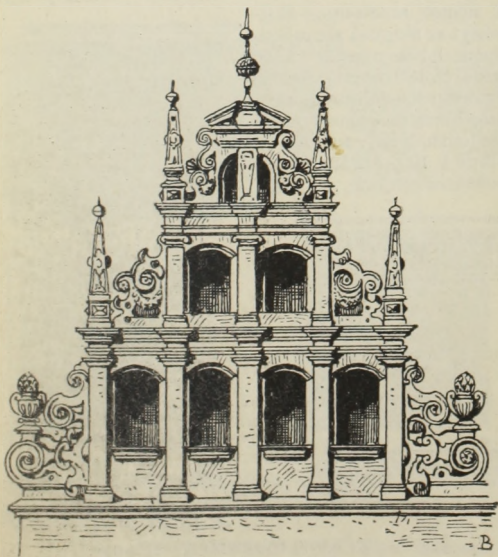
a hatást kedvelő késői renaissance kora, melyet a nagy Michelangelo vezetett be; nagyszerű térfelosztás, a homlokzatnak szárnykiképzésekkel és falkiugrásokkal, risalitokkal való élénkítése, gazdag szobrászati dísz, szobrok, karyatidék, hermák, gazdag oszlopesoportok, önkényesen kombinált párkányzatok az ismertető jelek. A késői renaissance vezetett a később ismeretendő barokk stilushoz.

Olaszországból csak lassan ment át a Renaissance az éjszaki országokba, különösen Németországban tudott nehezen az ottani virágzó gót műízléssel megküzdeni. A régi és új izlés küzdelméből a gót és antik formák egybeolvasztásából keletkeztek a renaissance különböző válfajai, elnevezve az egyes népek és országok után.

A német renaissance csak 1500 körül veszi kezdetét; az éghajlat, a helyi viszonyok, már előre meghatározták fejlődése útját. Térszűke a magasba való, emeletes építést eredményezte; a védelmi rendszer nem tűrte az olasz eleganciát, nemességet; a rendelkezésre álló kőanyagnál fogva a formák darabosabbak, masszivabbak, mindig a szükség követelményeihez vannak alkalmazva; a németek a *szükségből erényt* csináltak, mi az aesthetika egyik sarkalatos alaptörvénye. A német palotáknak (Schloss, Burg), nincsen egységes alaptervök, hanem az egyes épületek a szükséghez képest egy nagy udvar körül csoportosulnak és gyakran — különböző időkben keletkezvén, — különböző stíleket is mutatnak; onnan az a festői hatás, mely bennünket pl. a *Heidelbergi várkastélyban* oly nagyon leköti.

Legjellegzetesebb a német renaissance-ház *oromzatai*: az éghajlat, az eső és hó, meredek tetőt követelt, hogy a csapadék lefolyhasson; a ház végét az uteza felé fordították, az utcára mindig a *orom* nézett; ezt vízszintes párkányokkal emeletekre osztották, pilaszterekkel pedig függőleges mezőkre (l. 107. ábrát); az orom szélét a pilaszterekre helyezett a gót fialékhoz hasonló obeliszkekkel és ezek között volutaszerű ékítménynyel díszítették. Hasonlóan képezték ki a padlásablakokat a tető hosszoldalán is. *Díszes kapuk, meglehetősen csupasz falak, itt-ott egy gondosan kidolgozott, gazdagon kiképzett erkély* kiegészítik az *ónémet ház* rendkívül érdekes festői képét.

A belső kiképzés is egészben követi a külső formákat, még a butorzat is magán viseli a homlokzat építészeti jellegét; a falakon magas *faburkolat* húzódik végig; a mennyezetre — hacsak nem bolt — szintén gazdagon tagozott frizekkel és keretekkel mértani mezőkre osztott diszes *faburkolatot* illesztettek; ez a természetes színű, vagy sötétre páczott

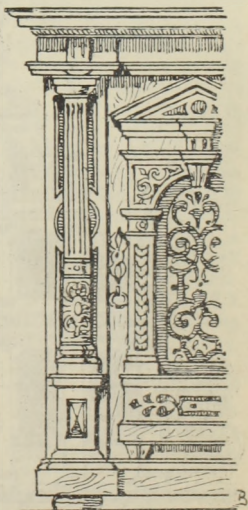
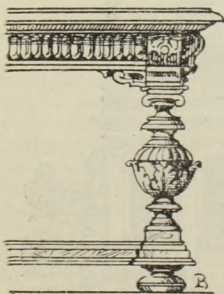

107. Német renaissance oromzat.

famennyezet, a *faburkolat*, ennek polczain és konzolain elhelyezett hasonló stílusú agyag- és fémedények, az erkélyek főleg színes ablakaikkal nagyon kedvessé teszik az ó-német szobát. Az egész butorzaton tipikus, gazdagon kiöbített (verkröpft) renaissance párkányzatot találunk, melyet kandelaberszerű, faragott oszlopok, kecses pilaszterek, hermák és karyatidék tartanak, a köztük lévő mezőket pedig szépen profilírozott

fakeretekbe illesztett faragványok töltik ki (l. 108. ábrát); az ablakok és oromzatok mintájára alakított *koronapárkány* kimaradhatatlan disztő elem minden butordarabon, ajtón, szekrényen, órán stb. (l. 108. ábrát).

Az oszlop vagy pilaszter alsó harmada tagozva van és ékitménynyel disztíve; a tő gyakran nem hengeralaku, hanem kandelaberszerűen van képezve. A német renaissance-ékitményt az alapnak sik mélyítésén lehet rögtön fölismerni (l. 109. ábrát), formái gyakran hasonlítanak a *vasaldsokhoz* és *czímerkeretekhez* (cartouche); nagyon tipikus a 109. ábrán *b* alatt

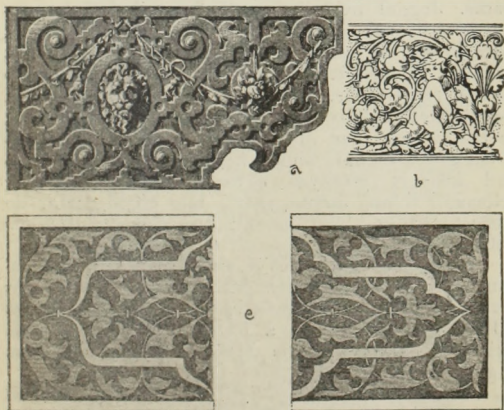

108. Német renaissance bútörök.

bebutatott *bőrmetszés*; új még az Olaszországból származó *intarsia* vagy *faberakás* (l. 109. *c* ábrát), melynél különböző színű fanemekkel czélszerűen stilizált ékitményt, sőt tájképet is állítottak elő; azonkívül a *niello*, midőn kőbe vésett ékitményt más színű anyaggal töltenek ki. Az egész iparművészet a német renaissance idejében mesés virágzásnak indult és messze fölülmúta az építészeti tevékenységet.

A mi az egyes korszakokat illeti, a *német korai renaissance* (1500—1550) alig mutat fel nagyobbyszerű

emléket; a *virágzás idejéből* (1550—1600) való a heidelbergi várkastély u. n. *Otto-Henrik része*, a *Belvedere* a prágai *Hradschinen* és a kölni város-háza; a *késői renaissance* (1600—1650) idejéből, melyet az olaszhoz közeledő dúsgazdag keretezés, párkányozás és kiöbítés jellemez, a heidelbergi kastély *Fridrik-szárnya*, az *augsburgi városháza*, a *nürnbergi Pellerház* stb. való.

109. Német renaissance ékitmények; a) köfaragás, b) börmunka, c) faintarsia).

A *francia renaissance* egészben hasonlít a némethez, csak emennél elegánsabb és finomabb; a korai időből való a *Chambord kastély*, mely tipikus képét mutatja az új elemeknek a középkori szerkezettel való küzdelmének. Virágzása idejében, a XVI. század végén fejlődött ama rendkívül díszes *palotastílus*, melyet a *szárnykiképzések és rizalitok*, szabályos *tengelyrendszer* jellemeznek az alaprajzban, a *finoman képzett párkányzatok*, *páros oszlopok és pilaszterek* és *gazdag domború dísz a homlokzaton*, *meredek manzard tetők és lucarnák (tetőablakok)*, *pavillonszerű tornyok* pedig a befejezésben. A párisi *Louvre* (1548) *Pierre*

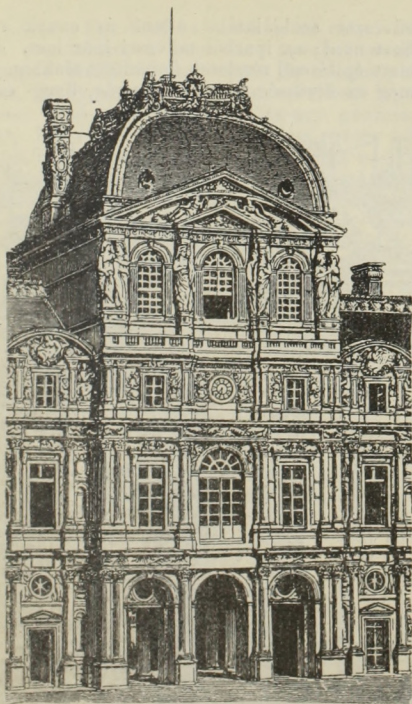
Lescottól a többi francia paloták mintaképe (l. 110. ábrát), melyek közül a párisi *Hôtel de Ville* (1533), a már némileg barokk ízlésű *Tuileriadk Philibert de l'Ormetól*, a *Palais des Luxembourg* (Rubens festményciklusával) *Salomon de Brossetól*.

Spanyolországban a renaissance formák nem csak gót, hanem más elemekkel is vegyülnek; az eredmény: igen graciózus részletek és csodás gazdag kiképzések, elegáns tartás, festői hatás, varázsszerű hatás. Joggal nevezik e stílust *platereszk* (aranymives) stílusnak, mert főleg a kolostorok és paloták *udvarai* egy az Alhambra idejére emlékeztető fényt és díszet mutatnak. A *Quadalaxarai del Infuntado* palota renaissance, gót és más elemek mesészerű vegyüléke; czakkos ívek dór oszlopokon nyugszanak, mely oszlopok fenn sokszorosan tekerődznek és azonkívül gót fialékkal vannak koronázva. A XVI. század közepét bizonyos egyszerűség és nemesség jellemzi (*Toledo*i székesegyház), míg végül tiszta, de kissé nehézkes klasszikus áll be (*Escorial kolostor* 1563—1584).

Angliában csak a XVII. században tud a renaissance gyökeret verni; a szívós ragaszkodás a gót formákhoz és az új elemek együtt az u. n. **Erzsébet stílust** eredményezték, a melynél a csúcsívet nem ritkán pilaszterek támasztják: a túlnyomó elem a gót marad.

Belgiumban, Hollandiában és egyáltalán északon a német felfogás az uralkodó. Itt is eleinte gót elemek az uralkodók (*Lüttichi St. Jaques templom*), de a későbbi *antwerpeni, genti, amsterdami városházakat* szigorú klasszikusság jellemzi.

Magyarországon I. Mátyás király a XV. század második felében honosította meg a renaissancot; olasz művészek (köztük da Majano is) szebbnél szebb épületeket emeltek, ezekből azomban mi sem maradt ránk. Csupán Felső-Magyarországon tartott meg a sors nekünk néhány emléket, melyek bizonyítják, hogy nálunk is meg lett volna a jó talaj e művészet nemzeti alapon való kifejlődéséhez, de a kétségbe ejtő politikai viszonyok, melyek a mohácsi vészt követték, megakadályozták azt. Nevezetes a *Bakócz Tamás* biboros érsek esztergomi *kápolnája*, mely az olasz ízlés remek munkája, a *bártfai városháza*, mint a csúcsíves és olasz renaissance elemek vegyüléke, a

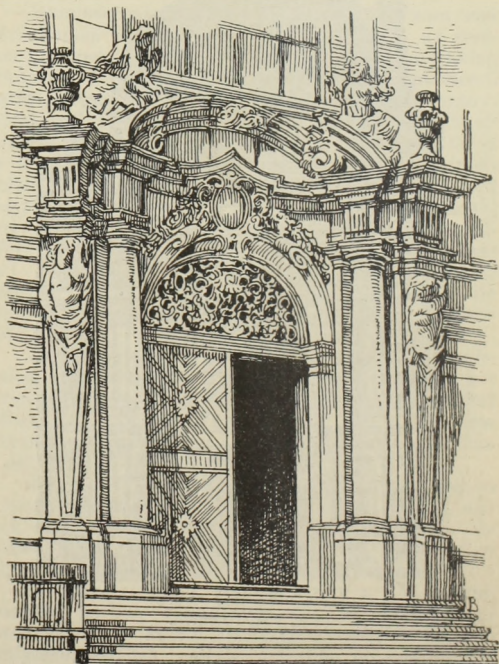

110. Párisi Louvre.

budapesti belvárosi templom két postoforiuma, sárospataki várkastély, különösen annak Perényi-terme, továbbá olasz, attikás magánházak, mint a Thurzóházak, Lőcsén, az eperjesi és késmárki házak, melyek mindegyikétől bizonyos érdekesség el nem vitatható.

Már az építészet belső berendezésénél kiemeltük az iparművészetnek a renaissance idejében való hatalmas föllendülését, különösen Németországban. A legnagyobb művészek Dürer és Holbein, nem átalják az

iparművészet szolgálatába állani és ennek nemes formákat adni; az iparból művészi ipar lesz. Az ismertetett építészeti részletek finomított alakban jelennek meg az ötvösség, agyagművesség, üveg- és bőr-

111. Barokk díszkapú.

technika, a fonó-szövőipar, a fafaragás stb. termékein. A könyvnyomdászat, a fa- és rézmetszet, az olajfestés feltalálása által a *képzőművészet* is egészen új működési teret nyert, mert eddig ez egészen az építészeti szolgálatában állott; most felszabadul és saját

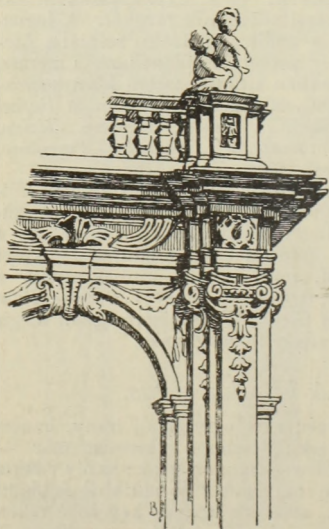
utját követi. Egyrészt az antik ideál után való törekvés s másrészt a természet tanulmányozása a renaissance festőit és szobrászait oly magas polcra állította, hogy az ő műveik a művészet legszebb alkotásai közé számíttatnak. Egy-egy geniusz fel fogását, izlését a tanítványok egész serege követi, folytatja és tovább képzi, egy-egy mester nagy *iskolákat* létesít. Eleinte még a kereszténység igényei irányítják a művészetet, de a XVI. században már a *jelen, az élet* képezi alkotásaik tárgyát. A legnagyobb művészek: a tudós, sokoldalú, zseniális *Leonardo da Vinci*, (Úr vacsorája Milanóban), a mérész, eszmékben és formákban kifogyhatatlan *Michelangelo*, (Sixtinai mennyezet), a rendkívülien finom *Rafael* (Loggiák, Madonnák), a színek mestere *Tizian*, *Correggio*, a szobrászatban *Donatello*, *Verrochio*, *Michelangelo* (Mózes), *Sansovino*.

Németországban a már megemlített *Dürer*, *Holbein* és *Kranach* fejtettek ki gazdag fantázia és művészi elvhűség mellett lankadatlan tevékenységet; a szobrászatban az olaszszal összehasonlítható tökélyt nem tudtak elérni, mire már a kitűnő anyag, a márvány hiányzott; egy *Adam Kraft*, *Veit Stoss*, *Peter Fischer* és egy *Jean Goujon* Franciaországban mégis halhatatlan nevet vívott ki magának.

15. A barokk stílus.

Ez tulajdonképen nem egészen új irány, hanem a renaissance-nak kifejlesztése, mint azt már — Michelangelóról szólva — hangoztattuk; az oly világos és tiszta szabályok, milyeneket az antikból fejlődött renaissance előírt, amelyek még a kevésbbé tehetséges művészeknek is lehetővé tették nagyobb szerűt alkotni, a lángeszű, teremtő erők számára csakhamar alkalmatlanokká váltak. Számukra a reformáció leküzdésére alakult *Jézus-társaság* és az annak nyomán keletkező nagyobb vallási kultusz Olaszországban új alkalmas működési teret teremtett. Minél nagyobb szabásúvá, impozánsabbá akarván tenni a katolikus egyház tekintélyét, a *templomokat is gazdagabbakká, különösen azok belsejét ünnepélyesebbé kellett tervezni*; és e követelmény előre meghatározta a renaissance stílus továbbfejlődésének útját, de egyszersmind határait és végét is.

Minthogy a név, *barocco*, portugál nyelven eltorzított, elnyújtott hosszukás gömbölyű gyöngyöt jelent, barokk stílus alatt rendszerint a formák túlhajtását, túlhalmozását értik, mi azonban nem felel meg egészen a valóságnak, mert a barokk is teljesen egészséges izlés, nagyszerű munkákat létesített az építő és díszítő művészet terén; a nagyon gyakori túlhajtás a díszítésben azonban természetesen általában diszkreditbe hozta.

112. Pillér a dresdener Zwingerről.

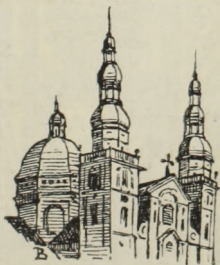
Az olasz jezsuita templom a kiinduló pont, benne összpontosítvák az új igények, benne látjuk azok teljes kielégítését.

Nagy, imponáló megjelenés, gazdag díszes belső kiképzés az ismerető jelek. Az alaprajzrendesen a meghosszabbított főhajós görög kereszt. A homlokzat most egy többemeletű antik templomé-

hoz hasonlít, melynek oszloprendjeit pilaszterek — többnyire kapcsoltak — helyettesítik (l. 111.

ábrát); az oszloprendek sorrendjét mindenkor a régi római szokás írja elő; a korynthusi pilasztert gyakran *karyatid és herma* helyettesíti; a *jón oszlopfők* alacsonyok és nyomottak, volutái nehézkesek, *belőlük az oszlop nyakára lecsüngő virágok fakadnak* (l. 112. ábrát); nagyon jellegzetes, hogy a főpárkány inkább az alsó emeleten van, a főorom pedig a második emeletig megy föl; a főpárkány nemsokára megszűnik vízszintes lenni, szakadozott lesz, amennyiben az ablak

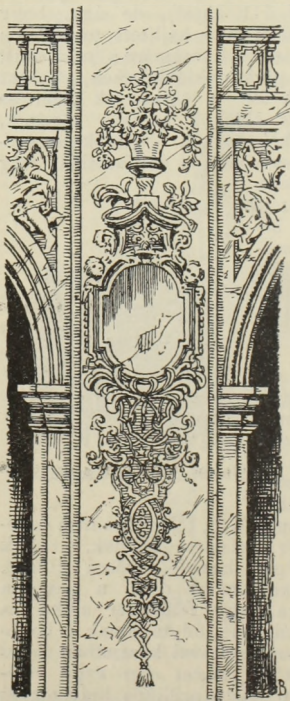
és fülkemélyedéseknek kitér; később fölveszi ugyan-
 azt a *hajlított, lendületes vonalat*, mely az ablakok
 és kapuk oromzatain is látható; a *kapuknál* az osz-
 lopokat és pilléreket *ferdén* állítják föl, *gazdag koro-
 názást* adnak nekik, (l. 111. ábrát), de úgy, hogy
 a koronázó párkány felett levő hajlított tetőzetet a
 közepén megszakítják *szobrok* számára; mindenütt
 fülkékben, sarkokban, párkánykiöbítésekben, vázákat
 és szobrokat állítanak fel. A párkányok kiöbítése
 különösen a kapuk és ablakok sarkain történik,
 miáltal az u. n. *fülek* keletkeznek. Nemsokára egé-
 szen eltűnik a vízszintes vonal az építészetből, még
 az alaprajzban is csupa
 befelé és kifelé hajlított
 görbét látunk; a késői ba-
 rokk templomban megszű-
 nik a szigorúbb compositió
 és minden — az egyenes
 és vízszintes hiányában —
 egymásba tekerődni, tán-
 torogni látszik.

113. Barokk templomtornyok.

A templom *belseje* va-
 lóban fényesebb már nem
 lehetne, szinte egy monu-
 mentális díszítő stílus dia-
 dalát látjuk benne. Az
oszlopok és pillérek részint
 jóniak, részint korynthu-
 siak, de vegyesek, composita is, többnyire nem egye-
 dül, hanem *többszörös számban* állanak, rajtuk
 nyugszik a falakon végig huzódó, erősen kiugró,
igen gazdag karnapárkányzat és fríz; a templom
 boltja rendszeren donga vagy félhenger alakú; a
 pillérek a párkányon túl ismét folytatódnak a bolto-
 zaton és ott a templom hosszával keresztben *íveket*
 képeznek; az ívek közé *casetta dísz* vagy *fres-
 cok* jöttek; a négyzet felett briliáns kidolgozású
kupola emelkedik, melyet egy laternán álló kis
 kupolácska zár, kívül pedig a keleti gazdagságra
 emlékeztető, festői *bádogsírok* (l. 113. ábrát) tetőzi a
 tornyot. Balkonszerű, lendületes vonalakban kiugró
emporiumok kidudorodó korláttal, *tüldíszített oltárok*
 szintén *hajlított vonalú párkányzattal* nagyon élénk-
 teszik a falakat; az élénkítéshez még hozzá járulnak
 az egyéb, gazdagon alkalmazott szobrászati díszek,

mint kissé nehézkes *cartouche*-ok (*dudorodó voluták-ból képezett feliratoknak való keretek*), húsos levél és gyümölcsfüzére, kagylók, fülkék az oltárok fölött,

114. Francia barokkdiszítvány
(Berain-féle szalagékitmény).

földomború felhőzet között levő *napglóriák*, *felhőkön álló angyalszobrok* *pozsgás arcokkal és repülő ruharedőzettel* (l. 115. ábrát.) végül a sokféle színű márványok (*incrustáció*), a fehér stucco és sok aranyozás, *falfestmények és oltárképek* szinte fokozhatatlanná teszik a pompát.

Áttérve a részletekre mindenütt túlélénkséget, gyakran nyugtalanságot, formák felhalmozását és amellettnéhézkességet találunk. Szerfelett sok a *hosszúka voluta*, melynek belseje, a *szeme*, *kifelé csavarodik*; az *ékitménynek* általában *csavarodó*, *tekerődő* jellege van; nagyobb ürességeket *rácsos* és *hálószerű mintával* töltöttek ki, mi a későbbi *rococo* stilusnál még gyakoribb; az oszlop tövét gyakran *csa-*

varodással, máskor *rusticával* látják el; a *faragást* nagyon kedvelik, mert annál szinte határ nélkül alkalmazhatták az ékitményt. *A butor itt is mintegy másolata a kőarchitektúrának* (l. 116. ábrát).

Legjelesebb mesterei az olasz barokkstilusnak *Maderna, Bernini és Borromini* (1600—1660).

A XVII. század mázodik felében a politika, tudomány és művészet súlypontja átmegy **Franciaországba**; az eddigi közizlésből, köztevékenységből ott *udvari stílus* fejlődik, mely az egyes uralkodók után *Louis quatorze* (barokk), *Louis quinze* (rococo), és *Louis seize* (németben zopfstílus) lőn elnevezve.

XIV. *Lajos* alatt az olasz barokk kivetkőzött nehézkességéből, túlterheltségéből, finommá, kecsessé lesz, még pedig nem csak a díszítményben, hanem a szerkezetben is. A mezőknek keretbe való foglalása, egyáltalán a *díszítő keret* még nagyobb alkalmazást találnak. Legjobban jellemzi a **Louis-quatorze-stílust** a *Jean Bérain* által kezdeményezett hajlított *szalagszerű síkélkítmény*, melyet a 114. ábrán mutatunk be; a hajlított vonal az alapgondolat a belső és külső építészeti kiképzésekre.

Az udvari élet természetesen megint a profán építészetet tolta előtérbe. A *versailles-i palota* (építette *Levau, Mansart és Robert de Cotte*) az egész XVIII. századbeli palotaépítkezés mintája. Az *alaprajz* mindig hosszú homlokzattal bíró négyszög vagy patkóalak; közepén a díszterem, mely a külső architektúrában is kifejezést nyer. A *görbe vonal* már az alaprajzban is szerepel a hajlított lépcsőzetnél, ovális termeknél, lekerekített sarkoknál. A tömegek úgy vannak elosztva, hogy minél *monumentálisabb külső, festői hatás és perspektíva éressék el*, ezen célból körülvezték az architektúrát *nagyszerű díszkertekkel* (francia kert), hogy mintegy folytathassák az *architektúrát a természetben is*; egyenes sövények és fasorok, kilátások romokra, vízesések, szökőkutak, barlangok és szobrok fokozták a monumentális elrendezést (Versailles, Nymphenbrunn, Sanssouci, Schönbrunn, Schwarzenberggarten Bécsben). A homlokzatnál legpompásabb a középső és a sarok risalit (kiugrás); a többi egyszerűbb. A földszinten a *rustica* helyet ma is divatos vízszintes, az épületen végig futó barázdákat mélyítették, melyek az ablakoknál és ajtóknál sugáralakban futnak be; a jón oszlopokat, hajlított ablak és ajtókoronázásokat, a plasztikus díszeket már ismertettük, itt azonban még finomabbak és könnyebbek; a szalagszerű ékítmények itt is szerepelnek.

Az oly annyira dekoratív stílus mint a barokk, legjobb működési tért természetesen a belső disztéseknel talált. Egészen újak a nagyszerű *lépcsőcsarnokok*, melyeknél fényesebbet már képzelni sem lehet. Kettős széles lépcsők, gazdag ballusztér-korlátokkal, melyeken szobrok, vázák és kandelaberek állanak, fölvezetnek a felső foyerba; ennek mennyezetét nagyszabású *frescofestmény* még magasabbba s az egész csarnokot *terjedelmesebbé* tenni látszik; a főlépcső a *diszterembe* vezet, mely a homlokzathoz hasonlóan van kiképezve; a mennyezetet megint szindús *frescofestmény* díszíti, az átmenetet hozzá pillásztereken és díszes párkányon nyugvó nagy *falhorony (voute)* képezi. Buja étkitményű cartouche-ok és mezőkeretek, bájos amorették, a *stucco étkitmény* görbéinek *végtelen kedves játéka*, mihez még az elefántcsont finomságú *halavány színek* és sok aranyozás, márvány és bronz járul, a fejedelmi pompát fokozhatatlanná teszik. A kisebb termekben a Berain-féle keretékitmény még nagyobb *terjedelmű* alkalmazásban van; a *főkeretekkel* *párhuzamosan futnak kecses belső léczek*, melyek fenn és lenn a *stuccoétkitménybe* *fotynak*; *lassan eltűnnek az egyenes vonalak*, és azokat is *többszörösen kombinált hajlított görbék helyettesítik*, míg végül az a *sajátságos, élénk keret áll elő*, mely a *rococo stílus alapeszméjét* képezte; a barokk keretet a rococótól megkülömbözteti az előbbinek *szimmetrikus elrendezése*, az *akanthus levél alkalmazása*, a *kagylónak eredeti alakjában*, *önálló, egyszeri alkalmazása* végül a renaissance formákra való emlékeztetés.

A francia barokk stílus nagymestere *Robert de Cotte*. A versaillesi palotán kívül a párisi *Palais des Invalides* (Mansarttól) és ugyancsak a *Pantheon* is (Soufflottól) kupolája miatt említendő.

Az olasz és francia barokk után ezekkel egyrangú **német barokkról** nem lehet szólni, bár itt is a zseniális *Pöppelmann a dresdeni Zwingernél* (1711—1722) a német palotaépítészetet (l. 112. ábrát) monumentalissá tette; nemkülömben kiválik *Schlüter*, ki szigorúbb klasszikusság, erőteljes alakítás és hatalmas tömegelosztás által a berlini építkezéseinek (*kir. palota*) egyéni jelleget kölcsön zött. *Fischer v. Erlach* Bécsben a *császári palotát*, a *Károlytemplomot* és a *schöubrunni kastélyt* építette.

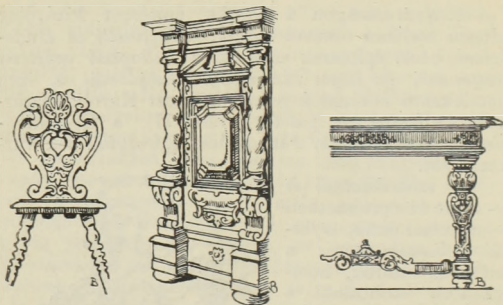
Magyarországon a barokk építészet kizárólag idegen szellemi tőkével indult; *Martinelli* és *Hildebrand* bécsi építészek emelték a *budapesti egyetemi templomot*, az *angol kisasszonyok templomát* a szép homlokzatú *rokkantok palotáját* (most *Károly kaszánya*), a *budai kir. palotát* (1748—77), a *Grassalkovicsok*, *Eszterházyak*, *Fesztetichek*, *Károlyiak* sok várkastélyát.

A szobrászatnál is — mint az építészetben — művészi érzés, a festői dekoratív hatás a cél; az oltárok, homlokzatok szobrainál a *deli testformák*, élénk, gyakran *póztolt testtartás*, *röpülő ruharedőzet*, a technikában biztos kezelés az ismertető jelek (l. 115. ábrát). Berlini alkotásaiban (a nagy választó fejedelem szobra) *Schlüter* mégis magasabb, szinte *klasszikus* művészipolcra emelkedett.

A festészetet is nagy hatás, pompa után való törekvés, *virtuoztechnika* jellemzi. Franciaország mellett, hol *Poussin M.* és *Claude Lorrain* halhatatlan nevet szereztek maguknak, *Németalföld* és *Spanyolhon* lesznek e művészet központjai; *Rubens* a kompozíció mestere, *Rembrandt* a *clairobscuré*-é, *Van Dyk* a finom rajz-é, *Velazquez* és *Murillo* a jellemzése. Hogy az iparművészet az oly fejedelmi udvaroknál, mint a francia, csodálatos virágzásnak örvendhetett, tán már a mondottakból is érthető; ugyanazt a fejlődési processzust, melyet az építészetnél láttunk, az iparművészet is átélte, a késői renaissance-tól egészen a Berain-féle szalagéktímenyig. 116. ábránk barokk bútorokat mutat be.

115. Barokk szobor.

116. Barokk bútor (német szék, olasz szekrény, francia Louis quatorze asztal).

Az egész barokkidő tehát két korszakra osztható, a bombasztikus *olaszra* (1600—1660) melyben az olasz renaissance építészeti formák festői, nehézkes, díszítő formákká válnak és a *francziára* (1680—1715), melyben a renaissance építészeti, szerkezeti formák helyét könnyű elegans ornamentáció foglalja el.

16. A rococo stílus.

XIV. Lajos után a renaissanceból maradt klasszikus elemek kezdenek egészen eltűnni, a *regenség* (1715—1723) nagy építész. *Oppenort* a Louis quatorze stíl törvényeit megtöri, a sztatikus feladatokat már csak jelzi, az erőteljes formákat könnyű, de folyékonyakkal helyettesíti; a mértani beosztást, erős tartást, lágy, laza tekervény váltja fel; ez a **stíl Regence**, melynek felismerésére 117. sz. ábránkat adjuk.

A *kagyló* még itt is eredeti, *természetes alakjában*, mint *öndálló* elem alkalmaztatik, és ez jellemző; mert amikor a kagyló az egész kacszkaringós ornamentika alapelemévé lesz, a **rococo** stílussal van dolgunk (rococo, rocaille-tól, kagyló, sziklácska, barlang).

A rococo stílus hazája — mint a Louis quatorze és Regence kifejlődéséé — természetesen *Franciaország* és itt mint fennebb mondtuk **Louis quinze** a

neve. Nem építészeti stílus ez, hanem *tisztán dekoratív*, iparművészeti, mutatja azt már az eredete is, a mennyiben egy aranyműves, *Aurèle Meissonnier* teremtette az első új alapformákat.

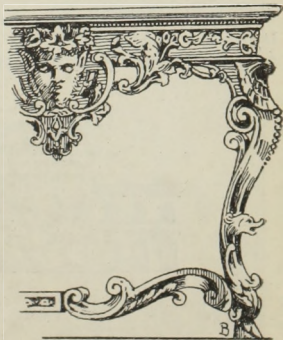
A *külső architektúra* a belső pompának ellentétéül egészen *egyszerűvé* lesz (l. 118. ábrát). A *falak* csupaszok, csak itt-ott kapuk, ablakok felett egy-egy czimernél találunk *plasztikus dísz*t; a középső épületrész *kingrik és valamivel gazdagabb*. A templomok tornyai u. n. *hagymasisakot* kapnak (különösen Dél-Németországban, Ausztriában és Magyarországon).

A pompázó barokk ékítmény kaczerkodóvá, fényűzővé, a mezők

keretezése önkényes lesz, *mágnak a keretező léczek is ékítménynyé változnak át*; az ékítmény maga sem *levél, sem szalag, hanem kagylószerű formákkal vegyest eddig ismeretlen elfuttatása a formáknak* (l. 119. ábrát). A mezők vagy *simák, vagy festett figurális és emblemes tartalmat* kap-

nak; kisebb mezők a már említett *hálószerű mintával* töltenek ki. Maga ez a tipikus *rococo ékítmény* látszólag szabálytalan, önkényes, de tényleg *következetesebb*, mint bármely más bevégzett stílusbeli. *Szimetria, ismétlés nincsen*, minden egy ragyogó művészi teremtmőerő közvetlen kifolyásának látszik. A szimmetria hiányát már maga a teremtmő Meissonnier a rococo alapelvének mondta, mindamellett a francziák még *szimmetrikusak* maradtak; a németek azonban megelégedtek bizonyos tömeg-egyensúlyozással.

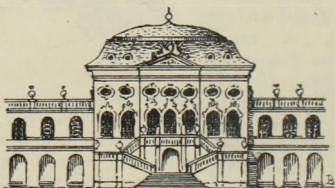
A *díszterem* rendesen két emeletet vesz igénybe; az ablakok a padozatig érnek le; oszlopok csak itt vannak, a kisebb szobákban nincsenek; a párkányok eltűnnek, a keretezésbe mennek át; *fal és mennyezet egybeolvadni látszanak*, maga az egybeolva-

117. Stíl Regence asztal.

dás, a *voute*, friz-szerű kiképzést kap, cartouche-okkal amoretekkel, médaillonokkal, emblemekkel (l. 119. ábrát). A plafond közepét hálószerű ékitmény képezi, melynek ágai bemennek a *voute*-nak stuccójába, miáltal még a mennyezet is be van vonva az egész keret-ékitménybe. Minden élénk, *szinte elröpülő, minden ragyog a vakító fehértől a csillogó aranyig*, mihez még a gyakran szubtilisszinű természethűen festett virágdísz járul. S még is az általános hatás, az összbenyomás aránylag nyugodt és előkelő.

Az egész stílus *dekoratív* lévén, a szobrászat, festészet és az iparművészet minden ága ilyen jellegű. A *szobrok* olyanok, mint a barokk időben, és gyakran aranyozottak; a kisebbek porcellánból

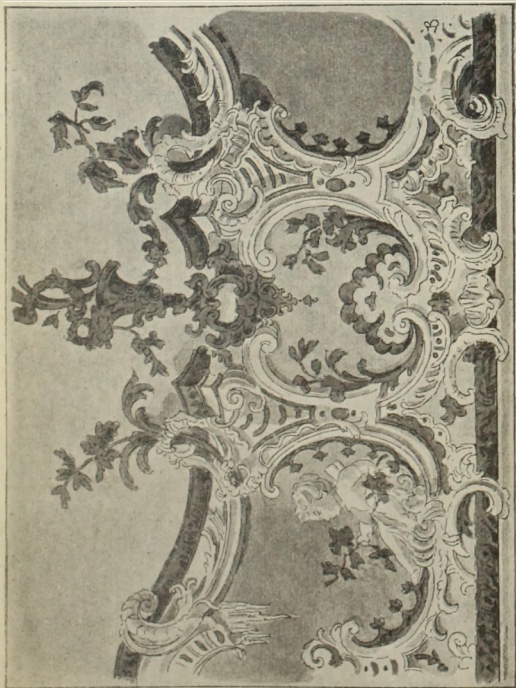

118. Rococo palota.

valók, festettek; a tartás pózolt, a tagok, különösen az ujjak kitekertek, de mégis minden festői és gracioszus. A festészet tisztán díszítő, tárgyai az akkori előkelőség élete. (*Watteau, Boucher, Veneziában Tiepolo*). Rendkívül raffinált eljárás a festészet és plasztika egybekapcsolása, midőn a festményen egyes alakok, az alakok egyes részei féldomborúan állíttatnak elő. (Budapesti vigszinház plafondja).

A most föltalált porcellán kitünő anyaga lesz a rococo stílusnak, nemkülömben a gobelin-szövés és himzés; hasonlóan hálás anyag az arany és ezüstmivesség. A bútorozatban is kiválóan érvényesül a rococo stílus; mily bájos egy kis rococo szalon az ő karcsú butoraival (l. 120. ábrát), fiókos commode-jaival, temérdek csecsebecsével telt üvegszekrényeivel, rózsás tapétaival és hajporos alakjaival! Virtuozitásig vitte e stílusban a vasmivesség is, szinte hihetetlen, mily könnyen tudták az ő tekervényes ékitményüket még a kemény vasra is alkalmazni.

A rococo stílus mestere *Franciaországban* (1725—1750) a már említett *Rob. de Cotte-on* és *Meissonir-en* kívül még *Boffrand*, ki a párisi *Hotel Soubise*-ben (most nemzeti archivum) az érett rococo egyik leg-

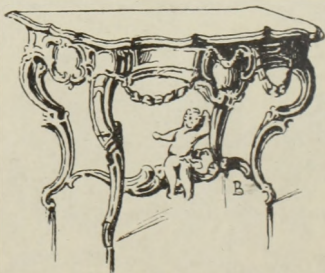
119. Rococo mennyezet részlet.

remekbbr példáját teremtette. *Németországban* a már említett *Nymphenburgi* kastély *Cuvillies-től*, a *Sanssouci-i* kastély *Knobelsdorff-tól*, a *bruchsali* hercegprimási palota és a nagyszerű *würzburgi* fejedelmi palota *Balthazar Neumanntól* e kor (1725—1770) nagy alkotásai.

17. A Louis seize (Zopf) stilus.

A rococo stilus már nem lévén fokozható, vissza kellett térni az egyszerűhez; új szellem, új hatalmas eszmék hiányában egészséges irány nem képződhetett; az épen kiásott pompejii és herkulanumi emlékek az antikhoz való közeledést, az antikkal való kaczerkodást idézték elő.

A homlokzat megint egyenes, vízszintes párkányzatot kap, minden kiöbítés szorgos megkerülésével, az oszlopok — rendesen jóniaiak — és pillérek szabadon állanak; gyakori a triglyph alkalmazása; a koronázó

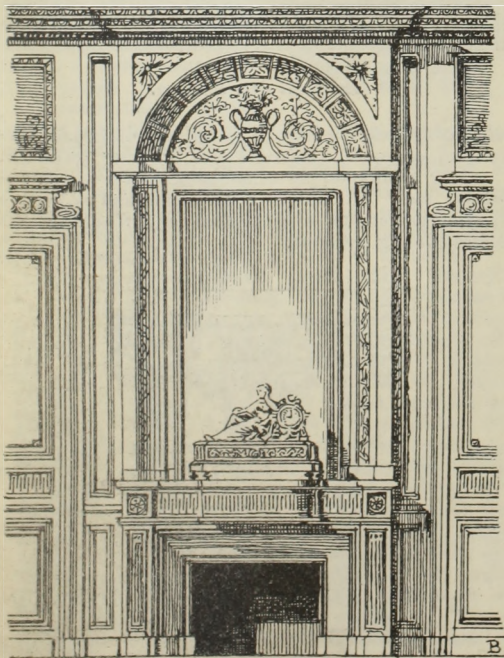
120. Rococo asztal.

voluták, a fülkék eltűnnek; a hol van voluta, máanderszerűen tekerődzik.

A belső elrendezés is feltűnően egyszerűvé lesz; a mezőkeretezés megmarad, de egyenes vonalúvá, antik-szerűvé, szimetrikussá lesz (l. 121. ábrát). A cartouche-ok eltűnnek, helyettök kör vagy ovális medaillonok lépnek föl szegényes ornamentációval. A mezőket amorettek, címerek, sisakok, vázák, emblemek, csendéletek stb. díszítik. Az oszlopfők antikizálóak.

Az ékitmény főeleme a naturalisztikus pálma és rózsza, rendesen füzér- vagy csokoralakban, azonkívül a római-korynthusira emlékeztető akanthus levél (l. 122. ábrát), babér, borostyán, szőlőlevél, állatok, vázák stb. De legjelembetesebb — főleg a plasztikus disznél — a hajfonatszerű koszorú, melylyel mindenütt találkozunk (l. 126. ábrát). Törött oszlo-

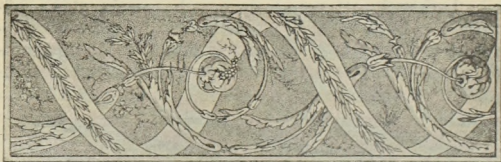
pok, befátyolozott urnák és egyéb *szentimentális* jelvények a buja rococo életet követő *érzőleges lelkivilágot* árulják el. A *butorzat* is olyan, mint az architektura — *antikizáló*; a visszatérés a szerkezeti, szta-

121. Lous seize-féle belső dekoráció.

tikai elvhez némileg *emlékeztet a renaissancera* (l. 123. ábrát).

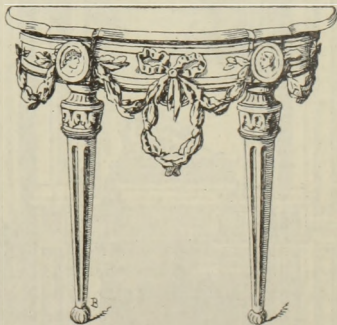
Németországban e stílus lassabban terjed és nem egységesen, a XVIII. század vége felé egészen gondolatszegénnyé, lapossá lesz; az építészetet egyrészt

122. Louis seize ékitmény.

túlczikornyásság, a barokk és rococo elfajulása, (tekerődő oszlopok), másrészt üres merevség jellemzik.

Még említendő az ornamentikában a *khinai* befolyás, mely különösen a porcellánban a rococo kagylóornamentika elfajulásával együtt egészen az izléstelenségig vezetett.

123. Louis seize azztal.

18. Az empire stílus.

Midőn a rémuralom bukása után az új Caesar, *Napoleon*, Franciaországot, az államot és társadalmat, a római minta után világuralomra akarta juttatni, szinte egészen megfelelő volt neki az újonnan keletkező antikizáló művészi irány, melyről az imént szövegtünk; csak természetesnek kell tartanunk, hogy

valamint az a politikában történt, itt is a római min-tának szinte szolgalelkű imi-tatiója lett az eredmény; a *l'arc de Caroussel* a ró-mai Septimius Severus dia-dalivének, a *Vendôme-szo-bor* a Troján-oszlopnak, a tőz-sde a római templom-nak kópiája.

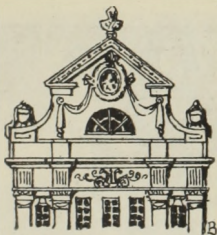
Lassan mégis új ala-kitások is történnek, a mennyiben az antik for-mákon keveset változtattak, azokat kombinálták, de

sokszor összefüggéstelenül összehalmozták, hogy egy új *elegáns fejedelmi stílushoz jussanak*, mely az egész világnak imponáljon. Mély gondolat, tartalom, szer-kezet, teljesen távol állott e kortól és stílusától.

Az *empire-architektúra* (1800—1820) ismertető jelei a *merevség, szögletesség*; mindenre a kemény *dór* formákat látjuk rákény-szerítve; a kapu előtt *dór oszlopos elő-csarnok* van orommal; *ajtók és ablakok keskenyek*, magasak, béleletük felfelé ifjodik; az oromzat magas, közepén be-huzva (l. 124. ábrát) alatta attika. Fi-gurális és ornamentális dísz kevés van, csupán triglyphek, obeliszkok, vázák, rosettek és *mereven csüngő babérkoszorúk*. Hogy mennyire fajult el az antik for-mák applikálása, abból is látszik, hogy egészen *hamisan* használták azokat, így a triglyphekot konzolnak, a *dór oszlo-pokat* korlátbábnak, a *mäandert* és *fáklyát* butorlábnak vették.

A *belső* termék diszítésénél szintén csak az *elegáns* megjelenésre fektették a súlyt; *minden fehér, vagy széles ara-nyozású*. A pompejii festmények, me-lyeket szintén átvettek, nyomottaknak látszanak az új szegényes környezetben.

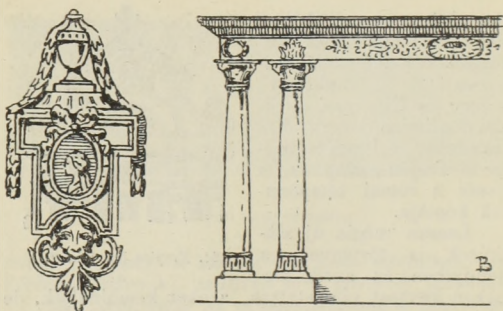
Az *ornamentáció*, amíg a Louis seize keretben mozog, bír még némi üdeséggel, de csakhamar megmerevedik, elhal. Hadi jelvények, remniszczenziák

124. Empire homlokzat.

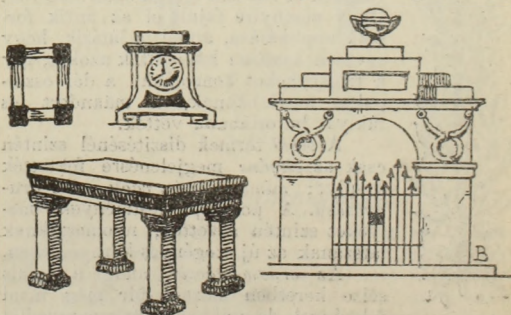

125. Empire ékitmény.

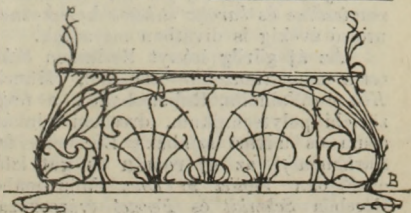
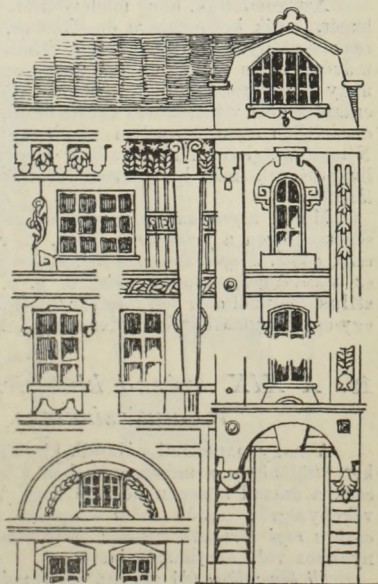
126. Empire bútor.

az egiptomi és egyéb hadjáratokra, római rosettek, keresztbe tett fáklyák, a sas, mäanderszerű volutás vázák, lefátyolozott urnák, szfinxek, kosfejek, babérkoszorúk és liliomguirlandeok, arczképmedaillonok az ékitményelemek; minden többnyire aranyban vagy bronzban; ezekhez még némi naturalisztikus levél vagy virágkoszorú (l. 125. ábrát) palmetta, lotosz és akanthus jó. A *bútor* (l. 126. ábrát) is olyan mint az architektúra, merev és szegényes; az asztalláb négyszögletes pillér, vagy *jón oszlop*, *aranyozott fövel és lábbal*; minden bútor egyszerű, *síma*, fényezett mahagoni fából

127. A 20–40-es évekből való bútor és kapu.

való, feketére, néha fehérre fényezve. Közelmult időben az empire stílus nagyon uralta butoriparunkat, de némileg finomítottabb, tagoltabb, mint egy kidolgozottabb alakban; sőt ezen időbeli empire butorstílus a modern iparművészetnek felvirágzására az első lökést adta, belőle fejlődött a mai új iparművészeti stílusunk, mint azt a „modern stílus” című fejezetünkben még tárgyalnifogjuk. Gyakori e stílusban az aranyhímzés és bronzdísz; az előbbi rendszeren sűrű, tömött ornamentációt mutat, mi az aranyhímzés technikájának teljesen meg is felel; a bronzdísz

128. Modern építészeti részletek.

nem organikus, csak rá van helyezve; e bronzoknak technikája az egyedüli művészi az egész stílusban. A képeretek oválisak, fön­n mindig a tipikus szalag csokorral; elmaradhatatlan butordarabok az alabástrom oszlopokon nyugvó állóórák, szegényes fri­zükkel és szomorkodó geniuszaikkal.

Azt gondolták, hogy felelevenítették az antik szel­lemet, antik kothurnusra emelkedtek, pedig minden csak szegényes utánzás, hamis felhasználás maradt, művészi érzés nélkül való hatásvadászat, amint az a nagy imperatornak kellett. Napoleon ez empire vagy császárstílust világstílussá akarta tenni, de csak a belső díszítésben és a butorban akadtak utánzók, főké­p Németországban. Az előkelőség meg nem tagadható ily butortól, még ha egészen szerény környezetben látjuk is.

Midőn azomban az egyszerűséget és disztelen­séget egészen a *primitívig* vitték, úgy hogy minden csak *gömb, henger, lemez, hasáb, piramis* és *koczká* lett, ez a *szerénységnek netovábbja* az u. n. **biedermeier-stílus**, melyből még sok magyar családban is találunk egy-egy megmaradt butordarabot (l. 127. ábrát).

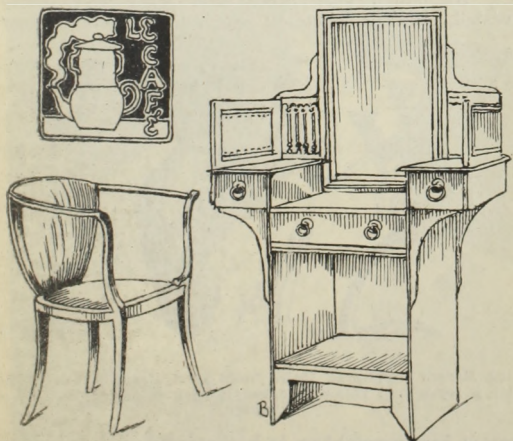
19. A XIX. század klassziczizmusa és romanticizizmusa.

A nagy napoleoni háborúk kimerítették a népe­ket, különösen a művészi életben állott be pangás; csak a század közepén pezsdül megint nagyobb te­vékenységre; *újabb stílus azomban nem keletkezik, csak a régi történeti stílusok ismétlődnek az új igé­nyekhez való alkalmazkodással.*

Új klasszikus (új görög), új román, új gót és új renaissance és barokk stílusok keletkeznek, melyek az utolsó évekig is divatban maradtak.

Az **új görög** irányt Berlinben Schinkel honosi­totta meg (muzeum, színház), Münchenben Otto Klenze (Walhalla, Ruhmeshalle), a nagy Semper (a zürichi polytechnikum, dresdeni színház, bécsi mu­zeum és udvari színház), Bécsben Hansen (Börse, Parlament); az **új román és gót** izlést Francia­országban Viollet le Duc, Münchenben Gärtner, Bécsben Schmidt és Ferstel (városháza, fogadalmi templom). **Új renaissance** izlésű a párisi opera stb.

A szobrászat és festészet az új klassziczizmusnak oly nagy lendületét köszöni, hogy hatását szinte még ma is érezzük. *Canova, Danecker, Thorwaldsen, Schadow, Rauch* nemcsak koruk, hanem az emberiség nagy művészei; műveik nem csupán antikizálók, hanem önálló nagy becsűek. A tisztán dekoratív, pózolt, modoros irány, mely a barokk idő óta mind a szobrászatban, mind a festészetben uralkodott, annyira lejárt a magát, szinte undort keltett, hogy

129. Modern angol bútor.

lehetővé tette a festészetnek új tartalmat fölvennie; az első kísérletek (*A. Mengs, Angelika Kauffmann*) még tisztán antikizálók, de egy *David* (Franciaország), *Overbeck, Schadow, Cornelius, Schrandolph*, nálunk *Markó*, művei önálló, öntudatos szándékokra vallanak s a mai művészi élet előmunkálatának tekinthetők.

Magyarországban az új klasszikus építkezésnek némi *empíreszerű* jellegök van (a régi nemzeti színház, Múzeum, Lloyd épület *Polláktól*), új görög stílusban épült az új műcsarnok (*Schikédanztól*), új román stílű a főthi templom (*Ybl-től*), a ferenczvárosi

templom (*Steindl-tól*), új gót az új országház (ugyan-
csak *Steindl-tól*), új olasz renaissance stílú az Aka-
demia (a porosz *Schlüter-től*), a várbazár, a lipót-
városi templom, az opera, a margitszigeti fürdőház
(*Ybl-től*), a kuria, a mintarajziskola, a régi műcsarnok
(*Hauszmann-tól*), a czeplédi ref. templom (*Hild-től*) stb.

20. A modern stílus.

Angliában keletkezett azon igazi angol törek-
vésből, mindent lehetőleg *célszerűen* előállítani, hogy

130. Modern dísz tárgyak (balra belga gyertyatartó Fernandubois-
tól, közepén svéd váza a Rörestrandtól, jobbra német pohár Köp-
pingtől).

minél kényelmesebben és hathatósabban lehessen a
tárgyat használni és élvezni. Minden ráhelyezett, rá-
festett ékítmény nélkül, a szerkezetben, annak kiemelé-
sében leledző díszszel, a szükségből erényt csinálni, ez
a modern stílus nagyon is helyes jelszava. Az anyag-
nak érvényesülése, az anyagban rejlő szépség kifejezésre
juttatása, az anyaghoz kötött technika megnehamisítása
a jelen művészeti törekvések végcélja.

Egy még csak keletkező, forrongásban levő mű-
vészi irányról lévén szó, megállapodott jellemvoná-
sokat nem sorolhatunk fel, legkevesbé az építészetnél,
mely még csak egészen a kezdet kezdeténél tart,
még csak tapogatózik, keresi az új rendszerét,
melyet a *célszerűség, kényelem, anyag* — főleg a
vas! — irányít (l. 128. ábrát).

131. Modern festmény.

Sokkal előrehaladottabb az *iparművészet*, mely-
 nél már majdnem megállapodott elvekről és irányról
 lehet szó. A czélszerű, elegáns angol és amerikai
 bútorok egész forradalmat idéztek elő a kontinens
 megfelelő iparágaiban. Mig Angliában a czélszerű-

séghez *empire*, *gót*, *japán* és egyéb *keleti* befolyás járult, a kontinensen az egyes nemzetek ősi hagyományos diszitő formáikat igyekeznek felhasználni és az új irányba mintegy beolvasztva *nemzeti stílust* teremteni; különösen kiválnak az északi népek, a hollandiak és belgák (*Van der Velde*), a germánok, skandinávok, és — hacsak még szerényen is — mi magyarok is. A butoroknak egész sereg új neme keletkezik a legkülönbélebb mai igényeknek megfelelő rendeltetésekkel (l. 129. ábrát). Az angol vagy amerikai bambusznádból való székek, a modern székek kiinduló pontja lett. Bemutatunk butort, új edényt (l. 129. és 130. ábrát), melynél már nincsen ráhelyezett dísz, hanem a dísz már benne van az anyagban

132. Magyar stíliú diszitmény.

(*Tiffany*), egy új *Köpping*-féle poharat, mely teljesen megfelel az üvegfúvás technikájának.

A modern ornamentáció jellemvonása a *síkban* való *kiképzés* vagyis *dekoratív hatása*, mert így legkevésbé alterálja azt az anyagot, formát, melyet díszít, hanem ellenkezőleg érvényre juttatja azt. Az *árnyékolás hiánya*, a *perspektíva egyszerűsítése*, a *színek ki nem egyenlítése*, csupán *kontúrozás által való complimentőrozása*, a *kulisszaszerű rajz és szín az ismertető jelek* (l. 129. és 131. ábrákat; mindenben *antikra emlékeztető egyszerűség, naivság, gyakran bizarrság*. Az ékitmény főeleme a kerti és mezei virágok és növények, egészben, amint van, gyökerestől, gyakran szimbolikus célzattal Angliában a tulipán és iris, Franciaországban a liliom és rózsa, Németországban a napraforgó. Nagy szerepet játszik az új ornamentációban a fa gyökereivel és gyümölcseivel, és az emberi alak és arc, de mint ilyen alárendelve a tendenzia kifejezésének.

21. Magyar stilus.

Csak *népies, diszitő* stilusról lehet szó, mert meg kell ugyan különböztetni népies és uri stilust, de az utóbbi tulajdonképen kevesebb nemzeti vonással bír és csupán abból állott, hogy az *idegen divatnak* magyar asszonyaink — főleg himzésekről lévén szó — bizonyos a népies stilusból vett formákat kölcsönöztek.

A XVI. századon túl nem tudjuk ugyan diszitő modorunk lételet kimutatni, mindazonáltal támaszkodva a pogány sirleleteinkre, bátran feltehetjük,

133. Magyar bunda diszitmény.

hogy a népnél volt nemzeti műipar. A kereszténység behozatalával jött idegen áramlat megsemmisített minden a pogánykorból maradt szokást, közfelfogást, izlést, és úgy látszik a XVI. századbéli magyarjaink is inkább a pogány maradékokból merítettek, mint a hagyományos szokásaikból, iparukból. A pogány sirleletek rózsaboglárairól ítélve a rózsza lehetett a legrégibb magyar ékitményi elem. Hogy nagyon sok a keleti, különösen persa elem az ősi ornamentácziókban, csak természetes, ha meggondoljuk, hogy mennyi néppel érintkeztek ősapáink, míg mai hazájokat elfoglalták.

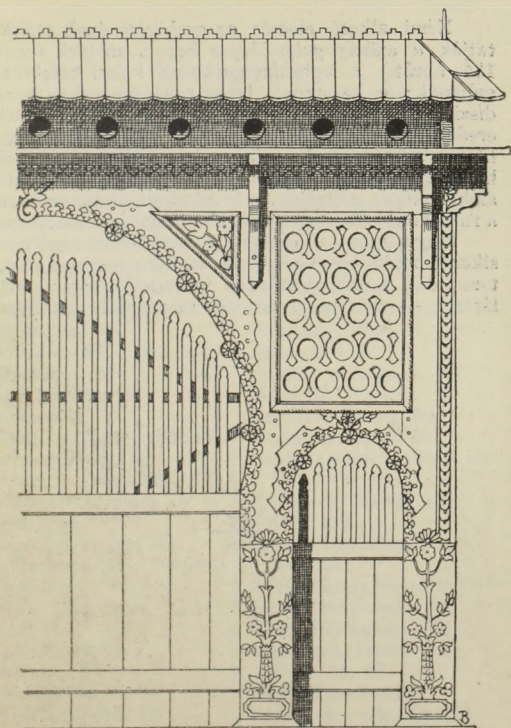
Persa és indiai rokonságra vall, hogy diszitő stilünk főeleme a *virág*; levél, állat, váza nálunk ritkább; *román befolyást* árul el a kivarrott subákon, czifra szűrőkön, fokos nyeleken, ágyvégeken egy-

aránt előforduló körfonat, hullámvonal, zig-zag, sakk-tábla, dült négyszögű ruta (*Raute*), mértani diszek; *renaissance* befolyásra vall a festett mennyezeteink és butoraink tömegbeosztása, a diszitmény elrendezése, de főleg a száraznak meztelensége, megnem-szakitottsága, indaszerű hajlása (úri stílus).

A magyar ékitmény *sűrűn* kitölti az egész rendelkezésre álló teret (l. 133. ábrát), vagy pusztán hagy egyes tereket; ezáltal gyakran túltömöttség, nehézkesség áll elő; de azért a virágok elhelyezésében mindig van *egyensúly*, tervszerűség; a levél csak kitöltésre használtatik (l. 132. ábrát).

A virágok mindig stilizáltak, naturalisztikusságról szó sincsen; *a szimmetria sohasem hiányzik*. Leggyakoribb a rózsza, a szegfű, búzavirág, cyanus és tulipán (XVI. század), azután a napraforgó, őszi rózsza és más fészkes virág (XVII. század), a fehér és tüzes liliom, a kék liliom, az erdei liliom, a gyöngyvirág, az ökörszem-aranyvirág, a nárczis, ibolya és nefelejts (XVIII. század), az újabbak valamivel naturalisztikusabbak.

A stilizásnál mind a három állás előfordul, a távlati, az egészen szemben és az oldalt levő; az elrendezés vagy szalagszerű, vagy csokorszerű; vagy sarokszerű és szalagszerű, vagy van sarok, szalag és középső csokrok, vagy egymás mellé tett csokrok, melyek a szalagból kinőnek, némelykor még félkerülék félével keretelve, miáltal csipkeszerű kinézést kap az illető hímzés, mert nagyrészt hímzésekről van szó a magyar ornamentációban. A szalagékitmény vezető vonala rendesen hullámvonal, még pedig nem merev, hanem levelekkel és virágokkal, sőt csokrokkal elpengetett lágy vonal (l. 132. ábrát). Gyakori az önálló csigavonalú szárral bíró csokor, melyet a magyar stíl apostola *Huszka*, virágtőnek nevez; még egy új, sajátos állást találunk a bútorokon, midőn a csokor a külső forma egyik bevágásából nő ki. Butoraink túlnyomólag a barokk és rococo idők alapformáit, a sokféleképen formált szívalakot mutatják; a bútorokon a festett dísz nagyon tömött. A színeink általában ríktóak, primárek; tört szín ritkább; leggyakoribb a piros, kék, sárga, zöld, arany, ezüst, fekete, barna és lila; a piros nagyon sok változatban fordul elő; leggyakoribb színösszetételek: piros, arany, vagy ezüst; piros, sárga; kék, sárga; zöld, sárga; piros, zöld, arany; piros, kék,

134. Székely galambbúgos kapú.

zöld; piros, kék, zöld, sárga vagy arany; a cserépedényeken: zöld, kék, sárga, barna, ritkán lila; a festett butorokon kék alappal: zöld, piros, sárga, fehér; barna alapon: piros, sárga, kék, zöld és fehér. Festett butorokon jellemző, hogy a színes alaptól elválasztandó színes alakuk konturja sötét alapon inkább sárga, mint fehér; egész világos alapon azomban a fekete kontúr vonal is szokásos.

Némi alkotó elemét az *architekturának* szolgálatják a *székely galambugos kapuk*, melyek ívei (l. 134. ábrát.) a leghatározottabban keleti befolyásra vallanak; e kapuknak lapos relief-modorban kivitt díszítései fehér, piros, kék és zöld színnel voltak eredetileg befestve, míg az áttört díszítések színét a háttér adta meg. Kapuink mértani díszei a félkörű homorú és lapos véső által képezhető legegyszerűbb alakok képét mutatják, míg növényi díszei azonosak a ruha-hímzések ismert virágalakjaival és beosztásával.

Hogy mind e csekély díszítő elem segélyével sikerül majd egy egészséges modern magyar stílust teremteni, s ezáltal művészi ipart létesíteni, — úgy látszik — már nem tartozik az utópiák országába.

Névjegyzék.

- A**acheni dóm 50
 Abacus 15, 24, 33, 53
 Ablakdiszmu 84
 Abu-Szimbeli templom 15
 Adam Kraft 91, 115
 Achilleusz szobra 32
 Akanthus, görög 29
 Akanthus, római 42
 Akanthus renaissance 102
 Akroterion 23
 Alhambra 56, 112
 Alkamenes 32
 Alvó Ariadne 43
 Amphora 33
 Amienszi székesegyház 96
 Anthemion 29, 33
 Antinous szobra 43
 Apátfalvi templom 79
 Apelles 34
 Aphrodite szobra 32
 Apollo temploma Delphi-
 ben 30
 Apollo temploma Milet-
 ben 30
 Apollodoros 34
 Apsis 45, 60
 Arabeszk 54
 Arácsi templom 79
 Architrav 23
 Archivolt 41
 Arkádok 42, 51
 Arkádvakfalazás 63
 Asztragal 35
 Athenae temploma Aegi-
 nában 22, 32
 Athenae Promachos
 szobra 32
 Athenae Parthenos 32
 szobra
 Atlantok 29
- Attica 39
 Augsburgi dóm 74
 Augsburg városháza 111
 Augustus szobra 43
 Azulejos 57
Bakocs kápolna 112
 Baldachin 46, 85
 Ballusztér 104
 Balthasar Neumann 125
 Bambergi dóm 74, 80
 Barocco 115
 Bártfai városháza 112
 Basis 23
 Bazilika 42, 45, 60
 Bazini templom 99
 Beni-Hasszán melletti sír
 13
 Benedetto de Majano
 103, 112
 Bécsi Fogadalmi temp-
 lom 132
 Bécsi Károly templom 120
 Bécsi Muzeumok 132
 Bécsi Parlament 132
 Bécsi Szt. István tem-
 plom 91, 98
 Bécsi Tőzsde 132
 Bécsi udv. színház 132
 Bécsi városháza 132
 Berliini kir. palota 120
 Berliini Muzeum 132
 Berliini udv. színház 132
 Bernini 119
 Boffrand 125
 Bolt 35
 Boltöv 61, 65
 Boltváll 50
 Bordák 61, 65
 Borromini 119
 Boucher 124

- Bramante 103, 107
 Braunschweigi dóm 74, 93
 Bruchsali palota 125
 Brunellesco 101
 Bruxellesi városháza 97
 Budapesti angol k. tem-
 ploma 121
 Budapesti egyetem 121
 Budapesti ferenczvárosi
 templom 133
 Budapesti kir. palota 121
 Budapesti kuria 134
 Budapesti lipótvárosi
 templom 134
 Budapesti Lloydépület 133
 Budapesti Mintarajz-
 iskola 134
 Budapesti Műcsarnok,
 régi 134
 Budapesti Műcsarnok,
 új 134
 Bdpti Muzeum, nemz. 133
 Budapesti opera 134
 Bdpesti országház, új 134
 Budapesti Rokkantak
 palotája 121
 Budapesti Várbazár 134
 Budapesti vigadó 59
 Budapesti Urania 59
 Budavári főtemplom 80
 Burgosi székesegyház 99
 Ca d'oro 99
 Campanile 46
 Cancellia 72
 Canova 132
 Cartouche 104, 110, 118
 Casetta 39, 117
 Certosa di Pavia 101, 103
 Chambord kastély 111
 Ciborium 46
 Claude Lorrain 121
 Cloaca maxima 35
 Colosseum 42
 Contrefort 84
 Cornelius 133
 Correggio 115
 Csarnoktemplom 83, 85
 Csillagbolt 83
 Csütörtökhelyi kápolna 99
 Csúcsív fordított 79, 87
 Csúcsív hajlított 79, 87
 Csúcsív, egyenes lóhere
 Cuvillies 125 [53, 87
 Cyclopi fal 20
 Czeglédi ref. templom 134
 Dannecker 133
 Darius sirja 19
 David 133 [79
 Deákmonostori templom
 Delhi-i minaret 50
 Dendraki templom 15
 Diadalív 46
 Dienst 61
 Dipteros 22, 37
 Dioscurok 43
 Discosdobó 32
 Doge palota 98
 Donatello 115
 Dongabolt 35
 Dór stílus 24
 Dresdeni színház 132
 Dresdeni Zwinger 116, 120
 Dürer 113
 Echinus 24
 Edfui templom 15
 Emporium 49
 Enkausztkus festés 34
 Entasis 24
 Erechtheion 23, 29
 Escorial 112
 Esztergomi bazilika 48
 Falhorony 120
 Falfestmény 46, 120
 Falív 61
 Falszalag 27
 Faltőpárkányzat 62
 Farnezi bika 32
 Farnezi Herkules 43
 Feltető 62
 Ferstl 132

Feszton 37, 42
 Fiale 84
 Fischer von Erlach 120
 Fortuna virilis temploma 42
 Fóthi templom 133
 Franczia kert 119
 Freiburgi dóm 70, 91, 97
 Fresco 46, 120
 Friz 23
 Friz, félkörives 63, 66
 Friz, fogsor 66
 Friz, kötél 66
 Friz, pikkely 66
 Friz, sakk 66
 Friz, zig-zag 66
 Fül 117
 Galambbugos kapu 140
 Galleria 63, 85
 Gärtner 132
 Geison 23
 Gelnhauseni császári palota 80
 Gizeh-i gulák 13
 Gót bazilika 83, 86
 Guttae 24
 Gyámkő 87
 Gyöngysor 29
 Gyűrű 64, 35
 Hajfonat 126
 Hálóbolt 83, 84
 Hansen 132
 Hauszmann 134
 Heidelbergi Otto-Henrik szárny 111
 Heidelbergi Fridrik szárny 111
 Heilbronni Kilian templom 95
 Heisterbachi templom 74
 Henszlmann 48, 81
 Hera Ludovisi 32
 Herakles szobra 32
 Herma 32
 Hermes szobra 31, 32

Hieroglif 14
 Hild 134
 Hildebrand 121
 Hildesheimi dóm 74, 80
 Hiram 20
 Hirsau templom 74
 Hitterdali templom 78
 Holbein 113
 Horpácsi templom 79
 Hosszhajó 45, 60
 Hôtel Soubise 125
 Huszka 138
 Hypetralis templom 22, 30
 Iliai templom 79
 Iktinos 30
 Incrustáció 118
 Intarsia 110
 Jáki templom 62, 64, 66, 70, 75, 78
 Jean Berain 118, 119
 Jean Goujon 115
 Jezsuita stílus 115
 Joni stílus 24
 Kágyló 104, 123
 Kallikrates 30
 Kalyption 23
 Kanellure 24
 Kapcsolt pillérek 116
 Kápolna koszorú 60, 82
 Karsai templom 79
 Karnaki templom 15
 Karnies 29
 Karvásztofal 82
 Karyatid 29, 109
 Kassai dóm 99
 Kassai szt. Mihály kápolna 99
 Katakombák 45
 Kelta emlékek 6
 Kephalaion 23
 Keresztbalt 61, 82, 83
 Keresztfolyosó 67
 Kereszthajó 45
 Keresztvirág 85
 Khinai fal 8

Kiblah 52
 Kiöbítés 39
 Kisbényi templom 79
 Knobelsdorff 125
 Koczkafejezet 64
 Kölni dóm 74, 80, 86, 94,
 97
 Kómozaik 69
 Komposita oszlopfő 38
 Kódismű 84
 Kóniello 110
 Konstantin diadalive 36
 Köpping 136
 Kordova 51, 57
 Korynthusi stilus 29
 Kosár oszlopfő 29
 Krabbe 85
 Kranach 115
 Krater 33
 Krypta 46, 60
 Kupola 40
 Kyatos 33
 Kymation, dóri 25
 Kymation, lesbiai 25
 Laokoon 32
 Laôni templom 77
 L'arc Caroussel 129
 Laterna 107
 Laterna koszorú 107
 Lettner 82
 Levau 119
 Levélcsomó 85
 Lébényi templom 79
 Lionardo da Vinci 115
 Lizena 27, 63
 Lőcsei templom 99
 Lőcsei erkélyek 113
 Loggiák 104
 Lóhere ív 93
 Lombardo 103
 Lotosz 14, 16
 Louis quatorze 119
 Louis quinze 119, 122
 Louis seize 119, 126
 Louvaini városháza 97

Louvre 111
 Lucarna 111
 Lukszori templom 15
 Lüttichi St. Jaques 112
 Lysikrates szobra 26
 Lysippos 32
 Mäander 24, 33
 Maderna 119
 Madonna di Carignano 107
 Mainzi dóm 73, 80
 Mansart 119
 Mansart tető 111
 Marburgi Erzsébet temp-
 lom 93, 98
 Margitszigeti romok 80
 Margitszigeti fürdőház
 134
 Marienburg 92
 Markó 133
 Martinelli 121
 Maasszwerk 84
 I. Mátyás király 112
 Maulbronni templom 74
 Mecset 52
 Meissonier 123
 Mellékszentély 45
 Memfisz szobor 12
 Memnon szobrok 15
 Mensa 46
 Metopa 24, 36
 Michelangelo 108, 115
 Michelozzo Michelozzi 103
 Mihrab 52
 Milanoi dóm 98
 Minaret 50, 52
 Minerva temploma Prie-
 neben 30
 Miniaturfestés 69
 Mnesikles 30
 Monopteros 22
 Monreale templom 75
 Monstrancia 72
 Mozaik 43, 46
 Murillo 121
 Mutulae 24

- Nagy Károly 59
 Nagy Sándor szobra 32
 Nagyszombati templom 99
 Nagyvárad bazilika 48
 Nakhoni templom 11
 Nankingi porcellán-
 torony 9
 Naos 22
 Napglória 14, 118
 Napoleon 128
 Nebukadnezar 19
 Négyezet 60, 62
 Niello 57
 Niobe szobra 32
 Nürnbergi St. Sebald
 templom 98
 Nürnbergi Lorenz tem-
 plom 91, 98
 Nürnbergi Boldogasszony
 templom 98
 Nürnbergi Pellerház 111
 Nyeregtes 62
 Nymphenburg 119, 125
 Ócsai templom 79
 Ó-keresztény bazilika 45
 Ökörszem 28
 Oltárkép 89, 118
 Oppenort 122
 Oromfal 62, 85, 108
 Orosz-bizanczi kupolák 51
 Osnabrücki dóm 74
 Otto Klenze 132
 Overbeck 133
 Paduai dóm 98
 Pagoda 7
 Paionios 32
 Palais de Louxembourg
 112
 Palais des Invalides 120
 Palazzo Pitti 101, 103
 Palazzo Ricardi 103
 Palazzo Strozzi 103
 Palazzo Vendramin-
 Calergi 101, 103
 Palladio 107
 Palmetta 23
 Pantheon 40, 120
 Papirusz 16
 Paradicsom 60
 Parenzoi basilika 43
 Párisi Hôtel de Ville
 112
 Párisi Hôtel Soubise
 125
 Párisi Louvre 111
 Párisi opera 132
 Párisi Notre Dame tem-
 plom 77, 96
 Párisi Vendôme szobor
 129
 Parrhasios 34
 Parthenon 30
 Patkóív 53
 Pastoforium 113
 Paulinzelli templom 74
 Patalhai templom 99
 Pécsi bazilika 48
 Pécsi székesegyház 70
 Pelazgok 20
 Pendentit 48
 Perényi terem 113
 Peripteros 22, 30, 37
 Persepolis 19
 Peter Vischer 91, 92, 115
 Phidias 32
 Philaei templom 15
 Philipp de l'Orme 112
 Pierre Lescot 111
 Pilaszterkitöltés 102, 104
 Pillérköteg 82
 Pilonok 13
 Piramis 12
 Pisai ferde torony 75
 Platereszk 112
 Plinthus 35, 65
 Pollák Mihály 133
 Polygnotos 34
 Polykletes 32
 Pompejii falfestmény 39
 Pöppelmann 120

- Poseidon temploma Paestumban 30
 Posticum 22
 Porticus 42, 45
 Postamentum 36
 Posticum 22
 Poussin 121
 Pozsonyi dóm 72, 91
 Pozsonyi Ferenczrendiek temploma 99
 Pozsonyi Szt. János kápolna 99
 Pozsonyi Szt. Klára templom 86
 Pozsonyi városháza 99
 Prágai várkapú 93
 Prágai Teynn templom 98
 Praxiteles 31, 32
 Presbyterium 60
 Profil, görög 32
 Pronaos 22
 Propylaeák 30
 Protodor oszlop 13
 Pseudoperipteros 37, 42
Quadalaxari del Infanto 112
 Quatrocento 103
 Quinquecento 103
Rafael 104, 115
 Rauch 133
 Ravenna 50
 Refectorium 67
 Regence 122
 Regula 24
 Rembrandt 121
 Rheimsi templom 96
 Rhodosi kolosszus 32
 Risalit 111, 119
 Robert de Cotte 119, 120
 Rocaille 122
 Római-jón stílus 37
 Római-korinthusi stílus 37
 Rosette 19, 23
 Rózsa-ablak 63
 Rubens 121
 Ruhmeshalle 132
 Rustia 101
Salamon temploma 56
 Salamon de Brosse 112
 Sammichele 107
 San Ambrogio 74
 San Appolinare 44, 50
 San Lorenzo 50, 103
 San Marco 50, 74
 Santa Maria dei Miracoli 103
 San Zeno 74
 Sansovino 107, 115
 Sanssouci 119, 125
 Saroklevél 65
 Sárospataki vár 113
 Schadow 133
 Schikedanz 133
 Schinkel 132
 Schlüter 120, 121, 134
 Schmidt 132
 Schönbrunni palota 119, 120
 Schwarzenberg kert 119
 Schrandolph 133
 Sebaldusgrab 91
 Semper 132
 Sgraffito 102
 Shawl 58
 Sima 23
 Sisaktető 62
 Skapos 23
 Skopas 32
 Sophokles szobra 32
 Soproni Szt. Benedek 99
 Soproni Sz. Jakab 99
 Soufflot 120
 Speyeri dóm 61, 74, 80
 St. Chapelle 96
 St. Denis 76, 81, 96
 Steindl 134
 Stereobates 21
 Steinbach Erwin 97
 Strassburgi dóm 85, 88, 97

- Stucco 40, 120
 Stylobates 22
 Styloi 23
 Szárnyoltár 89
 Székely kapuk 139
 Székesfehérvári bazilika 48
 Szemiramisz függő kert-
 jei 19
 Szt. László hermája 72
 Szfinx 15
 Sziklatemplom 7
 Szepesváraljai templom 80
 Sztalaktit bolt 52, 54, 96
 Szt. Benedeki templom 99
 Szt. korona, magyar 51
 Szt. Péter temploma 117
 Suger apát 95
 Táblafestés 69, 89
 Tambour 107
 Támasztó ív 84
 Támasztó pillér 84, 86
 Teokalli 6
 Terrakotta szobrok 44
 Theseus temploma 24
 Theototos temploma 50
 Thorwaldsen 133
 Thurzó házak 113
 Tiepolo 124
 Tiffany 136
 Tizian 115
 Toledoi sz. egyház 112
 Tope 7
 Torus 35
 Tribuna 42
 Trieri dóm 74
 Triforium 83
 Triglyph 24, 126
 Tudor ív 87
 Tuillériák 112
 Tullianum 35
 Tumuli 6
 Tympanon 23, 66, 85
 Ulmi dóm 91
 Urna 33
 Üvegfestmények 69, 91
 Vajda Hunyad 99
 Van der Velde 136
 Van Dyk 121
 Van Eyk 89
 Váza 33, 34
 Veit Stoss 92, 115
 Velasquez 121
 Verrochio 115
 Veronai dóm 74
 Versaillesi palota 119
 Vesta temploma 42
 Vignola 107
 Viollet le Duc 132
 Visegrádi őrtorony 67
 Vízköpő 85
 Volterrai kapu 35
 Voluta 25, 118, 126
 Volutaszem 118
 Voute 120
 Walhalla 132
 Watteau 124
 Westminster 96
 Wilhelma 59
 Wimperg 85
 Wormsi dóm 73
 Würzburgi érseki palota 125
 Xerxes palotája 19
 Ybl 134
 Yorki székes egyház 96
 Zágrábi templom 78
 Zanth 59
 Zárkő 87
 Zeus temploma Athenae-
 ben 30, 32
 Zeuxis 34
 Zopf 119, 126
 Zsámbéki templom, 79, 80
 Zsinagóga 59
 Zsófia templom 49, 58
 Zürichipolytechnikum 132
 Zwinger 112

Az illusztrációk jegyzéke.

1. Középamerikai teokalli
2. Indiai oszlop
3. Indiai pillér
4. Khinai pagoda
5. Khinai tányér
6. Khinai és japán vázák
7. Japán művészet
8. Japán művészet
9. Egiptomi gulák
10. Egiptomi templom
11. Egiptomi oszlopok
12. Egiptomi falfestmény
13. Egiptomi diszitmény
14. Asszir kapúdísz
15. Asszir diszitmény
16. Xerxes palotája
17. Persa oszlop
18. Cyclopi fal
19. Görög templom alaprajza
20. Görög dór templom
21. Görög palmetta
22. Dór oszloprend
23. Jon oszloprend
24. Korynthusi oszloprend
25. Görög ékítmények
26. Görög párkánydiszek
27. Anthemion-dísz
28. Gyöngysor
29. Görög akanthus
30. Karyatid
31. Hermes
32. Herma
33. Görög vázák
34. Görög székek
35. Toszkáni oszloprend
36. Római-korynthusi oszloprend
37. Római akanthus
38. Konstantin diadalív
39. Római keresztbolt
40. Feszton
41. Római ékítmény
42. Ékítmény Pompeii-ből
43. Római dombormű
44. Falfestmény Pompeii-ből
45. Ó-keresztény templom alaprajza
46. Ó-keresztény templom keresztmetszete
47. Ó-keresztény templom sémája
48. San Apollinare in Ravenna
49. Bizanczi kupola
50. Bizanczi templom alaprajza
51. A Zsófia templom keresztmetszete
52. Bizanczi oszlopfő
53. Bizanczi szövetminta
54. Bizancz-orosz kupolák
55. Minaret Delhiből

56. Arkádfal Kordová-
ból
57. Mór ívek
58. Mór oszlopfő
59. Sztalaktit boltozat
60. Arabs diszitmény
61. Mór diszitmény
62. Persa diszitmény
63. Indiai diszitmény
64. Román templom
alaprajza
65. Román keresztbolt
sémája
66. Román templom bel-
seje
67. Román pillér és bor-
da keresztmetszete
68. A jáki templom
69. Román ablak
70. Román rózsablat
71. Román oszlopfők
72. Román oszlopfő a
jáki templomból
73. Román oszlopláb
74. Román pillér
75. A jáki templom fő-
kapuja
76. Román félkörű frizek
77. Domborúmű Jákról
78. Román kőmozaik-
minta
79. A lébenyi templom
apsisa
80. Csúcsívek
81. A kölni dóm alaprajza
82. Pillérköteg és borda
keresztmetszete
83. Pillérköteg
84. Keresztbolt sémája
85. Hálóbolt
86. Csúcsíves csarnok-
templom sémája
87. Gót bazilika sémája
88. Talmasztópillér fialé-
val
89. Csúcsíves ablak-
díszmű
90. Ablak a kölni dóm-
ról
91. Keresztvirág és le-
vélsomó
92. Csúcsíves templom
93. Csúcsíves stilű osz-
lop
94. Gerinczhordó pillér
a pozsonyi dómból
95. Késői csúcsívek
96. Gót ékitmények
97. Schönberg szobra a
pozsonyi dómban
98. Gót stilű lakóház
99. Gót stilű asztal
100. Rustica
101. Palazzo Vendramin-
Calergi
102. Olasz renaissance
pillérfő
103. Olasz renaissance
pilassterkitöltés
104. Olasz renaissance
ékitmények
105. Rafael loggiaiból
való ékitmény
106. Olasz renaissance
templom
107. Német renaissance
oromzat
108. Renaissance butorok
109. Német renaissance
ékitmények
110. A párisi Louvre
111. Barokk díszkapu
112. Pillér a dresdeni
Zwingerből
113. Barokk templom-
tornyok
114. Francia barokk
diszitmény
115. Barokk szobor
116. Barokk butor

117. Stil regence asztal	127. A 20—40-es évekből
118. Rococo homlokzat	való bútor és kapu
119. Rococo menyezet-
részlet	128. Modern építészeti
részletek.
120. Rococo asztal	129. Modern angol butor
121. Louis seize belső
dekoráció	130. Modern disztárgyak
122. Louis seize ékit-
mény	131. Modern festmény
123. Louis seize asztal	132. Magyar stilű diszit-
mény
124. Empire homlokzat	133. Magyar bundadiszit-
mény
125. Empire ékitmény	134. Székely galamb-
bugos kapu
126. Empire butor	
-

TARTALOM.

Előszó	3
Helyesírás	4
Műkifejezések	4
Bevezetés	5

Ókor.

1. Az őś népek primitiv stílje	5
Az amerikai őśnépek	6
2. A keletázsiai népek művészete	6
India	6
Khina	8
Japán	10
Sziám	11
3. Az egiptomi stílus	12
4. A nyugatázsiai népek művészete	16
Babilonia és Asszíría	17
Persía	19
Fenícia	20
A zsidók	20
5. A görög stílus	20
A dór stílus	24
A jón stílus	24
A korinthusi stílus	29
6. Az etruszk vagy toszkáni stílus	34
7. A római stílus	36

Középkor.

8. Az ó-keresztény stílus	44
9. A bizanczi stílus	48
10. Az izlam művészete	51
A spanyol mór stílus	56
Az új-persa stílus.	57
A török stílus.	59
Az új-indiai stílus	58
Az új-egiptomi stílus.	58
Az új-zsidó stílus.	59

11. A román stílus	59
12. Az átmeneti stílus	79
13. A csúcsíves vagy gót stílus	81

Ujkor.

14. A renaissance stílus	99
Olasz renaissance	103
Quattrocento	103
Quinquecento	103
Német renaissance	108
Francia renaissance	111
Erzsébet stílus	112
15. A barokk stílus	115
Olasz barokk stílus	116
Francia vagy Louis quatorze stílus	119
Német barokk stílus	120
16. A rococo stílus	122
Stílus regence	122
Louis quinze	122
17. Louis seize (Zopf) stílus	126
18. Az empire stílus	128
A 20—40-es évek egyszerű stíljé (Biedermeier stíljé)	132
19. A XIX. század klasszicizmus és Roman- ticizmus	132
Új görög stílus	132
Új román stílus	123
Új csúcsíves stílus	132
Új renaissance stílus	132
20. A modern stílus	134
21. A magyar stílus	137
Névjegyzék	141
Az illusztrációk jegyzéke	148

Sajtóhibák :

22. oldalon: *Athenaei* helyett: *Athenae* temploma.
 23. oldalon: *Hisszosz* helyett: *Ilisszosz*.
 32. oldalon: *Poionios* helyett: *Paionios*.
-

